

a. Or. 2651

4° = 4to

Hilopadesa.

HITOPADESA

a. Or. 2651

4° = 4to

Atlapetes.

THE

HITŌPADĒSA

IN THE

SANSKRITA LANGUAGE.

Library, East-India House :
Cox, Son, and Baylis, Printers,
London,
1810.

THE

HISTORICAL

IN THE

BANGLA DESH

Calcutta, 1880
Printed by the
Government of India
at the Press of the
Government of India

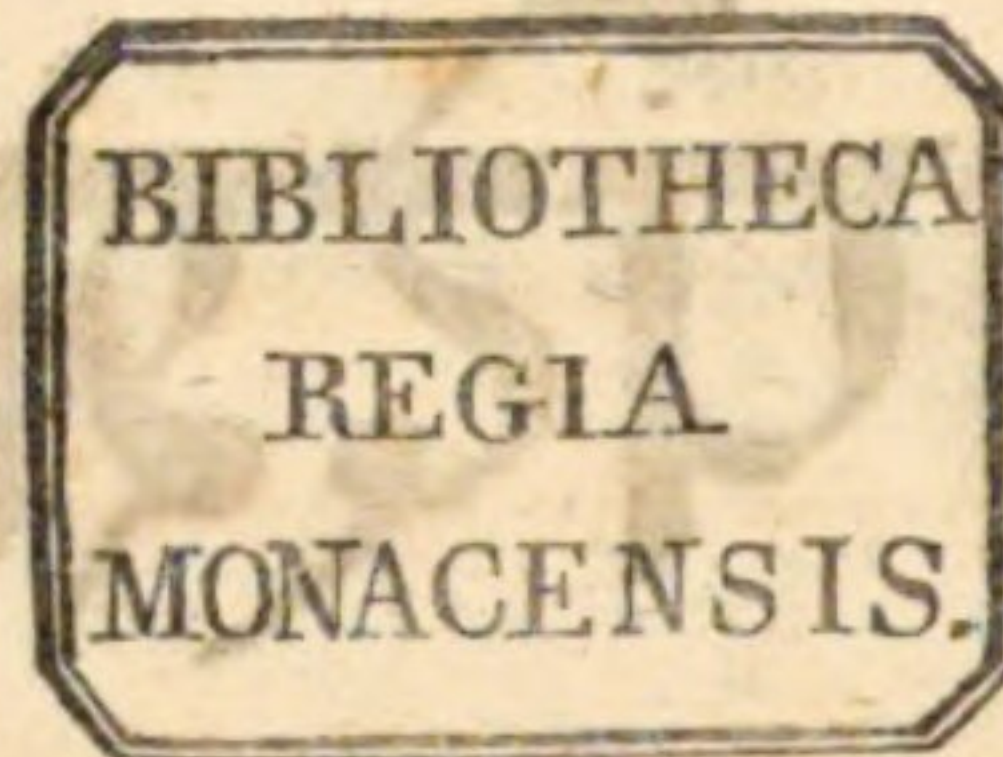
श्री हितोपदेशः

मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः सन्धिरेव च ।
पंचतंत्रात्तथान्यस्मादग्रन्थादाकृष्य लिख्यते ॥

लन्दनमहानगरे विरचितः

संवत् १८६६

ॐ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीगणेशाय नमः

ॐ नमः

ADVERTISEMENT.

v

THE determination of the Court of Directors of the East India Company to impart to gentlemen destined to the civil service in India some knowledge of the ancient language of that country, by instituting a *Sanskrit* professorship at Haileybury College, involved the necessity of procuring an immediate supply of class books. The expence of printing books in Bengal, with the delay and uncertainty of obtaining them from thence, rendered it expedient to attempt the impression of *Sanskrit* works in England. The importance of the object, in facilitating the acquisition of all the vernacular derivatives current throughout India, was abundantly obvious; but the difficulties which presented themselves rendered the possibility of carrying it into execution in this country far otherwise, and seemed to interpose an insurmountable obstacle to the intentions of the court. Those impediments have at last disappeared, and a press, already amply furnished with materials for printing, not only in this antient language, but in one of its most useful offsprings, the dialect peculiar to the Province of Bengal, has been established; and this, at present its only issue, is the first *Sanskrit* book ever printed in Europe.

IN the selection of a work for the purpose of a class book, the *Hitōpa-dēsa* was preferred for the same reasons which recommended it to the choice of the college in Calcutta. Consisting chiefly of extracts and citations from other books, it presented a greater variety of style and composition, than could have been found in any one original work. Besides having already undergone two translations, the student would meet with facilities which no other selection could afford. He should however be apprised that those

translations,

translations, owing to the different readings of manuscripts, do not always exactly correspond with this edition.

To the task of preparing the copy for this impression, little commendation is due. The Calcutta edition already furnished a good text. This, however, has been carefully collated with two manuscript copies. Such additional verses as these supplied have been inserted in their respective places; and where various readings occurred, the most simple has uniformly been preferred.

The EDITOR,

HAILEYBURY 20th Dec. 1810.

CONTENTS.

vii

	Page	Line
INTRODUCTION - - - - -	1	
CHAPTER I.		
THE ACQUISITION OF A FRIEND - - -	6	1
Fable I. The Story of the Crow, the Tortoise, the Deer, the Mouse, and the Pigeons - - -		14
II. The old Tiger and the Traveller - - -	7	11
III. The Deer, the Jackal, and the Crow - - -	14	7
IV. The blind Vulture, the Cat, and the Birds - - -		22
V. The History of the Mouse <i>Hiranyaka</i> - - -	23	1
VI. The old Man and his young Wife - - -		17
VII. The Huntsman, the Deer, the Boar, the Serpent, and the Jackal - - -	29	22
VIII. The King's Son, and the Merchant's Wife - - -	34	13
IX. The Jackal and the Elephant - - -	35	16
CHAPTER II.		
THE SEPARATION OF A FAVORITE - - -	40	1
Fable I. The Story of the Bull, the two Jackals, & the Lion - - -		3
II. The Ape and the Wedge - - -	44	3
III. The Thief, the Ass, and the Dog - - -		17
IV. The Lion, the Mouse, and the Cat - - -	52	15
V. The poor Woman and the Bell - - -	54	4
VI. The Adventures of <i>Kandarpa-ketu</i> , comprising the Story of the Cowkeeper, the Barber, and their Wives ; also the History of the Merchant whose Avarice occasioned the Loss of all his Wealth - - -	57	4
VII. The Farmer's Wife and her two Gallants - - -	59	25
VIII. The Crow, the golden Chain, and the black Serpent - - -	61	1
IX. The Lion and the Rabbit - - -		12
X. The Partridges and the Sea - - -	65	15
CHAPTER III.		
OF DISPUTING - - - - -	72	
Fable I. The History of the Geese and the Peacocks - - -		4
II. The Birds and the Monkeys - - -	73	8

	Page	Line
Fable III. The Ass in a Tiger's Skin	74	6
IV. The Elephants and the Rabbits	75	4
V. The Goose and the Crow	77	9
VI. The <i>Vartaka</i> and the Crow		22
VII. The Wheelwright and his Wife	78	8
VIII. The blue Jackal	83	4
IX. The Story of <i>Viravadra</i> who sacrificed his own son	88	16
X. The Barber who killed a Beggar	91	9

CHAPTER IV.

OF MAKING PEACE.

98

Fable I. Continuation of the History of the Geese and the [Peacocks]		4
II. The Tortoise and the two Geese		16
III. The three Fishes	99	7
IV. The Merchant and his artful Wife		14
V. The Boobies and the Weasel	100	15
VI. The Mouse and the Hermit	102	5
VII. The Booby and the Crab		20
VIII. The Brahman who brake the Pots and Pans	103	20
IX. The two Giants	104	21
X. The Brahman and his Goat	108	21
XI. The Camel, the Crow, the Tiger, & the Jackal	109	5
XII. The old Serpent and the Frogs	110	24
XIII. The Brahman and his Weasel	114	19

ERRATA at the End

॥ निष्कलं हरीमलमिति निम्नोक्तं चर्चिताम्

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ हितोपदेशः ॥

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

सिद्धिः साध्ये सतामस्तु प्रसादात्तस्य धूर्जटेः ।

श्रुतो हितोपदेशाय पाठवं संस्कृतोक्तिषु ।

५ अजरामरवत् प्राप्तो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।

सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमं ।

संगमयति विद्वैव नीचगापि नरं सरित् ॥

विद्या ददाति विनयं विनयाद्वाति पात्रतां ।

पात्रत्वाच्चनमाप्नोति धनाद्धर्मं ततः सुखं ॥

विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।

आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥

पंडिते च गुणाः सर्वे मूर्खे दोषाश्च केवलं ।

तस्मान्मूर्खसहस्रेषु प्राप्त एको विशिष्यते ॥

यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ॥

कथाकृत्वेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥

मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः सन्धिरेव च ॥

पंचतंत्रात्तथान्यस्माद्ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते ॥

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरं तत्र सर्वस्वामि गुणो
पेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं
श्लोकद्वयं श्रुत्वा ॥

अनेकसंशयोच्छेदि परीक्षार्थस्य दर्शकं ॥

सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥

यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ॥

एकैकमथनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयं ॥

इत्याकर्ण्य आत्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां शा
स्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ॥

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्मिकः ॥

काणेन चक्षुषा किम्वा चक्षुः पीडैव केवलं ॥

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ॥

सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥

किं च ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिं ॥

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥

अन्यच्च ॥

गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमाद्यस्य ॥

तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी भवति ॥

अपिच ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं मनः ॥

विद्यायामर्थलाभे च मातुश्चार एव सः ॥

अपरं च ॥ वरमेको गुणी पुत्रो न च मुखशतैरपि ॥

एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥

पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वाप्यति दुष्करं ॥
तस्य पुत्रो भवेद्दृश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥
तथाचोक्तं ॥
अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ॥
वश्यश्च पुत्रोऽर्थकारी च विद्या षड्जीवलोकेषु सुखानि राजन् ॥
को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कूशलापूरणाढकैः ॥
वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥
ऋणकर्ता पिता शत्रुर्माता च बभिवारिणी ॥
भार्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपंडितः ॥
अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषं ॥
विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषं ॥
यस्य तस्य प्रसूतोऽपि गुणवान् पूज्यते नरः ॥
धनुर्विश्वविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥
हाहा पुत्रक नाधीत सु गतैतासु रात्रिषु ॥
तेन त्वं विदुषां मध्ये पंके गौरिव सीदसि ॥
इदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्तां ॥
आहारनिद्राभयमैशुनं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणां ॥
धर्मोऽहि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥
यतः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ॥
अजगलस्तनस्यैव तस्य जन्म निरर्थकं ॥
यच्चोच्यते ॥ आयुः कर्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ॥
पंचैतान्यपि सूज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥
किं च ॥ अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महतामपि ॥
नग्नत्वं नीलकाण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥
अपि च ॥ यद्भावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ॥
इति चिन्ताविषयोऽयमगदः किन्न पीयते ॥

एतत् कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनं ।

॥ न दैवमपि संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।

अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति ॥

अन्यच्च ॥ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी ।

॥ दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ॥

॥ दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या ।

॥ यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥

॥ यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।

॥ एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥

तथा च ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते ।

॥ तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतन्द्रितः ॥

॥ यथा मृत्पिंडतः कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।

॥ एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥

अपरं च ॥ काकतालीयवत् प्राप्तं दृष्ट्वाऽपि निधिमयतः ।

॥ न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥

सिध्यन्ति ॥ उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।

॥ न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥

॥ मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।

॥ न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पंडितः ॥

तथाच ॥ माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।

॥ न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये वको यथा ॥

॥ रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।

॥ विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥

अपरं च ॥ पुस्तकेषु च नाधीतः नाधीतः गुरुसन्निधौ ।

॥ न शोभते सभामध्ये जारगर्भा इव स्त्रियः ॥

॥ मूर्खोऽपि शोभते तावत्सभायां वस्त्रवेष्टितः ।

॥ तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किंचिन्न भाषते ॥

एतच्चिन्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राजोवाच ।
भो भोः पण्डिताः श्रूयन्तां मम वचनमस्ति कश्चित् एवं भुतो विद्वान्
यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनामनधिगतशास्त्राणामिदानीं
नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्ज्जन्म कारयितुं समर्थः ।

यतः । काचः कांचनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिं ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणतां ॥

उक्तं च । होयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।
समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टतां ॥

अत्रांतरे विलुशर्मनामा महा पण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो बृहस्प
तिरिवाब्रवीत् देव महा कुलसम्भुता एते राजपुत्रास्तव मया नीतिं
ग्राहयितुं शक्यन्ते ।

यतः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।
न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वक्ता ॥

अन्यच्च । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यमुपजायते ।
आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः ॥

अतोऽहं षण्मासाभ्यन्तरे तव पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि ।
राजा सविनयं पुनरुवाच ।

कीटोऽपि सुमनः संगदारोहति सतां शिरः ।
अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।
तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥

गुणागुणज्ञा गुणिनो भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥

तदेतेषामस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाणमित्युक्त्वा तस्य
विलुशर्मणो बहुमानपुरं सरं पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्रासाददृष्टे सु
खोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितो ब्रवीत् ।

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं विद्यातिगुप्तं धनं ॥
 विद्या बधुरसौ विदेशगमने विद्याक्षयं संबलं ॥
 विद्या कीर्तिकरी सभावसूकरी विद्या परं लोचनं ॥
 विद्या जीवनहेतुरत्र भुवने विद्या विहीनः पशुः ॥
 गंगाहीने हतो देशो विद्याहीनं हतं कुलं ॥
 अप्रसूता हता नारी हतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥
 कायशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमतां ॥
 व्यसनेन च मूर्खानां निद्रया कलहेन वा ॥
 तद्भवतां विनोदाय काककुर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि ॥ राज
 पुत्रैरुक्तं कथ्यतां ॥ विलुशर्मोवाच ॥ शृणुत यूयं संप्रति मित्रलाभः
 प्रस्तूयते यस्यायमाद्यः श्लोकः ॥

॥ मित्रलाभः ॥

॥ असाधना वित्तहीना बुद्धिमन्तः सुदृढमाः ॥

साधयन्त्याशु कार्य्याणि काककुर्ममृगाखुवत् ॥

राजपुत्रा उचुः कथमेतत् ॥ सोऽब्रवीत् ॥ अस्ति गोदावरीतीरे
 विशालः शाल्मलीतरुः तत्र नानादिग्देशादागत्य रात्रौ पक्षिणो निव
 सन्ति ॥ अथ कदाचिदवसन्नायां रात्रौ अस्ताचलचूडावलम्बिनि
 भगवति कुमुदिनीनायके चन्द्रमसि लघुपतनकनाम वायसः प्रबुद्धः
 कृतान्तमिव द्वितीयमटन्तं व्याधमपश्यत् तमवलोक्याचिन्तयत् अद्य
 प्रातरेवानिष्टदर्शनं जातं न जाने किमनभिमतं दर्शयिष्यति इत्युक्त्वा
 तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः ॥

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ॥

दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितं ॥

अन्यच्च ॥ विषयिणामिदमवश्यं कर्तव्यं ॥

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितं ॥

मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥

अथ तेन व्याधेन तंडुलकणान् विकीर्य जालं विस्तीर्णं ॥ स च प्रच्छन्नो भुत्वा स्थितः ॥ तस्मिन्नेव काले चित्रग्रीवनाम कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पन्स्तांस्तंडुलकणानवलोकयामास ॥ ततः कपोतराजस्तंडुलकणालुब्धान् कपोतान् प्रत्याह कुतोऽत्र निर्जने वने तंडुलकणानां सम्भवः तन्निरूप्यतां तावत् भद्रमिदं न पश्यामि प्रायेणानेन तंडुलकणलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यं ॥

कंकणस्य तु लोभेन मग्नः पंके सु दुस्तरे ॥

वृद्धव्याघ्रेण सम्प्राप्तः पथिकः संमृतो यथा ॥

कपोता उचुः कथमेतत् ॥ सोऽब्रवीत् अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्न पश्यं एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते भोभोः पान्थ इदं सुवर्णकंकणं गृह्यतां ॥ ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितं भाग्येनैतत् सम्भवति किन्त्वस्मिन्नात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया ॥ यतः ॥ अनिष्टादिष्टलाभेपि न गतिर्जीयते शुभा ॥

यत्रास्ते विषसंसर्गोभृतं तदपि मृत्यवे ॥

किंतु सर्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ॥

तथा चोक्तं ॥ न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ॥

संसयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥

तन्निरूपयामि तावत् प्रकाशं ब्रूते कुत्र तव कंकणं ॥ व्याघ्रोहस्तं प्रसार्य दर्शयति ॥ पान्थोऽब्रवीत् कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः ॥ व्याघ्र उवाच शृणु रे पान्थ प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्तोऽस्मि अनेक गोमानुषाणां वधान्मे पुत्रा मृता दाराश्च वंशहीनश्चाहं ततः केनाहमादिष्टः दानधर्मादिकं चरतु भवान् तदुपदेशादिदानीमहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तः न कथं विश्वासभूमिः ॥

॥ तस्मिन्नेव काले चित्रग्रीवनाम कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पन्स्तांस्तंडुलकणानवलोकयामास ॥

यतः १ इड्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ॥
 अलोभ इति मार्गोऽयं धर्मश्चाष्टविधः स्मृतः ॥
 तत्र पूर्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेवते ॥
 उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥
 मम चैतावान् लोभविरहो येन स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकंकणं यस्मै कस्मै
 चिद्दातुमिच्छामि तथाऽपि बाघो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो दु
 र्निवारः ॥
 यतः १ गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीं ॥
 प्रमाणयति नो धर्मे यथा गोघ्नमपि द्विजं ॥
 मयापि धर्मशास्त्राण्यधीतानि शृणु ॥
 मरुस्थल्यं यथा वृष्टिः सुधार्ते भोजनं तथा ॥
 दरिद्रे दीयते दानं सफलं पांडुनन्दन ॥
 प्राणा यथात्मनो भीष्ठा भूतानामपि ते तथा ॥
 आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥
 अपरं च १ प्रेत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ॥
 आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥
 अन्यच्च १ मातृवत् परदारेषु परद्रवेषु लोष्ट्वत् ॥
 आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पंडितः ॥
 त्वं चातिदुर्गतस्तेन तत् तुभ्यं दातुं सद्योऽहं ॥
 तथा चोक्तं १ दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेऽश्वरे धनं ॥
 बाधितस्यौषधं पथ्यं नीरजस्तु किमौषधैः ॥
 अन्यच्च १ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥
 देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतं ॥
 तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकंकणं गृहाण ॥ ततो यावदसौ तद्वचः प्रतीतो
 लोभात् सरसि स्नातुं प्रविशति तावन्महापंके निमग्नः पलायितुमक्षमः
 पंके पतितं दृष्ट्वा बाघोऽवदत् अहह महापंके पतितोऽसि अतस्त्वामुत्था
 पयामीत्युक्त्वा शनैः शनैरुपगम्य तेन बाघेण धृतः स पान्थोऽचिन्तयत् ॥

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ॥

स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥

किंच ॥ अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ॥

दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥

तन्मया भद्रं न कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः ॥

तथाचोक्तं ॥ नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृंगिणां तथा ॥

विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥

अपरं च ॥ सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावानेतरे गुणाः ॥

अतीत्य हि गुणान् सर्वान् स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥

अन्यच्च ॥ स हि गगणविहारी कल्मषध्वंसकारी

दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ॥

विधुरपि विधियोगात् यस्यते राहुणा सौ

लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥

इति चिन्तयन्नेवासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च ॥ अतोऽहं ब्रवीमि

कंकणस्य तु लोभेन इत्यादि ॥ अतः सर्वथा अविचारितं कर्म न

कर्तव्यमिति ॥ यतः ॥

सु जीर्णमन्नं सु विचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ॥

सु चिन्त्य चोक्तं सु विचार्य यत् कृतं सु दीर्घकालेऽपि न याति विक्रियां ॥

एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदर्पमाह आः किमेवमुच्यते ॥

वृद्धस्य वचनं ग्राह्यमापत् काले व्युपस्थिते ॥

सर्वत्रैवं विचारेण भोजनेऽप्यप्रवर्तनं ॥

यतः ॥ शंकाभिः सर्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले ॥

प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या जीवितयं कथं नु वा ॥

तथाचोक्तं ॥ ईथो घृणी त्वसंतुष्टः क्रोधनो नित्यशंकितः ॥

परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥

एतच्छ्रुत्वा सर्वे कपोतास्तत्रोपविष्टाः ॥

यतः ॥ सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ॥

हेतारः संशयानां च क्लिथन्ते लोभमोहिताः ॥

अन्यच्च ॥ लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ॥

लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणं ॥

अन्यच्च ॥ असम्भवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ॥

प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ॥

अनन्तरं सर्वे जालबद्धा बभूवुः ततो यस्य वचनात्तत्रावलम्बितास्तं

सर्वे तिरस्कुर्वन्ति ॥

यतः ॥ न गणस्यायतो गच्छेत् सिद्धे कार्ये समं फलं ॥

यदि कार्यविपत्तिः स्यात् मुखरस्तत्र हन्यते ॥

तथाचोक्तं ॥ आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ॥

तज्जयः सम्पदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यतां ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रग्रीव उवाच ॥ नायमस्य दोषः ॥

ततः ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति हेतुतां ॥

मातृजंघा हि वत्सस्य स्तम्भी भवति बन्धने ॥

अन्यच्च ॥ सबन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ॥

न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपंडितः ॥

विपत्काले विस्मय एव कापुरुषलक्षणं तदत्र धैर्यमवलम्ब्य प्रतीका

रञ्चिन्त्यतां ॥

यतः विपदि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ॥

यशसि चाभिरुचिर्धनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनां ॥

सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो न रणे च धीरत्वं ॥

तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलं ॥

अन्यच्च ॥ षड्दोषाः पुरुषेणेह हातया भूतिमिच्छता ॥

निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥

इदानीमप्येवं क्रियतां सर्वैरेकचित्नी भूय जालमादाय उड्डीयतां ।

यतः । अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्यसाधिका ।

तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बद्धन्ते मत्तदन्तिनः ॥

संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।

तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तंडुलाः ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं सयाधः

धः सु दूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्भावन्नचिन्तयतु ।

संहतास्तु हरन्तीमे मम जालं विहंगमाः ।

यदा तु निपतिथन्ति वशमेथन्ति मे तदा ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयातिक्रान्तेषु पक्षिषु सयाधो निवृत्तः । अथ लुब्धकं

निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता उचुः किमिदानीं कर्तुमुचितं । चित्रग्रीव उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं हितं ।

कार्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्ध्यः ॥

तदस्माकं मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गंडिकी तीरे चित्रवने नि

वसति दन्तबलेन सोऽस्माकं पाशांश्छेत्स्यति इत्यालोच्य सर्वे हिरण्यक

विवरसमीपं गताः हिरण्यकश्च सर्वदाऽपायशंकया शतद्वारं विवरं

कृत्वा निवसति ।

अनागतभयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।

अवसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं बिलं ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपातभयाच्चकितस्तूष्णीं स्थितः । चित्रग्रीव

उवाच । सखे हिरण्यक कथमस्मान्न सम्भाषसे । ततो हिरण्यकः

तद्वचनं प्रत्यभिज्ञाय ससम्भ्रमं वहिर्निःसृत्या ब्रूवित् आः पुण्यवानस्मि

प्रियसुहृन्मे चित्रग्रीवः समायातः ।

यस्य मित्रेण संभाषो यस्य मित्रेण संस्थितिः ।

यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥

पाशबद्धांश्चेतां दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच सखे किमेतत् १ चित्र
ग्रीवोवाच सखे स्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः फलमेतत् १

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र शुभाशुभमात्मकर्म १
तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च १

आत्मापराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनां ॥

एतत् श्रुत्वा हिरण्यकश्चित्रग्रीवस्य बन्धनं छेतुं सत्वरमुपसर्पति १
चित्रग्रीव उवाच १ मित्र मैवं किं चास्मदाश्रितानामेषां तावत्पाशां
श्छिन्धि तदामम पाशां पश्चाच्छेत्स्यसि १ हिरण्यकोऽप्याह अहमल्प
शक्तिर्दन्ताश्च मे कोमलास्तदेतेषां पाशांश्छेतुं कथं समर्थः तद्यावन्मेदन्ता
न त्रुटयन्ति तावत्तव पाशं छिनद्मि अनन्तरमप्येतेषां बन्धनं यावच्छक्यं
छेत्स्यामि १ चित्रग्रीव उवाच अस्त्वेवं तथाऽपि यथा शक्तिबन्धनमेतेषां
खंडय १ हिरण्यकेन उक्तं आत्मपरित्यागेन यदाश्रितानां परिरक्षणं
तन्न नीतिवेदिनां सम्मतं १

यतः १ आपदर्थे धनं रक्षेद्दारां रक्षेद्धनैरपि १

आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥

अन्यच्च १ धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः १

तान्निघ्नता किन्नहतं रक्षता किं न रक्षितं ॥

चित्रग्रीवोवाच सखे नीतिस्तावदीदृश्येव किंत्वहमस्मदाश्रितानां दुःखं
सोढुं सर्वथाऽसमर्थस्तेनेदं ब्रवीमि १

यतः १ धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् १

सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥

अयमपरश्चासाधारणो हेतुः १

जातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह १

मत् प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्भविष्यति ॥

किंच १ मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते च कलेवरे १
 विनश्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्रमे ॥
 अन्यच्च १ विना वर्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिकं १
 तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान्ममाश्रितान् ॥
 अपरंच पश्य १ यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना १
 यशः कायेन लभ्येत तत्तुल्यं भवेन्न किं ॥
 यतः ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरं १
 शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥
 इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रदृष्टमनाः पुलकितः सन्नब्रवीत् साधु मित्र साधु
 अनेनाश्रितवात्सल्येन त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि प्रयुज्यते एवमुक्त्वा
 तेन सर्वेषां बन्धनानि छिन्नानि १ ततो हिरण्यकः सर्वान् सादरं
 संपूज्याह सखे चित्रग्रीव सर्वथात्र जालबन्धनविधौ सति दोषमाशं
 क्य आत्मन्यवज्ञा न कर्तव्या १
 यतः १ योऽधिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिषं खगः १
 स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥
 अपि १ शशिदिवाकरयोर्यहपीडनं गजभुजंगमयोरपि बन्धनं १
 मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥
 अन्यच्च १ यो मैकान्तविहारिणोऽपि विहगाः संप्राप्नुवन्त्यापदं १
 वध्यन्ते निपुनैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ॥
 दुर्णीतं किमिहास्ति किं सु चरितं कः स्थानलाभे गुणः १
 कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥
 इति प्रबोध्यातिथ्यं कृत्वा लिङ्ग्य च संप्रेषितश्चित्रग्रीवोऽपि सपरिवारो
 यथेष्टदेशान् ययौ १
 यानि कानि च मित्राणि कर्तव्यानि शतानि च १
 पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥
 हिरण्यकोऽपि स्वविवरं प्रविष्टः १ अथ लघुपतनकनामा काकः सर्व

वृत्तान्तदर्शी साश्चर्यमिदमाह अहो हिरण्यकश्लाघ्योऽसि अतोऽहमपि
त्वया सह मैत्रीमिच्छामि अतो मां मैत्र्येणानुगृहीतुमर्हसि एतच्छ्रुत्वा
हिरण्यकोऽपि विवराभ्यन्तरादाह कस्त्वं सब्रूते लघुपतनकनामा
वायसोऽहं हिरण्यकोविहस्याह का त्वया सह मैत्री ॥

यतः ॥ यद्येन युज्यते लोके बुधस्तत्तेन योजयेत् ॥
अहमन्नं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥

अपरं च ॥ भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेरेव कारणं ॥
शृगालात् पाशबद्धोऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥

वायसोऽब्रवीत् कथमेतत् ॥ हिरण्यकः कथयति ॥

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी तस्यां चिरान्महता स्नेहे
न मृगकाकौ निवसतः स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् दृष्टपुष्टांगः केनचित्
शृगालेनावलोकितः तं दृष्ट्वा शृगालोऽचिन्तयत् आः कथमेतन्मांसं
सुललितं भक्षयामि भवतु विश्वासं तावदुत्पादयामि इत्यालोच्योपमृत्या
ब्रवीत् मित्र कुशलं ते मृगेणोक्तं कस्त्वं सब्रूते क्षुद्रबुद्धिनामा जम्बुकोऽहं
अत्रारण्ये बन्धुहीनो मृतुवन्निवसामि इदानीं त्वां मित्रमासाद्य पुनः
सबन्धुर्जीवलोकं प्रविष्टोऽस्मि अधुना तवानुचरेण मया सर्वथा भवि
तथमिति ॥ मृगेणोक्तं एवमस्तु ततः पश्चादस्तं गते सवितरि भगवति
मरीचिमालिनि तौ मृगस्य वासभूमिं गतौ तत्र चम्पकवृक्षशाखायां सु
बुद्धनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत् सर्वे
कोऽयं द्वितीयः मृगो ब्रूते जम्बुकोऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः काको
ब्रूते मित्र अकस्मात्तागतेन सह विश्वासो न युक्तः तन्न भद्रमाचरितं
तथाचोक्तं ॥ अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ॥

भाज्जीरस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरङ्गवः ॥

तावाहतुः कथमेतत् काकः कथयति ॥

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि पर्वते महान् पर्वटीवृक्षः
तस्य कोटरे दैवदुर्विपाकाद्गलितनखनयनो जरङ्गवनामा गृध्रः प्रति

वसति अथ कृपया तज्जीवनाय तद्रवृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चिद्दति तेनासौ जीवति । अथ कदाचिद्दीर्घकर्णनामा माज्जीरः पक्षिशावकान् भक्षितुं तत्रागतः ततस्तमायान्तं दृष्ट्वा पक्षिशावकैर्भयार्तैः कोलाहलः कृतः तच्छ्रुत्वा जरद्भवेनोक्तं कोऽयमायाति दीर्घकर्णो घृध्रमवलोक्य सभयमाह हा हतोऽस्मि ।

यतः । तावद्भयस्य भेतयं यावद्भयमनागतं ।
आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद्यथोचितं ॥

ततोऽधुना सन्निधाने पलायितुमक्षमः तद्यथा भवितव्यं तद्भवतु तावद्विश्वासमुत्पाद्यास्य समीपमुपगच्छामि इत्यालोच्य उपसृत्याब्रवीत् आर्य्य त्वमभिवन्दे गृध्रोऽवदत् कस्त्वं सोऽवदत् माज्जीरोऽहं गृध्रोऽब्रुते दूरमपसर न चेद्वन्तयोऽसि मया माज्जीरोऽवदत् श्रूयतां तावदस्मद्वचनं तयो यद्यहं वध्यस्तदा हन्तव्यः ।

ततः । जातिमात्रेण किं कश्चिन्न्यते पूज्यते क्वचित् ।
व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्योऽथ वा भवेत् ॥

गृध्रोऽब्रुते ब्रूहि किमर्थमागतोऽसि । सोऽवदत् अहमत्र गंगातीरे नित्यस्नायी निरामिषाशी ब्रह्मचारी चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि युष्मान् धर्मज्ञानरतान् विश्वासभूमयः इति पक्षिणः सर्व्वे सर्व्वदा ममाग्रे प्रस्तुवन्ति अतः भवद्भ्यो विद्यावयवृद्धेभ्यो धर्मं श्रोतुमिहागतः भवन्तश्चेतादृशा धर्मज्ञाः यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः गृहस्थधर्मश्चैषः ।

अरावप्युचितं कार्य्यमातिथ्यं गृहमागते ।
हेतुः पार्श्वगतं छायां नोपसंहरते दुमः ॥

यदि वा धनं नास्ति तदा प्रीतिवचसाऽप्यतिथिः पूज्यः ।

यतः । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी सूनुता ।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥

अन्यच्च । वालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।
तस्य पूजा विधातव्या सर्व्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥

अन्यच्च १ निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः १
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रां डालवेश्मनि ॥

अपरं च १ गुरुरग्निद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः १
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥

अन्यच्च १ अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्तते १
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥

अन्यच्च १ उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागतः १
पूजनीयो यथा योग्यं सर्वदेवमयोऽतिथिः ॥

गृध्रोऽवदत् माञ्जीरो हि मांसरुचयः पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति तेना
हं एवं ब्रवीमि १ तत् श्रुत्वा माञ्जीरो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति कृष्ण
कृष्ण ब्रूते च मया धर्मशास्त्रं श्रुत्वा वीतरागेण इदं दुष्करं व्रतं चान्द्राय
णमध्यवसितं यतः परस्परं विवदमानानामपि धर्मशास्त्राणां अहिंसा
परमो धर्म इत्यत्रैकमत्यं १

यतः १ सर्वहिंसा निवृत्ता ये नराः सर्वसहाश्च ये १
सर्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

अन्यच्च १ एक एव सुहृद्भर्मा निधनेऽप्यनुयाति यः १
शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यतु गच्छति ॥

किंच १ योऽति यस्य यदा मांसमुभोः पश्यतान्तरं १
एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥

अपि च १ मर्त्यमिति यद्दुःखं पुरुषस्योपजायते १
शक्यते नानुमानेन परोऽपि परिवर्णितुं ॥

शृणु पुनः १ स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्यते १
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यान् पातकं महत् ॥

एवं विश्वास्य स माञ्जीरः तरुकोटरे स्थितः १ ततो दिनेषु गच्छत्सु
पक्षिशावकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति येषामपत्यानि खादि

तानि तैः शोकार्तेर्विलपद्भिरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा तत्परिज्ञा
य माञ्जीरः कोटरान्निःसृत्य वहिः पलायितः पश्चात् पक्षिभिरित
स्ततो निरूपयद्भिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि । अनन्तरं
ते उचुः अनेनैव जरद्भवेनास्माकं शावकाः खादिता इति सर्व्वैः पक्षि
भिर्निश्चित्य गृध्रो व्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि अज्ञातकुलशी
लस्येत्यादि । इत्याकर्ण्य स जम्बुकः स कोपमाह मृगस्य प्रथमदर्श
नदिने भवानथज्ञातकुलशील एव तत् कथं भवता सह एतस्य स्नेहा
नुवृत्तिरुत्तरात्तरं वर्तते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।

निरस्तपादपे देशे हरण्डोऽपि दुमायते ॥

अन्यच्च । अयं निजः परोवेति गणना लघुचेतसां ।

उदारचरितानान्तु वसुधैव कुतुम्बकं ॥

यथाऽयं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि । मृगो ब्रवीत् किमनेनोत्त
रेन सर्व्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः सुखिभिः स्थियतां ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्विपुः ।

व्यवहारेण मित्राणि जायन्ति रिपवस्तथा ॥

काकेनोक्तमेवमस्तु । अथ प्रातः सर्व्वे यन्त्राभिमतदेशं गताः एक
दा निभृतं शृगालो ब्रूते सखे अस्मिन् वनैकोदेशे शस्यपूर्णक्षेत्रमस्ति तद्
हं त्वां नीत्वा दर्शयामि तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं
खादति अथ क्षेत्रपतिना तद् दृष्ट्वा पाशो योजितः अनन्तरं पुनरा
गतो मृगः पाशैर्बद्धोऽचिन्तयत् को मामितः कालपाशादिव व्याधपा
शात् त्रातुं समर्थः मित्रादन्यः । अनन्तरं जम्बुकस्तत्रागत्य उपस्थि
तोऽचिन्तयत् फलिता तावदस्माकं कपटप्रबन्धेन मनोरथसिद्धिः
एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृगिलुप्तानि अस्थीनि मयाऽवश्यं प्राप्तव्या
नि तानि बाहूल्येन भोजनानि भविष्यन्ति मृगस्तं दृष्ट्वात्तासितो ब्रूते
सखे छिन्धि तावन्मम बन्धनं सत्वरं त्रायस्व मां ।

यतः १ आपत्सु मित्रं जानीयात् युद्धे शूरमृणे शुचिं ॥
 भार्यां क्षीणेषु वित्तेषु बसनेषु च बान्धवान् ॥
 अपरं च १ उत्सवे बसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविलवे ॥
 राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥
 जम्बुकः पाशं विलोक्य मुहुरचिन्तयत् दृढस्त्वयं बन्धः ब्रूते च सखे
 स्नायुनिर्मितपाशास्तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान् दन्तैः स्पृशामि
 मित्र यदि चित्ते नान्यथा मन्यसे तदा प्रभाते यन्त्वया वक्तव्यं तत्कर्तव्य
 मिति १ अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य इतस्त
 तोऽन्विष्यन् तथा विधं दृष्ट्वा वाच सखे किमेतत् १ मृगेणोक्तं अवधी
 रितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् ॥
 तथाचोक्तं १ सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितं ॥
 विपत् सन्निहिता तस्य सनरः शत्रुनन्दनः ॥
 काको ब्रूते स वंचकः क्वास्ते १ मृगेणोक्तं मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव ॥
 काको ब्रूते उक्तमेव मया पूर्वं ॥
 अपराधो न मेऽस्तीति नैतद्विश्वास कारणं ॥
 विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥
 दीपनिर्व्वीणगन्धं च सुहृद्वाक्यमरुन्धती ॥
 न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः ॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनं ॥
 वर्ज्जयेत्तादृशं मित्रं विषकुम्भपयोमुखं ॥
 ततः काको दीर्घनिश्वस्य अरे वंचक किं त्वया पापकर्मणा कृतं ॥
 यतः १ संलापितानां मधुरैर्व्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानां ॥
 आसावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थिनां वंचयितव्यमस्ति ॥
 अन्यच्च १ उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापं ॥
 तं जनमसत्यसन्धं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥
 दुर्ज्जनेन समं सख्यं प्रीतिंचापि न कारयेत् ॥
 उष्णो दहति चांगारः शीतः कृष्णायति करं ॥

अथ वा स्थितिरियं दुर्जनानां ।

प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं ।

कर्णे कलं किमपि रौति सनैर्विचित्रं ।

छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशंकः ।

सर्वं खलस्य चरितं मसकः करोति ॥

तथाच । दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणं ।

मधु तिष्ठति जिह्वाये हृदि हालाहलं विषं ॥

अथ प्रभाते क्षेत्रपतिर्लगुडहस्तस्तत् प्रदेशं गच्छन् काकेनावलोकितः
तमालोक्य काकेनोक्तं सखे मृग त्वमात्मानं मृतवत् संदर्श्य वातेनोदरं
पूरयित्वा पादां स्तब्धी कृत्य तिष्ठ अहं तव चक्षुषी चंच्चामि यदाहं
शब्दं करोमि तदा त्वमुत्थाय सत्वरं पलायिष्यसि मृगस्तथैव काकवच
नेन स्थितः । ततः क्षेत्रपतिना हर्षोत्पल्ललोचनेन तथा विधमृग
आलोकितः आः स्वयं मृतोऽसि इत्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पा
शान् गृहीतुं सयत्नो बभूव ततः काकशब्दं श्रुत्वा मृगः सत्वरमुत्थाय
पलायितः तमुद्दिश्य तेन क्षेत्रपतिना क्षिप्तेन लगुडेन शृगालो हतः ।
तथा चोक्तं ।

त्रिभिर्वैस्त्रिभिर्मैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते ॥

अतोऽहं ब्रवीमि भक्षभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।

त्वयि जीवति जीवामि चित्रयीव इवानयः ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुण्यैककर्मणां ।

सतां हि साधुशीलत्वात् स्वभावो न निवर्तते ॥

किं च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियां ।

न हि तापयितुं शक्यं सागराभस्तृणोत्क्रया ॥

हिरण्यको ब्रूते चपलस्त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्वथा न कर्तव्यः ।

तथा चोक्तं १ माज्जीरो महिषो मेषो काकः कापुरुषस्तथा १
 विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वाशस्तत्र नोचितः ॥
 किंचान्यत् शत्रुपक्षो भवानस्माकं १ उक्तं चैतत् १
 शत्रुणा न हि संदध्यात् सु श्लिष्टेनापि सन्धिना १
 सु तप्तमपि पाणीयं शमयत्येव पावकं ॥
 दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्यया लंकृतोऽपि सन् १
 मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयंकरः ॥
 यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् १
 नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥
 अपरं च १ महताऽप्यर्थसारेण यो विश्वसति शत्रुषु १
 भार्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवनं ॥
 लघुपतनको ब्रूते १ श्रुतं मया सर्वं तथाऽपि मम चैतावान् संकल्पः
 त्वया सह सौहृद्यमवश्यं करणीयमिति नो चेदनाहारेणात्मानं व्यापा
 दयिष्यामि ॥
 तथा हि मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति सु जनस्तु
 कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः १
 किंच १ द्रवत्वात् सर्वलौहानां निमित्तान्मृगपक्षिणां १
 भयात्लोभाच्च भूर्खाणां संगतं दर्शितात् सतां ॥
 किंच १ नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि हि सज्जनाः १
 अन्ये वदरिकाकारा वहिरेव मनोहराः ॥
 अन्यच्च १ स्नेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणानायान्ति विक्रियां १
 भग्नेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः ॥
 अन्यच्च १ शुचित्वं त्यागिता शौर्यं समानं सुखदुःखयोः १
 दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥
 एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः पुमान् प्राप्तयः १ इत्यादि तद्वच
 नमाकर्ण्य हिरण्यको वहिर्निःसृत्याह अप्यायितोऽहं भवतामनेन

वचनामृतेन ॥ तथा चोक्तं ॥
 धर्म्मतिं न तथा सु शीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली ॥
 न श्रीखंडविलेपनं सुखयति प्रत्यंगमप्यर्पितं ॥
 प्रीत्या सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसि ॥
 सद्युक्त्या च पुरस्कृतं सु कृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमं ॥
 अन्यच्च ॥ रहस्यभेदो याज्ञा च नैष्ठुर्यं चलचित्तता ॥
 क्रोधो निःसत्यता द्युतमेतन्मित्रस्य दूषणं ॥
 अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपित्वयि न लक्ष्यते ॥
 यतः पदुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ॥
 अलुब्धत्वमचापत्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥
 अपरं च ॥ अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत् स्वच्छान्तरात्मनः ॥
 प्रवर्तते न्यथा बाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥
 मनस्यन्यच्चस्यन्यत् कार्यमन्यद्दुरात्मनां ॥
 मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनां ॥
 तद्भवतु भवतोऽभिमतमेव ॥ इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजन
 विशेषैर्व्वीयसं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः वायसोऽपि स्वस्थानं गतः ॥
 ततः प्रभृति तयोरन्यान्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्व्विश्रम्भालापैश्च का
 लोऽतिवर्तते ॥ एकदा वायसो हिरण्यकमाह सखे वायसस्य कष्टतर
 लभ्याहारमिदं स्थानं तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिच्छामि ॥
 हिरण्यको ब्रूते ॥
 स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ता केशा नखा नराः ॥
 इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥
 काको ब्रूते मित्र कापुरुषवचनमेतत् ॥
 यतः ॥ स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ॥
 तत्रैव निधनं यान्ति काका कापुरुषा मृगाः ॥
 हिरण्यको ब्रूते मित्र क्व गन्तव्यं ॥

46

47

तथा चोक्तं ॥ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ॥
 मा समीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥
 वायसो ब्रूते अस्ति सुनिरूपितस्थानं ॥ हिरण्यकोऽवदत् ॥ किं
 तत् ॥ वायसो ब्रूते अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः ॥
 तत्र चिरकालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मन्थराविधानः कुर्मः सहजधा
 र्मिकः प्रतिवसति ॥
 यतः ॥ परोपदेशे पांडित्यं सर्व्वेषां सुकरं नृणां ॥
 धर्मे सुयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः ॥
 स च मत्स्याहारविशेषैर्मीं सम्वर्द्धयिष्यति ॥ हिरण्यकोऽप्याह तत्
 किमत्रावस्थाय मया कर्तव्यं ॥
 यतः ॥ यस्मिन् देशे न सन्मानं न वृत्तिर्न च बान्धवाः ॥
 न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्जयेत् ॥
 अपरं ॥ धनिनः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पंचमः ॥
 पंच यत्र न विद्यन्ते तत्र वासं न कारयेत् ॥
 अपरं च ॥ लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ॥
 पंच यत्र न वर्तन्ते न कुर्यात् तत्र संस्थितिं ॥
 अन्यच्च ॥ तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयं ॥
 ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी ॥
 ततो मामपि तत्र नय ॥ अथ वायसस्तेन मित्रेण सह विचित्रकथा
 लापैः सुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम ॥ ततो मन्थरो दूरादवल्लो
 क्य लघुपतनकस्य यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्यातिथिसत्कारं
 चकार ॥ वायसोऽवदत् सखे मन्थर सविशेषपूजामस्मै विधेहि
 यतोऽयं पुण्यकर्मणां धुरीणः कारून्यरत्नाकरो हिरण्यको नामा मूषि
 कराराजः एतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रेण द्वितीयेन यदि सर्पेश्वरः क
 दाचित् कर्तुं समर्थः स्यादित्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानं वर्णितवान् ॥
 मन्थरः सादरं हिरण्यकं संपूज्याह भद्रं ते आत्मनो निज्जनव्रता

वस्थानकारणमाख्यातुमर्हसि ॥ हिरण्यकोऽवदत् कथयामि श्रूयतां ॥
अस्ति चम्पकवती नाम नगरी यत्र परिव्राजका निवसन्ति ॥ तत्र
चूडाकर्णो नाम परिव्राजकः प्रतिवसति ॥ स च भोजनविशिष्टभि
क्षान्नसहितं भिक्षापात्रं नागदन्तकेऽवस्थाप्य स्वपिति ॥ अहं च तद्
न्नमुत्पुत्य प्रत्यहं भक्षयामि ॥ अनन्तरं तस्य प्रियसुहृद्बीणाकर्णो
नाम परिव्राजकः समायातः तेन सह नाना कथाप्रसंगावस्थितो मम
त्रासार्थं जज्ज्जरवंशखण्डेन चूडाकर्णो भूमिमताडयत् ॥ बीणाकर्णो
उवाच सखे किमिति मम कथाविरक्तोऽन्यासक्तो भवान् ॥

यतः ॥ मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी ॥
स्नेहाधिकः संभ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्षणं ॥
अतुष्टिदानं कृतपूर्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्तनं ॥

कथाप्रसंगेन च नामविस्मृतिः विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणं ॥
चूडाकर्णेन उक्तं भद्र नाहं विरक्तः किंतु पश्यायं मूषिको ममापकारी
सदा पात्रस्थं भिक्षान्नं भक्षयति ॥ बीणाकर्णो नागदन्तकमवलोक्याह
कथं मूषिकः स्वल्पबलोऽप्येतावद्दूरमुत्पतति तदत्र केनापि कारणेन
भवितव्यं ॥

तथाचोक्तं ॥ अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वकृथ चुम्बति ॥

पतिं निर्दयमालिङ्ग्य हेतुरत्र भविष्यति ॥

चूडाकर्णः पृच्छति कथमेतत् ॥ बीणाकर्णः कथयति अस्ति गौडदेशे
कौसाम्बी नाम नगरी तस्यां चन्दनदासनामा बणिक् महाधनो निवस
ति ॥ तेन पश्चिमे वयसि वर्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाक्षी
लावती नाम बणिकपुत्री परिनीता ॥ सा च मकरकेतोर्विजयवैज
यन्तीव यौवनवती बभूव स च वृद्धपतिस्तस्याः संतोषाय नाभवत् ॥
यतः ॥ शशिनीव हिमार्त्तानां घर्म्मार्त्तानां रवाविव ॥

मनो न रमते स्त्रीणां जरया पीडिते पतौ ॥

अन्यच्च ॥ पलितेष्वपि दृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता ॥

भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥

Table V. 50

Table VI.
12.52

स च वृद्धपतिस्तस्यामतीवानुरागवान् ॥
 यतः ॥ धनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा ॥
 वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥
 अपि च ॥ नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी ॥
 अस्थिनिर्देशनश्चैव जिह्वया लेढि केवलं ॥
 अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रान्तकुलमर्यादा केनापि वणिक
 पुत्रेण सहानुरागवती बभूव ॥
 यथाः स्वातंत्र्यं पितृमंदिरे निवसतिर्यात्रोत्सवे संगतिः ॥
 गोष्ठीपुरुषसन्निधावनियमो वासविदेशे तथा ॥
 संसर्गः सह पुंश्चलिभिरसकृद्वृत्तेर्निजायाः क्षतिः ॥
 पत्युर्व्वार्द्धकभीषितं प्रहसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥
 अपरं च ॥ पानं दुर्ज्जनसंसर्गः पत्या च विरहोऽटनं ॥
 स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥
 किंच ॥ स्थानं नास्ति क्षणं नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः ॥
 तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥
 अन्यच्च ॥ न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वाऽपि न विद्यते ॥
 गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवं ॥
 सुवेशं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं यदि वा सुतं ॥
 योनिः क्लिद्यति नारीणां सत्यं सत्यं हि नारद ॥
 स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विश्रुतं ॥
 ताश्चापि रक्षिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥
 न लज्जा न विनीतात्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ॥
 प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥
 अपरं च ॥ घृतकुम्भसमा नारी तप्तांगारसमः पुमान् ॥
 तस्मात् घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥
 अपि च ॥ पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ॥
 पुत्राश्च स्थविरे भावे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥

मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा नो विविक्तासनो भवेत् ॥
 बलवानिन्द्रिययामो विद्वांसमपि कर्षति ॥
 एकदा सा लीलावती रत्नावलीकिरणकर्बुरे पर्यंके तेन बणिक
 पुत्रेण सह विश्रंभालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमोवलक्य
 सहसा उत्थाय केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती अत्रांतरे
 जारश्च पलायितः ॥
 उक्तं च ॥ उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ॥
 स्वभावेनैव तत्सर्व्वं स्त्री बुद्धौ सुप्रतिष्ठितं ॥
 तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्तिनी कुट्टिण्यचिंतयत् ततस्तया कुट्टि
 न्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा लीलावती गुप्तेन दंडेन दंडिता ॥
 अतोऽहं ब्रवीमि अकस्माद्युवती वृद्धमित्यादि ॥ मूषिको विवरमा
 लोक्य बलोपविष्टस्तेन इह केनापि कारणेन भवितव्यं क्षणं विचिंत्य
 परिव्राजकेनोक्तं कारणं चात्र बाहुल्याज्जनमेव भविष्यति ॥
 यतः ॥ धनवान् बलवान् लोके सर्व्वः सर्व्वत्र सर्व्वदा ॥
 प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥
 ततः खनित्रमादाय तेन परिव्राजकेन मम विवरं खनित्वा चिरका
 लोपार्जितं धनं गृहीतं ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सत्वोत्साहरहितः
 स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः सत्रासं मंदं मंदमुपसर्पन् चूडाकर्णेनाव
 लोकिताहं ॥ ततस्तेनोक्तं ॥
 अर्थेन बलवान् सर्व्वः अर्थाद्भवति पंडितः ॥
 पश्यैनं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतः ॥
 किंच ॥ अर्थेन परिहीनस्य पूरुषस्याल्पमेधसः ॥
 क्रियाः सर्व्वा विनश्यन्ति योष्मे कुसरितो यथा ॥
 अपरं च ॥ यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बांधवाः ॥
 यस्यार्थाः स पुमालोके यस्यार्थाः स तु पंडितः ॥
 अन्यच्च ॥ अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ॥
 भूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्व्वशून्या दरिद्रता ॥

अपि च १ दारिद्रान्मरणाद्वापि दारिद्रं च वरं स्मृतं १

अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्रमतिदुःसहं ॥

अन्यच्च १ तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम १

सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव १

अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव १

अन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥

एतत् सर्व्वमाकर्ण्य मया लोचितं ममात्रावस्थानमयुक्तं इदानीं यच्चान्य
स्मै एतत् वृत्तांतकथनं तदप्यनुचितं १

यतः १ अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च १

वंचनं चापमानं च मतिमान्नप्रकाशयेत् ॥

अपि च १ आयुर्वित्तं गृहचिद्रं मंत्रमैथुनभेषजं १

तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥

तथा चोक्तं १ अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थं यत्ने च पौरुषे १

मनस्विनो दारिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखं ॥

अन्यच्च १ मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति १

अपि निर्व्वीणमायाति नानलो याति शीततां ॥

किं च १ कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः १

सर्व्वेषां मूर्द्ध्नि वा तिष्ठेद्विशीर्य्येदथ वा वने ॥

यच्चात्रैव याच्यया जीवनं तदतीव गर्हितं १

यतः १ वरं विभवहीनेन प्राणैः संतर्पितोऽनलः १

नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥

अन्यच्च १ दारिद्राद्वियमेति ह्रीपरिगतः सत्वात् परिभ्रश्यते १

निःसत्वः परिभूयते परिभवान्निर्व्वेदमापद्यते १

निर्व्विन्नः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते १

निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्वापदामास्पदं ॥

किंच १ वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं ।
 वरं क्लैव्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनं ।
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः ।
 वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखं ॥
 वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभः ।
 वरं वेश्या पत्नी न पुनरानीता कुलवधुः ।
 वरं वासोऽरण्ये न च पुनरविवेकाधिपपुरे ।
 वरं प्राणत्यागो न पुनरधमाणामुपगमः ॥
 अपि च १ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यं ।
 हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति ॥
 इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि कष्टं भो तदपि
 द्वितीयं मृत्युद्वारं ।
 यतः १ पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनं ।
 भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विउम्बनाः ॥
 अन्यच्च १ रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परवासशायी च ।
 यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं तस्य विश्रामः ॥
 इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरप्यर्थं ग्रहीतुं ग्रहमकरवं ।
 तथा चोक्तं १ लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषां ।
 तृषातर्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥
 ततो वीणाकर्णेनाहं जर्जरवंशखण्डेन ताडितोऽर्चितयं लुब्धो ह्यसन्तुष्टो
 नियतमात्मद्रोही भवति ।
 धनलुब्धो ह्यसन्तुष्टोऽनियतात्माजितेन्द्रियः ।
 सर्व्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसं ॥
 तथा च १ सर्व्वाः सम्पत्तयस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसं ।
 उपानद्गूढपादस्य न तु चर्मीवृतेव भूः ॥
 अन्यच्च १ सन्तोषामृततृप्तानां यत् सुखं शान्तचेतसां ।
 कुतस्तद्धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावतां ॥

असारे खल संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥

॥ तन्मम इति निमित्तमात्रं ह्यनन्तरं

मन्थर उवाच ॥

अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं ॥

मानुष्यं जलविंदुलोलचपलं फेनोपमं जीवनं ॥

धर्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं ॥

पश्चात्तापहतो जरा परिणतः शोकाग्निना दहते ॥

युष्माभिरतिसंचयः कृतस्तस्यायं दोषः ॥

शृणु ॥ उपाज्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणं ॥

तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसां ॥

अन्यच्च ॥ यदधोधः क्षितौ वित्तं निचखान मितम्पचः ॥

तदधो नीलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥

यतः ॥ निजसौख्यं निरून्धानो यो धनार्ज्जनमिच्छति ॥

परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनं ॥

तथा चोक्तं ॥ दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ॥

पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयं ॥

अन्यच्च ॥ असम्भोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ॥

अस्येदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥

अपि च ॥ न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ॥

कृपणस्य धनं याति वद्वितस्करपार्थिवैः ॥

तथा चोक्तं ॥

दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं च शौर्यं ॥

त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुष्टयं जगति ॥

उक्तं च ॥ कर्तव्यः संचयो नित्यं कर्तव्यो नातिसंचयः ॥

पश्य संचयशीलोऽसौ धनुषा जम्बुको हतः ॥

तावाहतुः कथमेतत् ॥ मन्थरः कथयति अस्ति कल्याणकटके

भैरवनाम व्याधः स च एकदा मांसलुब्धः धनुरादाय विंध्याटवीमध्यं

गतः ॥ ततस्तेन व्यापादितं मृगमादाय गच्छता घोराकृतिः शूकरो

दृष्टः ॥ तेन व्याधेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेण हतः ॥ शूकरेणापि
घनघोरगर्जनं कृत्वा मुष्कदेशे हतः स चिन्नदुमवद्भूमौ पपात ॥
यतः ॥ जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षूद्राधी पतनं गिरेः ॥

निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥
अथ तयोः पादास्कालनेन सर्पोऽपि मृतः ॥ अत्रान्तरे दीर्घरावनाम
जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान्
अपश्यत् आलोक्याचिन्तयत् महद्भोज्यं मे समुपस्थितं ॥
अथ वा ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायांति देहिनां ॥

सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥
भवत्वेषां मांसैर्मासत्रयं समधिकं भोजनं मे भविष्यति ॥
उक्तं च ॥ मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ॥
अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादुकं दंउलग्नं स्नायुबन्धनं खादा
मि ॥ इत्युक्त्वा तथा करोत् ततश्चिन्ने स्नायुबन्धने उत्पतितेन धनुषा
हृदिभिन्नः स दीर्घरावः पंचत्वं गतः अतोऽहं ब्रवीमि कर्त्रथः संचयो
नित्यमित्यादि ॥

तथा च ॥ यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनं ॥
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥

इदानीं किमतिक्रांतोपवर्णनेन ॥

यतः ॥ नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुं ॥

आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पंडितबुद्धयः ॥

तत् सखे सर्व्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यं ॥

यतः ॥ शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा ॥

यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ॥

मुचिन्तितं चौषधमातुराणां ॥

न नाम मात्रेण करोति शान्तिं ॥

अन्यच्च १

न स्वल्पमप्यध्यवसाय भीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ॥

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितोऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥

तदत्र सखे दशाविशेषे शांतिः करणीया ॥ इति विज्ञाय मतिमान्
सुस्थानं न परित्यजेत् कापुरुषवचनमेतत् ॥

यतः ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशस्तथा ॥

यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापाज्जितं ॥

यद्दृष्ट्वानखलांगुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते ॥

तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥

अपरं च ॥ निपानमिव मंडुकाः सरः पूर्णमिवांडजाः ॥

सोद्योगं नरमायांति विवशाः सर्व्वसम्पदः ॥

अन्यच्च ॥ सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं तथा ॥

चक्रवत् परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥

अपि च ॥ उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं बसनेष्वयुक्तं ॥

शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः सूर्यं याति निवासहेतोः ॥

विशेषतश्च ॥ विनाप्यर्थेधीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं ॥

समायुक्तोऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ॥

स्वभावादुद्धृतां गूणसमुदयावाप्ति विषयां ॥

द्युतिं सैर्हो किं श्वाधृतकनकमालोऽपि लभते ॥

किं च ॥

धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयाति ॥

करनिहितकंदुकसमा भवन्ति सम्पदो मनुष्याणां ॥

अपरं च ॥ अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवशस्यानि योषितः ॥

किंचित् कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥

अन्यच्च ॥ वृत्र्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता ॥

गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥

इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते धन्योऽसि मंथर सर्वथा श्लाघ्यगुणोऽसि ॥

सखे ॥ येन शुक्लीकृताहंसाः शुकाश्च हरिती कृताः ॥

मयुराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥

अपरं च सतां रहस्यं शृणु मित्र ॥

जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ॥

मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थीः सुखावहाः ॥

अपरं च ॥ धर्मार्थं यस्य विज्ञेहा वरं तस्य निरीहता ॥

प्रक्षालनाद्धि पंकस्य दूरादस्पर्शनं वरं ॥

यतः ॥ यथाद्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ॥

भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥

अन्यच्च ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चौरतः स्वजनादपि ॥

भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥

तथा हि ॥ जन्मनि कुशवहुले किन्नु दुःखमतः परं ॥

इच्छा सम्पद्यतो नास्ति यत्रेच्छा न निवर्तते ॥

अन्यच्च भ्रात शृणु ॥

धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते ॥

लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिंतयेत् ॥

तृष्णा हि चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ॥

तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितं ॥

अपरं च ॥ यद्यदेव हि वांछेत ततो वांछा प्रवर्तते ॥

प्राप्त एवार्थतः सोऽर्थस्ततो वांछा निवर्तते ॥

किं बहुना विश्रम्भालापैः मयैव सहात्र कालो नीयतां ॥

यतः ॥ आमरणांताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभंगुराः ॥

परित्यागाश्च निःशंकाः भवंति हि महात्मनां ॥

अपरं च ॥ सर्वत्र जन्तोर्नियमात् पततश्च समुच्छ्रयाः ॥

संयोगाश्च वियोगाश्च मरणांतं हि जीवनं ॥

यतः १ संत एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ॥
 गजानां पंकमग्नानां गजा एव धुरंधराः ॥
 तथा च १ गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ॥
 अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्त्वेकवासोऽपि ॥
 अपरं च १ स्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ॥
 यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशा विभिन्ना विमुखा प्रयांति ॥
 तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्वीणाः संतुष्टाः सुखं निवसन्ति ॥ अथ
 चित्रांग नामा मृगः केनापि त्रासितस्तत्रागत्य मिलितः ॥ ततः
 पश्चादायातं भयहेतुमवलोक्य मन्थरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं
 प्रविष्टः उडुयमानो काको वृक्षाय गतः ॥ ततः लघुपतनकेन सुदूरं
 निरूप्य भयहेतुर्नकोऽथवलोकितः पश्चादागत्य पुनः सर्वे मिलित्वोप
 विष्टाः ॥ मन्थरेणोक्तं भद्रं मृग कुशलं ते स्वेच्छया उदकाद्याहारोऽनु
 भूयतां अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथी क्रियतां ॥ चित्रांगो ब्रूते
 लुब्धकत्रासितोऽहं भवतां शरणमागतः ॥
 यतः १ लोभाद्वाथ भयाद्वाऽपि सन्त्यजेच्छरणागतं ॥
 ब्रह्महत्या समं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः ॥
 ततश्च भवद्भिः सह मित्रत्वमिच्छामि ॥ हिरण्यकोऽवदत् मित्रत्वं
 तावदस्माभिः सहायत्वेन निष्पन्नमेव भवतः ॥
 यतः १ औरसं कृतसम्बन्धं तथा वंशक्रमागतं ॥
 रक्षितं यस्यनेभ्यश्च मित्रं श्रेयं चतुर्विधं ॥
 तदत्र स्वगृहनिर्विशेषेण स्थायतां ॥ तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतः
 स्वेच्छाहारः पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुक्षायामुपविष्टः ॥
 यतः १ कूपोदकं वटक्षया श्यामा स्त्री इषकागृहं ॥
 शीतकाले भवेदुष्णं उष्णकाले च शीतलं ॥

अथ मंथरो ब्रूते सखे मृग केन त्रासितोऽसि ॥ अस्मिन्निर्जनवने
 कदाचित् किं व्याधाः संचरन्ति ॥ मृगेणोक्तं अस्ति कलिंगविषये
 रूक्मांगदो नाम नृपतिः ॥ स च दिग्विजयक्रमेणागत्य चंद्रभागातीरे
 समावासितो वर्तते ॥ प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरः समीपे भवित
 यमिति व्याधानां मुखात् किं वदन्ति श्रूयते तदत्रापि प्रातरवस्थानं
 भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्यं तथारभ्यतां ॥ तच्छ्रुत्वा कूर्मः
 सभयमाह जलाशयान्तरं गच्छामि ॥ काकमृगावपि उक्तवन्तावेव
 मस्तु ॥ हिरण्यको विमृष्याब्रवीत् पुनर्जलाशये प्राप्ते मंथरस्य कुशलं
 स्थले गच्छतः को विधः ॥ यतः ॥ अम्भांसि जलजन्तुनां दुर्गं दुर्गनिवासिनां ॥
 स्वभूमिश्च पदातीनां राज्ञां सैन्यं परं बलं ॥ सखे लघुपतनक
 अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ॥ स्वयं वीक्ष्य यथा वध्वाः पीडितं स्तनकुट्मलं ॥
 बणिकपुत्रो भवेद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ ते उचुः कथमेतत् ॥
 हिरण्यकः कथयति अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा वीरसेनो नाम ॥
 तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुरंगबलो नाम राजपुत्रो युवराजः कृतः ॥
 स च महाधनस्तरुणः एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्प्रतिप्रौढयौवनां
 लावन्यवतीं नाम बणिकपुत्रवधुमालोकयामास ततः स्वहर्म्यं
 गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् ॥ यतः ॥
 सन्मार्गस्तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां ॥ लज्वा
 तावद्धि धत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ॥ भूचापाकृष्टमुक्ताः
 श्रवणपथगतानीलपक्ष्माण एते ॥ यावल्लीलावतीनां न हृदि
 परिणता दृष्टिवाणः पतन्ति ॥ साऽपि लावन्यवती तदवलोकनक्षणात्
 प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरि तद्दया तदेकचित्ता भवत् ॥
 तथा चोक्तं ॥ असत्यं साहसं माया मात्सर्यं चातिलुब्धता ॥
 निर्गुणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावन्यवत्युवाच अहं च पतिव्रता परपुरुषस्प
श्रीमात्रमपि न करोमि ।

यतः । सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।

सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥

अन्यच्च । न सा भार्येति वक्तव्या यस्यां भर्ता न तुष्यति ।

तुष्टे भर्तरि नारीणां सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ॥

कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रता ।

विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनां ॥

भर्ता यस्या गुणान् ब्रूते शीलधर्मसमन्वितान् ।

अग्निसाक्षिकमर्यादा भर्ता हि शरणं स्त्रियाः ॥

ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तदेवाहमविचारितं करोमि ।

दूत्योक्तं सत्यमेतत् । लावन्यवत्युवाच सत्यमेवेतत् । ततो दूती

गत्वा तत्सर्व्वतुंगबलस्याये निवेदितं । तच्छ्रुत्वा तुंगबलोऽवदत्

स्वामिनानीय समर्पयितयेति कथमेतच्छक्यं । कुट्टिन्याह उपायः

क्रियतां ।

तथा चोक्तं । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।

शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पंकवर्त्मनि ॥

राजपुत्रः पृच्छति कथमेतत् । सा कथयति अस्ति ब्रह्मारण्ये

कर्पूरतिलको नाम हस्ती तमवलोक्य सर्व्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति यद्ययं

केनाप्युपायेन म्रियते तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छा भोज

नं भविष्यति तत्र एकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातं मया बुद्धिप्रभावादस्य

मरणं साधयितव्यं अनन्तरं स वंचकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टां

गपातं प्रणम्योवाच देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते कस्तुं कुतः

समायातः । सोऽवदत् जम्बुकोऽहं सर्व्वैर्वनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा

भवत् सकाशं प्रस्थापितः यद्विना राज्ञा अवस्थातुं न युक्तं तदत्राटवी

राज्येऽभिषेक्तुं भवान् सर्व्वसामिगुणोपेतो निरूपितः ।

यतः ॥ कुलाचारजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ॥
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामि युज्यते भुवि ॥

अपरं च पश्य ॥ राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्यां ततो धनं ॥
राजन्यसति लोकेऽस्मिन् कुतो भार्या कुतो धनं ॥

अन्यच्च ॥ पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ॥
विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीयते न तु भूपतौ ॥

किं च ॥ नियतविषयवर्त्ती प्रायशो दण्डयोगात् ॥
जगति परवशेऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ॥

कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा ॥
पतिमपि कुलनारी दंडभीत्याभ्युपैति ॥

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन ॥ इत्युक्त्वा
उत्थाय चलितः ॥ ततोऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगाल
वर्त्मना धावन् महापंके निमग्नः ॥ ततस्तेन हस्तिना उक्तं सखे शृगाल
किमधुना विधेयं महापंके पतितोऽहं ॥ शृगालेन विहस्योक्तं देव
मम पुच्छाग्रे हस्तं दत्त्वोत्तिष्ठ यस्य वचसि तूया विश्वासः कृतः तस्य
फलमेतत् ॥

तथा चोक्तं ॥ यदा सत्संगरहितो भविष्यसि भविष्यसि ॥
तदा सज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥

ततो महापंके निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि
उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि ॥ ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चारु
दंतनामानं बणिकपुत्रं स राजपुत्रः सेवकं चकार ततोऽसौ तेन सर्व्व
विश्वासकार्य्येषु नियोजितः ॥ एकदा तेन राजपुत्रेण मातानुलिप्तेन
कनकालंकारधारिणोक्तं मया मासमेकं यावद्गौरीव्रतं कर्त्तव्यं तद्व्याख्या
प्रतिरात्रमेकां कुलकन्यां युवतीमानीय समर्पय सा मया यथोचितेन

विधिना पूजयित्वा १ ततः स चारुदन्तस्तथाविधां तरुणीमानीय
समर्पयति पश्चात् प्रचन्नः किमयं करोतीति निरूपयति १ स च तुंग
बलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव दूराद्वस्त्रालंकारगन्धचन्दनैः संपूज्य रक्षकं
दत्त्वा प्रस्थापयति १ अथ बणिकपुत्रेण तद् दृष्ट्वोपजातविश्वासेन
लोभाकृष्टमनसा स्ववधूं लीलावतीं समानीय समर्पिता १ स च तुंगब
लस्तां हृदयप्रियां लावन्यवतीं विज्ञाय ससम्भ्रमुत्थाय निर्दयमालिङ्ग्या
नन्दोन्मीलितलोचनः पर्य्यंके तया सह विल्लास १ तदालोक्य बणिक
पुत्रश्चित्रलिखित इव इतिकर्तव्यतामूढः परं विषादमुपागतः १ अतोऽहं
ब्रवीमि सूर्यं वीक्षेत्यादि १ तथा त्वयापि भवितव्यमिति १ ततस्तद्वच
नमवधार्य महता भयेन मन्थरो जलाश्रयमुत्सृज्य चलितः १ तेऽपि
हिरण्यकादयस्तमनुगच्छन्ति १ ततः स्थले गच्छन् केनापि व्याधेन वनं
पर्य्यटता स मन्थरः प्राप्तः १ प्राप्य तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा
क्षुत्पिपासाकुलः सुगृहाभिमुखं चलितः १ अथ ते मृगवायसमूषिकाः
परं विषादमुपागतवन्तस्तमनुजग्मुः १ ततो हिरण्यको विलपति १
एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य १
तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुली भवन्ति ॥
स्वभावजं तु यन्मित्रं भाग्यनैवाभिजायते ॥
तदकृत्रिमसौहार्दमापत्सुपि न मुंचति ॥
न मातरि न दारेषु न सोदर्य्ये न चात्मजे ॥
विश्वासस्तादृशः पुंसां यावन्मित्रे स्वभावजे ॥
इति मुहुर्विचिंत्य अहो मे दुर्दैवं १
यतः १ स्वकर्मसंतानविचेष्टितानि कालान्तरावृत्तशुभाशुभानि १
इहैव दृष्टानि मयैव तानि जन्मान्तराणीव दशाफलानि ॥
अथ वा १
कायः सन्निहितापायः सम्पदः पदमापदां १
समागमाः सापगमाः सर्वमुत्पादिभंगुरं ॥

पुनर्विमृथाह ॥

शोकाराति भयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनं ॥
 केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयं ॥
 किंच ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः ॥
 पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद्गुल्लभं ॥
 ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलाः ॥
 ते सर्वत्र मिलन्ति तत्तुनिकाषयावा तु तेषां विपत् ॥
 इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्रांगलघुपतनकावाहयावदयं व्याधो वनान्
 निःसरति तावन्मंथरं मोचयितुं यत्तुः कृत्यां ॥ तावूचतुः सत्वरं
 कार्यमुच्यतां ॥ हिरण्यको ब्रुते चित्रांगो जलसमीपं गत्वा मृतमिव
 आत्मानं दर्शयतु काकश्च तस्योपरि स्थित्वा चञ्च्वा किमपि लिखतु
 नूनमनेन लुब्धकेन तत्र कक्षपं परित्यज्य मृगमांसार्थिना सत्वरं गंतव्यं
 ततोऽहं मन्थरस्य बन्धनं ह्येतस्यामि ॥ चित्रांगलघुपतनकाभ्यां शिघ्रं
 गत्वा तथाऽनुष्ठिते सति स व्याधः श्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोरधस्तादुप्र
 विष्टः तथा विधं मृगमपश्यत् ॥ ततः कर्त्तरिकामादाय प्रहृष्टमना
 मृगांतिकं चलितः ॥ अत्रांतरे हिरण्यकेनागत्य च्छिन्नबन्धनः स
 कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्रविष्टः ॥ स मृगः आसन्नं तं व्याधं विलोक्य
 उत्थाय पलायितः ॥ प्रत्यावृत्य लुब्धको यावत्तरुतलमायाति तावत्
 कूर्ममपश्यन्नचिंतयत् ॥ उचितमेवैतत् ममासमीक्षकारिणः ॥
 यतः ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ॥
 ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव हि ॥
 ततोऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटकं प्रविष्टः ॥
 कर्त्तव्यानि च मित्राणि दुर्गमानि वनानि च ॥
 पश्य कूर्मपतिर्बद्धो मूषिकेण विमोचितः ॥
 मंथरादयश्च सर्वे मुक्तापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः ॥

अथ राजपुत्रैः सानन्दमुक्तं तत् सर्वे ते सुखिनः सम्पन्नास्तत् सिद्धं
नः समीहितं ॥ विष्णुशर्मावाच एतावद्भवतामभिलषितं सम्पन्नं
अपरमपीदमस्तु ॥

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदैः लक्ष्मीः समालभ्यतां ॥

भूपालाः परिपालयंतु वसुधां शश्वत् स्वधर्मे स्थिताः ॥

आस्तां मानसन्तुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः ॥

कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्धचूडामणिः ॥

इति हितोपदेशे मित्रलाभो नाम

प्रथमकथासंग्रहः

समाप्तः

॥ हितोपदेशः ॥

१ सुहृद्भेदः १

अथ राजपुत्रा उचुः आर्य मित्रलाभः श्रुतस्तदस्माभिरिदानीं सुहृद्भेदं श्रोतुमिच्छामः विष्णु शर्मावाच सुहृद्भेदं शृणुत यस्यायमाद्यः श्लोकः १

वर्द्धमानो महास्नेहो मृगेन्द्रवृषयोर्वने १

पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥

राजपुत्रैरुक्तं कथमेतत् १ विष्णु शर्मा कथयति अस्ति दक्षिण पथे सुवर्णवती नाम नगरी तत्र वर्द्धमानो नाम बणिक निवसति १ तस्य प्रभूतेऽपि वित्ते अपरान् बन्धुनतिसमृद्धानवलोक्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव १

यतः १ अधोधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते १

उपर्युपरि पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥

अपरं च १ ब्रह्मापि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनं १

शशिनस्तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥

अन्यच्च १ अथवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीनं १

प्रमदेव वृद्धपतिं नेच्छत्युपगृहीतुं लक्ष्मीः ॥

किं च १ आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगिता जन्मभूमिवात्सल्यं १

असन्तोषोऽति भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्वस्य ॥

यतः १ सम्पदा सुस्थितं मन्यो भवति स्वल्पयापि यः १

कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्द्धयति तस्य तां ॥

अपरं च १ निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्यमरिनन्दनं १

मास्म सीमन्तिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशं ॥

तथा चोक्तं ॥ अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदपेक्षया ॥
 रक्षितं वर्द्धयेत् सम्यक् वृद्धं तिर्थेषु निःक्षिपेत् ॥
 दानभोगविहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ॥
 स कर्मकारभस्त्रैव श्वसन्नपि न जीवति ॥
 यतः ॥ अलब्धमभीप्सितोऽनुयोगादर्थप्राप्तिरेव ॥
 लब्धस्याप्यरक्षितस्य स्वयं भवति विनाशः ॥
 अवर्द्धमानश्चार्थश्च स्वयं योऽप्यंजनवत् क्षयमेति अनुपभुक्तधनश्च निष्प्र
 योजन एव च ॥
 तथा चोक्तं ॥ धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते ॥
 बलेन किं यश्च रिपून् बाधते ॥
 श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् ॥
 किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥
 अन्यच्च ॥ अंजनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य तु संचयं ॥
 अबन्ध्यं दिवसं कुर्यात् दानाध्ययनकर्मसु ॥
 यतः ॥ जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ॥
 स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥
 इति संचित्य संजीवकनन्दकनामानौ द्वौ वृषभौ धुरि नियुज्य शकटं
 नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणिज्यार्थं काश्मीरं चलितः ॥
 यतः ॥ कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनां ॥
 को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनां ॥
 ततो गच्छतस्तस्य सुदुर्गनाम्नि पर्वते महारण्ये संजीवको भग्नजानुर्नि
 पतितः तमालोक्य वर्द्धमानोऽचिन्तयत् ॥
 करोतु नामनीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ॥
 फलं पुनस्तदेवास्य यद्विधेर्मनसि स्थितं ॥
 किंतु ॥ विस्मयः सर्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्वकर्मणां ॥
 तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्ये सिद्धिर्विधीयतां ॥

इति संचिन्त्य संजीवकं तत्र परित्यज्य वर्द्धमानः पुनः स्वयंधर्मपुरं
नाम नगरं गत्वा महाकायमन्यवृषभमेकं समानीय धुरि नियोज्य
चलितः ॥ संजीवकः कथमपि खुरत्रये भरं कृत्वोत्थितः ॥

यतः ॥ निमग्नस्य पथोराशौ पर्वतात् पतितस्य च ॥

तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मूर्त्माणि रक्षति ॥

अपरं च ॥ निपततु शिखरादद्रेर्मज्जतु जलधौ हुताशनं विशतु
क्रीडतु भुजंगमैनीकाले कस्यचिन्नाशः ॥

अपरं च ॥ नाकाले मृयते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि ॥

कुशायेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥

यतः ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं ॥

सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ॥

जीवत्यनाथोऽपि वने विसर्जितः ॥

कृतप्रयत्नोऽपि गृहेन जीवति ॥

ततो दिनेषु गच्छत्सु संजीवकः स्वेच्छाहारादि लाभेनारन्यानी भ्राम्यन्
दृष्टपुष्टांगो बलवान्ननाद तस्मिन् वने पिंगलकनामा सिंहः स्वभुजो
पार्जितराज्यसुखमनुभवन् निवसति ॥

तथा चोक्तं ॥ नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः ॥

विक्रमार्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥

स चैकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छमगमत् तेन च
तत्र सिंहेनानुभूतपूर्वकं प्रलयघनगर्बितमिव संजीवकनर्दितमश्रावि
तच्छुत्वासौ पानीयमपीत्वा सचकितं परिवृत्य स्वस्थानमागत्य कि
मिदमित्यालोच्य तूष्णीं स्थितः ॥ स तथा विधः करटकदमन
काभ्यां मंत्रिपुत्राभ्यां शृगालाभ्यां दृष्टः तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः
करटकमाह सखे अयं किमुदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा मंदं मन्दम
वतिष्ठते ॥ करटको ब्रूते मित्रदमनकमम सन्मतेनास्यसेवैव न क्रियते
तत् किमस्य चेष्टानिरूपणेन अतोऽग्नेन राज्ञावधीरिताभ्यामावाभ्यां

महदुःखमनुभूतं १ अपरं च पश्य १

सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत् कृतं १

स्वातंत्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितं ॥

अपरं च १ शीतवातातपक्लेशान् सहन्ते ये पराश्रिताः १

तदर्धेनापि मेधावीतपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥

अन्यच्च १ एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायतवृत्तिता १

ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥

क्रीडन्ते भुजंगैः सार्धं रमन्ते परयोषितः १

राजानमपि सेवन्ते अहो साहसिको नरः ॥

अपरं च १ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर १

एवमाशामुख्यस्तैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥

किं च १ अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयं १

आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणी कृतः ॥

किं च १ या प्रकृत्येव चपला निपतत्यशुचावपि १

स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥

विशेषतश्च १ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान्

दुःखीयन्ति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः १

अपरं च १ मौनान्मूर्खः प्रवचनपदुर्वीतुलो जल्पको वा १

क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः १

धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः १

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥

दमनकोऽब्रवीत् मित्र सर्वथा मनसाऽपि नैतत्कर्तव्यं १

कथं त्वया न सेवन्ते यत्नतः परमेश्वराः १

अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥

अन्यच्च १ कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धतसम्पदः १

उद्धण्डधवलङ्घत्रवाजिवारणवाहिनी ॥

करटको ब्रूते तथापि किमनेन व्यापारेणास्माकं यतः अद्यापारेषु
व्यापारः सर्वथा परिहरणीयः ॥

पश्य ॥ अद्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति ॥

स भूमौ निहतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥

दमनकः पृच्छति कथमेतत् ॥ सकथयति अस्ति मगधदेशे धर्मारण्य
सन्निहितवसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थेन विहारं कारयितुं मंडप
मारब्धं ॥ तत्र करपत्रविदार्यमानैकस्तम्भस्य कियद्दूरस्फाटिस्य
काष्ठखंडद्वयमध्ये कीलकं निधाय सूत्रधारेण स्थापितं ॥ तत्र वनवासि
महावानरयूथः क्रीडन्नागतः तेष्वेको वानरः कालदंडप्रेरित इव तं
कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः ततस्तस्य मुष्कद्वयं लम्बमानं काष्ठखंड
द्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टं ॥ अनन्तरं स च सहजचपलतया महता प्रयत्नेन
तं कीलकमाकृष्टवान् आकृष्टे सति काष्ठाभ्यां चूर्णितां उद्वयः पंचत्वं
गतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि अद्यापारेषु व्यापारमित्यादि ॥ दमनको ब्रूते
तथापि स्वामिचेष्टानिरूपणं सेवकेनाविश्यमेव कर्तव्यं ॥ करटको
ब्रूते यः सर्वाधिकारे नियुक्तः प्रधानमंत्री स करोतु यतोऽनुजीविना
पराधिकारचर्चा न कर्तव्या ॥

पश्य ॥ पराधिकारचर्चां यः कुर्यात् स्वामिहितेच्छया ॥

स विषीदति चित्कारात्ताडितो गर्जभो यथा ॥

दमनकः पृच्छति कथमेतत् ॥ करटकः कथयति अस्ति वाराणस्यां
कर्पूरपटो नाम रजकः स चैकदा भिनववयस्कया कान्तया सह चिरात्
केलिकृत्वा निर्भरमालिङ्ग्य प्रसुप्तः तदनन्तरं द्रव्याणि हर्तुं तद्गृहं चौरः
प्रविष्टः तस्य प्रांगणे गर्जभो बद्धस्तिष्ठति कुक्कुरश्चोपविष्टः ॥ अथ
गर्जभः श्वानमाह तव तावदयं व्यापारः तत् किमिति त्वमुच्चैः शब्दं
कृत्वा स्वामिनं कथं न जागरयसि ॥ कुक्कुरो ब्रूते मम नियोगस्य
चर्चा किं त्वया कर्तव्या त्वमेव न जानासि यथा तस्याहर्निशं गृहरक्षां
करोमि ततोऽयं चिरान्निवृत्तो मम उपयोगं न जानाति तेनाधुना ममा

हारदानेऽपि मन्दादरः यतो विना विधरदर्शनं स्वामिनोऽनुजीविषु
मन्दादरा भवन्ति ॥ गर्दभो ब्रूते शृणु रे बर्बर स्वभावतः श्वजाति
रस्पृश्यः पुनरपि सेवकजातित्वं पश्य ॥

याचते कार्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ॥
तस्मिन् कार्ये विनष्टेऽपि भृत्येन सुहृदा किमु ॥
कुक्कुरो ब्रूते ॥ यो न सम्भावयेद्भृत्यान् कार्यकाले स किं प्रभुः ॥

सर्वथा किं न कर्तव्यं पोषणं भृत्यदारयोः ॥
यतः ॥ आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्मचिन्तने ॥
पुत्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहन्तकाः ॥

ततो गर्दभः सकोपमाह पापीयां स्त्वं यद्विपत्तौ स्वामिकार्योपेक्षां करो
षि भवतु यथा स्वामी जागर्ति तथा मया कर्तव्यं ॥
यतः ॥ पृष्ठतः सेवयेद्वर्कं जठरेण हुताशनं ॥

स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया ॥
इत्युक्त्वा स अतीव चित्कारशब्दं कृतवान् ॥ रजकस्तेन चित्कारेण
प्रबुद्धो निद्राभंगकोपादुत्थाय गर्दभं लगुडेन ताडयामास तेनासौ पंचत्व
मगमत् ॥ अतोऽहं ब्रवीमि पराधिकारचर्चामित्यादि ॥ पश्य
पशूनामन्वेषणमस्माकं नियोगः स्वनियोगचर्चा क्रियतां विमृश्य किं
त्वद्य तथा चर्चया न प्रयोजनं तत् आवयोर्भक्षितशेषाहारः प्रचुरो
स्ति ॥ दमनकः सरोषमाह कथमाहारमात्रार्थी भवान् सेवकेन
एतदयुक्तमुक्तं ॥

यतः ॥ सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात्
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न विभर्ति केवलं ॥

जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्राणि बान्धवाः ॥
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थं को न जीवति ॥

अपि च ॥ यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ॥
काकोऽपि किं न कुरुते चञ्चा स्वोदरपूरणं ॥

- पश्य १ पंचभिर्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः १
 कोऽपि लक्षैः कृती कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥
- अन्यच्च १ मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितं १
 प्रथमो यो न तत्रापि सोऽपि जीवत्सु गण्यते ॥
- तथा चोक्तं १ बाजिवारणलौहानां काष्ठपाषाणवाससां १
 नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरं ॥
- तथा च १ अल्पस्नायु वसाचमेदमलिनं निर्म्मांसमप्यस्थिकं ।
 श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न भवेत्तस्य शुधा शान्तये १
 सिंहो जम्बुकमंकमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं ।
 सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलं ॥
- अपरं च पश्य सेवसेवकयोरन्तरं १
 लांगूलचालनमधश्चरणावपातं ।
 भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च १
 श्वा प्रिण्डस्य कुरुते गजपुंगवस्तु ।
 धीरं विलोकयति चादुशतैश्च भुङ्क्ते ॥
- किं च १ यज्जीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैः ।
 विज्ञानविक्रमयशोभिरभग्नमानं १
 तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञा ।
 काकोऽपि जीवति चिराय बलिश्च भुङ्क्ते ॥
- अपरं च १ अहितहितविचारशून्यबुद्धेः ।
 श्रुतिविषयैर्बहुभिर्निष्कृतस्य १
 उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः ।
 पुरुषपशोः पशोश्च को विशेषः ॥
- करटको ब्रूते आवां तावदप्रधानौ तदाप्यावयोः किमनया विचारण
 या १ दमनकः पुनराह कियता कालेनामात्यः प्रधानतामप्रधानतां
 वा लभेत ॥ यतः १

न कस्यचित् कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽभिमतः खलो वा ।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥
किं च । आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥
यात्यधोधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्मभिः ।
कूपस्य खनिता यद्वत् प्राकारस्येव कारकः ॥
तद्भद्रं स्वयत्प्रायत्नो ह्यात्मोत्कर्षः । करटको वदति अथ भवान् किं
ब्रवीति । दमनको आह अयं स्वामी पिंगलकः कुतो भयात् सच कितं
परिवृत्योपविष्टः । करटको ब्रूते किं तत्र जानासि । दमनको
वदति किं प्रज्ञावतामविदितमस्ति ।
उक्तं च । उदीरितोऽर्थः पशुनाऽपि गृह्यते ।
हयाश्च नागाश्च वहन्ति देशिताः ।
अनुक्तमप्यूहति पंडितो जनः ।
परैर्गितज्ञानफलाहि बुद्धयः ॥
आकारैरिंगितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥
तदत्र भयप्रस्तावेन अहमेनं प्रज्ञाबलेनात्मीयं करिष्यामि ।
यतः । प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियं ।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पंडितः ॥
करटको वदति सखे त्वं सेवानभिज्ञः ।
पश्य । अनाहुतो विशेषस्तु अपृष्टो बहु भाषते ।
आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥
दमनको ब्रूते भद्र कथमहं सेवानभिज्ञः ।
पश्य । किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरं ।
यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरं ॥
यतः । यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरं ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥

- अन्यच्च १ कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादेशयति च ॥
 आज्ञामवितथं कुर्यात् यथाशक्ति महीपतेः ॥
- अपरं च १ आज्ञाभंगो नरेन्द्राणां ब्राह्मणानामनादरं ॥
 पृथक् शय्या च नारीणां अशस्त्रविहितो वधः ॥
- किं च १ अल्पेषु धृतिमान् प्राज्ञश्चायेवानुगतः सदा ॥
 आदिष्टो न विकल्पेत् स राजवसतिं वसेत् ॥
- करटको ब्रूते कदाचित्त्वामनवसरप्रवेशादवमन्यते स्वामी १ दमनको
 आह अस्त्येवं तथाप्यनुजीविना सान्निध्यमवश्यं करणीयं ॥
 यतः १ दोषभीतेरनारम्भः कापुरुषस्य लक्षणं ॥
 कैरजीर्णभयाद्वातर्भोजनं परिहीयते ॥
- पश्य १ आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं ॥
 विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं वा ॥
 प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च ॥
 यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयन्ति ॥
- करटको ब्रूते तत्र गत्वा किं वक्ष्यसि १ स आह शृणु अनुरक्तो विरक्तो
 वा मयि स्वामीति ज्ञास्यामि ॥ करटको ब्रूते किं तज्ज्ञानलक्षणं ॥
 दमनको ब्रूते शृणु ॥
- दूरादवेक्षणं हासः संप्रश्ने सादरो भृशं ॥
 परोक्षेऽपि गुणश्लाघा स्मरणं प्रियवस्तुषु ॥
 तत् सेवकेनाप्यनुरक्तिज्ञानं प्रीतिवर्द्धनं ॥
 अनुरक्तेश्वरचिह्नानि दोषेऽपि गुणसंग्रहः ॥
 कालयापनमाशानां वर्द्धनं फलखंडनं ॥
 विरक्तेश्वरचिह्नानि जानीयान्मतिमान्नरः ॥
- एतज्ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तद्वक्ष्यामि ॥
 यथा १ अपायसन्दर्शनजां विपत्तिमुपायसन्दर्शनजां च सिद्धिं ॥
 मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तिमिव दर्शयन्ति ॥

करटको ब्रूते तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि ।
यतः । अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
प्राप्नुयाद्बुद्धवज्ञानमपमानं च शाश्वतं ॥
सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः ।
अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥
दमनको ब्रवीत् मित्र मा भैषीः नाहमप्राप्तावसरं वचनं वक्ष्यामि ।
यतः । आपद्यन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमिच्छता ॥
यदि च प्राप्तावसरेणापि मया मंत्रो न वक्तव्यस्तदा मंत्रित्वमेव ममा
नुपपन्नं ।
यतः । कल्पयते येन वृत्तं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः ।
स गुणस्तेन च गुणिना संरक्षः संवर्द्धनीयश्च ॥
तद्ब्रूतानुजानीहि मां गच्छामि । करटको ब्रूते शुभमस्तु यथाभिमत
मनुष्ठीयतामिति । ततो दमनको विस्मित इव पिंगलकसमीपं गतः
दूरादेव राज्ञा दृष्टः सादरं प्रवेशितः अष्टांगपातं प्रणिपत्योपविष्टः ।
राजाह चिराद्दृष्टोऽसि । दमनको ब्रूते यद्यपि मया सेवकेन श्री
मद्देवपादानां न किञ्चित् प्रयोजनमस्ति तथापि प्राप्तकालमनुजीवि
ना सान्निध्यमवश्यं कर्तव्यमित्यागतोऽस्मि ।
यतः । यैश्चाहवेषु शतशस्त्रनिपातभिन्नाः ।
मानांगतुंगसुरभिः सततार्पिता भूः ।
तेषामपि प्रभुसमीपमुपागतानां ।
वाचस्खलन्ति गुरुसाध्वसभावभिन्नाः ॥
अपरं च । राजनि विदूषां मध्ये वरसुरतसमागमस्त्रीणां ।
साध्वसदुषितहृदयो वाक्पटुरपि कातरो भवति ॥
इह हि केनचिदपि हेतुना प्रयोजनमस्ति ।
तथा चोक्तं ।

॥ साध्वसि साध्वसि साध्वसि ॥

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् कर्णस्य कंडूयनकेन वाऽपि ॥
 तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमंगवाक् पाणिमता नरेण ॥
 यद्यपि स्वामिना चिरावधीरितस्य मे बुद्धिविनाशः शंक्यते तदपि
 न मन्तव्यं ॥
 यतः ॥ यस्य ये च गुणाः सन्ति विकशन्ति न ते स्वयं ॥
 न हि कस्तूरिका मोदं सुपथेन विभायते ॥
 अपरं च ॥ मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ॥
 क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥
 कदार्थितस्यापि च धैर्यवृत्तेर्बुद्धेर्विनाशो न हि शंकनीयः ॥
 अधः कृतस्यापि तनूनपातो नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥
 देव सर्व्वथा सविशेषेन स्वामिना भवितव्यं ॥
 यतः ॥ निर्विशेषो यदा राजा समः सर्व्वेषु वर्तते ॥
 तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥
 किं च ॥ त्रिविधाः पुरुषा राजन् उत्तमाधममध्यमाः ॥
 नियोजयेत्तथैवैतां स्त्रिविधेष्वेव कर्मषु ॥
 यतः ॥ स्थान एव हि युज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च ॥
 न हि चूडामणिः पादे नूपुरो न च मूर्धनि ॥
 अपि च ॥ कनकभूषणसंग्रहणोचितो ॥
 यदि मणिस्रपुणि प्रणिधीयते ॥
 न स विरोति न चापि शोभते ॥
 भवति योजयितुर्वचनीयता ॥
 अन्यच्च ॥ मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः ॥
 न हि दोषो मणेरस्ति किन्तु साधोरविज्ञता ॥
 पश्य ॥ बुद्धिमाननुरक्तोऽयमिहोभयगुणो जनः ॥
 इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैः संयुज्यते नृपः ॥
 तथा हि ॥ अश्वः शस्त्रं शास्त्रं विणा वाणी नरश्च नारी च ॥
 पुरुषविशेषं प्राप्य भवन्त्ययोग्या योग्याश्च ॥

अन्यच्च ॥ किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ॥
 भक्तं शक्तं च मां राजन्नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥
 यतः ॥ अवज्ञानाद्वाज्ञो भवति मतिहीनः परिजनः ॥
 ततस्तत् प्रमाण्यात् भवति न समीपे बुधजनः ॥
 बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिगुणवती ॥
 विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥
 अपरं च ॥ जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितं ॥
 नृपेनावमतो यस्तु स सर्वैरवमन्यते ॥
 किं च ॥ बालादपि गृहीतयं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ॥
 रवेरविषये किन्न प्रदीपस्य प्रकाशनं ॥
 पिंगलको ब्रूते भद्र दमनक किमेतत् त्वमस्माकं प्रधानामात्यपुत्र एता
 वत् कालं पिशुनवचनान्नागतोऽसि इदानीं यथाभिमतं ब्रूहि ॥ दम
 नको ब्रूते देव पृच्छामि किञ्चिदुच्यतां उदकाधी स्वामी प्रानीयमपीत्वा
 किं विस्मित इवागतस्तिष्ठति ॥ पिंगलकोऽवदत् भद्रमुक्तं त्वया
 किन्तु एतद्रहस्यं वक्तुं काचिद्विश्वासभूमिर्नास्ति तथापि निभृतं कृत्वा
 कथयामि शृणु संप्रति वनमिदमपूर्वसत्त्वाधिष्ठितं अतोऽस्माकं त्याज्यं
 अनेन हेतुना विस्मितोऽस्मि तथा च श्रुतो मयापि महानपूर्वशब्दः शब्दा
 नुरूपेणास्य प्राणिनो महता बलेन भवितव्यं ॥ दमनको ब्रूते देव
 अस्ति तावदयं महाभयहेतुः शब्दास्माभिरप्याकर्णितः किन्तु स किं मं
 त्रीयः प्रथमं भूमित्यागं पश्चात् युद्धं चोपदिशति अपरं च अस्मिन् कार्यं
 सन्देहे भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः ॥
 यतः ॥ बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्वस्य चात्मनः ॥
 आपन्निकषप्राषाणे नरो जानाति सारतां ॥
 सिंहो ब्रूते भद्र महती शंका मां बाधते ॥ दमनको चिन्तयामास स्वागतं
 अन्यथा राज्यसुखं परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुं कथं मां संभाषसे प्रकाशं
 ब्रूते देव यावद्रहं जीवामि तावद्वयं न कर्तव्यं किन्तु करटकादयोऽपि

आश्वस्यन्तां यस्मादापत् प्रतीकाराय दुर्लभः पुरुषसमवायः ॥ तत
स्तौ दमनककरटको राज्ञा महाप्रसादेन पूजितौ भयप्रतीकारं प्रति
ज्ञाय चलितौ ॥ करटको गच्छन् दमनकमाह सखे किं शक्यप्रतीकारो
भयहेतोरशक्यप्रतीकारो वेति न ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथमयं
महाप्रसादो गृहीतः यतोऽनुपकुर्वीणो न कस्यापि उपायनं गृहीयात्
विशेषतः राज्ञः ॥

पश्य ॥ यस्य प्रसादे पद्मास्ति विजयश्च पराक्रमे ॥

भृत्युश्च वसति क्रोधे सर्वतेजमयो नृपः ॥

तथा हि ॥ वालोऽपि नावमन्तथो मनुष्य इति भूमिपः ॥

महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥

दमनको विहस्याह मित्र तूष्णीमास्यतां ज्ञातं मया भयकारणं बलीवर्द्धं
नर्दितं तत् वृषभाश्चास्माकमपि भक्ष्याः किं पुनः सिंहस्य ॥ करटको
ब्रूते यद्येवं तदा किं स्वामीत्रासः तत्रैव किमिति नापनीतः ॥ दमनको
ब्रूते यदि स्वामीत्रासस्तत्रैव मुच्यते तदा कथमयं महाप्रसादलाभः स्यात् ॥
अपरं च ॥ निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ॥

निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद्दधिकर्णवत् ॥

करटकः पृच्छति कथमेतत् ॥ दमनकः कथयति अस्त्युत्तरापथे
अर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते महाविक्रमनाम सिंहः तस्य पर्वतकन्दरं
शयानस्य केशरायं मूषिकः छिनत्ति ततः केशरायं लूनं दृष्ट्वा कुपितो
विवरान्तर्गतं मूषिकमलभमानोऽचिन्तयत् ॥

क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्य विक्रमान्नैव लभ्यते ॥

तमाहन्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥

इत्यालोच्य नगरं गत्वा दधिकर्णनामानं विडालं मांसाहारादिना संतोष्य
विलसमीपे स्थापितवान् अनन्तरं तद्वयान्मूषिकोऽपि न वहिर्निःसर
ति तेनासौ सिंहोऽक्षतकेशरः सुखं स्वपिति मूषिकशब्दं यदा यदा शृ
णोति तदा तदा मांसाहारदानेन तं विडालं संवर्द्धयति अथैकदा स
मूषिकः क्षुधापीडितो वहिः संचरन् मार्जीरेण प्राप्तो व्यापादितश्च

अनन्तरं स सिंहो नेककालं यावन्मूषिकं न पश्यति तत् कृतरावमपि
न शृणोति तदा तस्यानुपयोगाद्विडालस्याहारदाने मन्दादरो बभूव ॥
अतो हं ब्रवीमि निरपेक्षो न कर्तव्यः इत्यादि ॥ ततः दमनककरटकौ
संजीवकसमीपं गतौ तत्र करटकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः ॥ दम
नकः संजीवकसमीपं गत्वा ब्रवीत् अरे वृषभ एषः त्वां राज्ञा पिंगल
केनारण्यरक्षार्थं सेनापतिः नियुक्तः करटकः समाज्ञापयति सत्वरमा
गच्छ न चेदस्मादरण्यादूरमपसर अन्यथा ते विरुद्धं फलं भविष्यति
न जाने क्रुद्धः स्वामी किं विधास्यति ॥ ततो देशव्यवहारानभिज्ञः
संजीवकः सभयमुपसृत्य साष्टांगपातं करटकं प्रणतवान् ॥
तथा चोक्तं ॥

मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा ॥
इति घोषयतीव टिंडिमः करिणो हस्तिपकाहतः कृणन् ॥
अथ संजीवकः संशंकमाह सेनापते किं मया कर्तव्यं तदभिधीयतां ॥
करटको ब्रूते वृषभ यद्यत्र कानने स्थातुमिच्छा वर्तते तदा देवपादा
रविन्दं प्रणम ॥ संजीवको वदति तदभयं वाचं मे यच्छ गच्छामि ॥
करटकेनोक्तं शृणु रे बलीवर्ध अलमनया शंकया ॥
यतः ॥ प्रतिवाचमदत्तकेशवः शपमानाय न चेदिभूभृते ॥
अनुकुरुते धनध्वनिर्नहि गोमायुरुतानि केशरी ॥
अपरं च ॥ तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो ॥
मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वताः ॥
समुच्छित्तानेव तरून् प्रबाधते ॥
महान्महत्येव करोति विक्रमं ॥

ततस्तौ संजीवकं नातिदूरे संस्थाप्य पिंगलकसमीपं गतौ ततो राज्ञा
सादरमालोकिता प्रणम्योपविष्टौ ॥ राजाह त्वया स दृष्टः ॥ दम
नको ब्रूते देव दृष्टो विनतश्च किंतु महाबलासौ यथा देवेनाज्ञातं तथाप्य
सौ देवपदं दृष्टुमिच्छति ततः सज्जी भूयोपविश्यतां ॥

यतः १ अम्भसा भिद्यते सेतुस्तथा मंत्रोऽप्यरक्षितः १

पैशुन्याद्भिद्यते स्नेहो वाग्भिर्भेद्यो हि कातरः ॥

तत्र शब्दमात्रान्न भेतथं १

यतः १ शब्दमात्रान्न भेतथमज्ञात्वा शब्दकारणं १

शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टिनी गौरवं गता ॥

121

राजाह कथमेतत् १ दमनकः कथयति अस्ति श्रीपर्वतमध्ये ब्रह्मपु
राख्यं नगरं तत्र शैलशिखरे घंटाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति
जनप्रवादः श्रूयते १ एकदा घंटामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो
व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च तत् पाणिपतिता घंटा वानरैः प्राप्ता
ते वानरास्तां घंटामनुक्षणं वादयन्ति १ ततो नगरजनैः स मनुथः
खादितः दृष्टः प्रतिदिनं घंटावाद्यं श्रूयते अनन्तरं घंटाकर्णः कुपितो
मनुथान् खादति घंटां च वादयति इत्युक्त्वा सर्वे जना नगरं त्यक्त्वा
पलायिताः १ ततः कुट्टिन्यामर्कटो घंटां वादयतीति परिज्ञाय राजा
विज्ञापितः देव यदि धनवयः क्रियते तदाहमेनं घंटाकर्णं साधयामि १
ततस्तस्यै प्रचुरधनं दत्तं ततस्तद्वनं प्रविश्य तरुतले फलानि तंडुलानि
च भूमौ निक्षिप्तानि ततो वानरैः घंटां परित्यज्य फलासक्ता बभू
वुः १ घंटां गृहीत्वा कुट्टिनी गृहं समागता तद्देशपूज्यासीत् अतो हं
ब्रवीमि शब्दमात्रान्न भेतथमिति १ ततः संजीवकमानीय दर्शनं
कारितवन्तौ पश्चात्तत्रैव वने चिरमतिप्रियेण वसति १ अथ कदा
चित्तस्य सिंहस्य भ्राता स्तब्धकर्णो नाम समागतः तस्यातिथ्यं कृत्वा समु
पविश्य पिंगलकस्तदाहाराय पशून् हन्तुं चलितः अत्रान्तरे संजीवको
वदति देव अद्यहतमृगाणां मांसानि क्व १ राजाह दमनककरटकौ
जानीतः १ संजीवको ब्रूते ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा १ सिंहो
विहस्याह नास्त्येव तत् १ संजीवको ब्रूते कथमेतावन्मांसं ताभ्यां
खादितं १ राजाह खादितं वयितं अवधीरितं च प्रत्यहमेषः क्रमः १
संजीवको ब्रूते कथं श्रीमद्देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते १ राजाह

मदीयागोचरेणैव क्रियते ॥ संजीवको ब्रूते नैतदुचितं ॥
 तथा चोक्तं ॥ नानिवेद्य प्रकुर्वीत भर्तुः किञ्चिदपि स्वयं ॥
 कार्यमापत् प्रतीकारात् नान्यत्र जगती पते ॥
 अन्यच्च ॥ कमंडलूपमो मात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः ॥
 नृपते किं क्षणो मूर्खो दरिद्रः किं वराटकः ॥
 सद्यमात्यः सदा श्रेयान् काकिनीं यः प्रवर्द्धयेत् ॥
 कोषः कोषवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥
 किञ्चान्यैर्न कुलाचारैः सेयतामेति पूरुषः ॥
 धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किं पुनः परैः ॥
 एतच्च राज्ञः प्रधानं दूषणं ॥
 अतिवयोऽनपेक्षा च तथार्जुनमधर्मतः ॥
 मोक्षणं दूरसंस्थानं कोषवसनमुच्यते ॥
 यतः ॥ क्षिप्रमायमनालोच्य वयमानः स्ववाङ्मया ॥
 परिक्षीयत् एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥
 तदाकार्यस्तब्धकर्णो ब्रूते शृणु भ्रातः चिराश्रितावेतौ दमनककरटकौ
 संधिविग्रहकार्याधिकारिणौ च कदाचिदर्थधिकारे न नियोक्तव्यौ
 अपरं च नियोगप्रस्तावे यन्मया श्रुतं तन्मया कथ्यते ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुनीधिकारे प्रशस्यते ॥
 ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥
 नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवं ॥
 सर्वार्थं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥
 अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः ॥
 स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥
 उपकर्त्ताधिकारस्य स्वापराधं न मन्यते ॥
 उपकारं ध्वजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति ॥
 उपांशुव्रीडितो मात्यः स्वयं राजायते यतः ॥
 तर्हि राज्ञः नान्यत्र जगती पते ॥

अवज्ञा क्रियते तेन सदा परिचयाद्भुवं ॥
 अन्तर्दुष्टः क्षमायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ॥
 शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपतेः ॥
 सदामात्यो न साध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ॥
 सिद्धानामयमादेशो ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥
 प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरिवर्तवरोधनं ॥
 उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणं ॥
 नियोग्यार्थग्रहोपायः राज्ञां नित्यपरिक्षणं ॥
 प्रतिपत्तिप्रदानं च तथा कर्मविपर्ययः ॥
 निपीडिता वमन्त्युच्चैरन्तः सारं महीपतेः ॥
 दुष्टव्रणा इव प्रायो भवन्ति हि नियोगिनः ॥
 मुहुर्नियोगिनो बाध्या वसुधाया महीपतेः ॥
 सकृत् किं पीडितं स्नानवस्त्रं मुंचेद्बहूदकं ॥
 एतत् सर्वं ज्ञात्वा यथावसरं व्यवहर्तव्यं ॥ सिंहो ब्रूते अस्ति तावदेवं
 किन्तु एतौ सर्वथा न मम वचनकरौ ॥ स्तब्धकर्णो ब्रूते एतत् सर्वं
 मनुचितं ॥
 यतः ॥ आज्ञाभंगकरान् राजा न क्षमेत्सुमुतानपि ॥
 विशेषः कोषदोषेण राजचित्तगतस्य वा ॥
 अन्यच्च ॥ स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य भैत्री ॥
 नष्टेन्द्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्मः ॥
 विद्याफलं यस्य निनः कृपणस्य सौख्यं ॥
 राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥
 विशेषतश्च ॥ तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ॥
 नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत् पितेव हि ॥
 भ्रातः सर्वथा मद्बचनं क्रियतां आहारोऽप्यद्यास्माभिः कृत एव अयं
 शस्यभक्षकः संजीवको भोजनाधिकारे नियुज्यतां ॥ एतद्बचनात्
 शानुष्ठिते सति पिंगलकसंजीवकयोः सर्ववन्धुपरित्यागेन महता मेहेन

कालोऽतिवर्तते ॥ ततोऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद्दम
नककरटकावन्योन्यं चिन्तयतः ॥ दमनक आह किमत्र विधेयं आत्म
कृतोऽयं दोषः स्वयं कृतेऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितं ॥
तथा चोक्तं ॥ स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा बध्वात्मानं च दूतिका ॥

आदित्सुश्च मणिं साधुः स्वदोषाद्दुःखिता इमे ॥

करटको ब्रूते कथमेतत् ॥ दमनकः कथयति अस्ति कांचनपुरनाम्नि
नगरे वीरविक्रमो नाम राजा तस्य धर्माधिकारिणा कश्चिन्नापितो
वध्यभूमिं नीयमानः कन्दर्पकेतुनाम्ना परिव्राजकेन साधुद्वितीयेन
नायं वध्य इत्युक्त्वा वस्त्रांचले धृतः ॥ राजपुरुषा उचुः किं नायं वध्यः ॥
स आह श्रूयतां स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वेत्यादि पठति ॥ ते आहुः कथमे
तत् ॥ परिव्राजकः कथयति अहं सिंहलद्वीपस्य भूपते जीभूतकेतोः
पुत्रः कन्दर्पकेतुः एकदा केलिकाननावस्थितेन मया पोतवणिक् मुखा
च्छ्रुतं यदत्र समुद्रमध्ये चतुर्दश्यामाविर्भूतकल्पतरुतले रत्नावलीकि
रणकर्बुरपर्यंके स्थिता सर्वालंकारभूषिता लक्ष्मीरिव वीणां वादयन्ती
कन्या काचिद्दृश्यते इति ततोऽहं पोतवणिजमादाय पोतमारुह्य तत्रा
गतः अनन्तरं तत्र गत्वा पर्यंकेर्धूमगना तथैव सा अवलोकिता ततः
सा सखीसमेता समुद्रमध्ये भगना दृश्याभवत् ततस्तत्त्वावण्यगुणाकृष्टेन
मया प्राप्तबुद्ध्या श्रम्पः दत्तः तदनन्तरं कल्पतरोः शाखामाकृष्य तस्याः
कनकपत्रनं प्राप्य सुवर्णप्रासादे तथैव सा पर्यंकास्था विद्याधरिभिरु
पास्यमाना मया लोकिता तया चाहं दूरादेव दृष्ट्वा सखीं प्रस्थाप्य सादरं
संभाषितः ततस्तत्सख्या च मया पृष्ठया समाख्यातं एषा कन्दर्पकेलि
नाम्नो विद्याधरचक्रवर्तिनः पुत्री रत्नमंजरी नाम अनया प्रतिज्ञा वि
वाहितः यः कनकपत्रनं स्वचक्षुषागत्य पश्यति स एव पितुर्गोचरेण
मां परिनेष्यतीति तदिमां गन्धर्वविवाहेन परिणीतवान् अथ गन्धर्व
विवाहे वृत्ते तथा सहाहं रममानश्चिरं तिष्ठामि ॥ तत एकदा रहसि
तयोक्तं सुामिन् सर्वदा स्वेच्छया सर्वमिदमुपभोक्तव्यं किंतु एषा चित्रगता

स्वर्णरेखा नाम विद्याधरी न कदाचिदपि स्पृष्टया ॥ ततस्तद्वचना
 दुपजातकौतुकेन मया स्वर्णरेखा स्तनमंडले स्पृष्ट्वा तथा च चित्रगत
 याप्यहं तथा कृत्वा चरणपंकजाहतः यथागत्य स्वराष्ट्रे पतितः अथ
 दुष्खार्त्तीहं प्रव्रजितः पृथिवीं भ्राम्यन् इमां नगरीमनुप्राप्तः ॥ अत्र
 चास्तं गते रवौ प्रविशन्नेवासन्नगोपगृहे आवासं प्रार्थितवान् तेन च
 निजगृहस्यैकदेशोऽनुज्ञातः ॥ अनुज्ञाय च कथिता गृहिणी यावदहमा
 गच्छामि तावदयं यथा भद्रेण तिष्ठति तथा करिष्यसि ॥ इत्युक्त्वा
 गतः अथ तस्या भार्या पुञ्चली दूत्या सह मंत्रयन्ती यावदवतिष्ठति
 तावत्तस्याः पतिर्गोष्ठादागत्य स गोपः स्ववधूं मंत्रयन्तीं दूत्या सहाप
 श्यत् ॥ सा गोपी पतिमालोच्य अत्युत्पन्नमतिर्निवृत्ता मन्दिराभ्य
 न्तरे शयनाद्यकल्पयत् ततस्तां गोपः ताडयित्वा स्तम्भे बद्धा सुप्तः ॥
 ततोऽर्द्धरात्रेऽतस्या दूती नापितवधूः पुनरागता तां गोपीमुवाच तव
 वियोगादनलदग्धोऽसौ मुमूर्षुर्वर्तते महानुभावः ॥

तथा चोक्तं ॥ रजनीचयनाथेन खंडिते तिमिरे निशि ॥

यूनां मनांसि विद्याध दृष्ट्वा दृष्ट्वा मनोभवः ॥

तदहमात्मानमत्रबद्धा तिष्ठामि त्वं तत्र गत्वा तं सम्भाष्य सत्वरमागच्छ ॥
 तथानुष्ठिते सति स गोपः प्रबुद्धोऽवदत् इदानीं जारान्तिकं न यासि
 कथं ॥ ततश्चैयं दूती न किञ्चित् ब्रवीति तदा दर्पीदुत्तरमात्रं न ददा
 सीत्युक्त्वा प्रकुपितेन गोपेन तस्या नासिकाच्छिन्ना पुनः सुप्तः ॥
 अनन्तरमागता सा गोपी दूतीमपृच्छत् का वार्त्ती ॥ दूती उवाच पश्य
 मे मुखं मम नासिकैव वार्त्ती कथयति ॥ अनन्तरं सा गोपी तथैवा
 त्मानं बद्धावस्थिता दूती छिन्ननासिकां गृहीत्वा निजगृहमुपगतवती
 विषादं भावयन्ती स्थिता ॥ ततः प्रातरनेन नापितेन क्षुरभांडे या
 चिते सति सा क्षुरभांडमदत्वा क्षुरमेकं प्रादात् ॥ पश्चादयं नापितः
 प्रकुपितः क्षुरं दूरादेव गृहे प्रक्षिप्तवान् ॥ अथ कर्तितनासिकेयं वि
 नापराधेनानेन मम नासिका छिन्नेत्युक्त्वा धर्माधिकारिसमीपमेनमानी
 तवती ॥ सा च गोपी तेन गोपेन पृष्टोवाच अरे पाप को मां महासतीं

विरूपयितुं समर्थः मम व्यवहारमकल्मषं अष्टौ दिक्पाला एव जानन्ति ।

यतः । आदित्यचन्द्रावनिलोन्नतश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तं ॥

ततोऽहं यदि महा सती निजस्वामिनं विहाय नान्यं मनसापि चिन्तयामि तदा मम मुखमक्षतं भवतु । ततो यावदसौ गोपः प्रदीपमादाय तन्मुखमक्षतमपश्यत् तावदेव क्षम्यतां ममापराधमित्युक्त्वा परिभ्रम्य हृष्टहृदयो बन्धनाद्विमुच्य तच्चरणयोः पतित्वोवाच धन्योऽहं यस्येदृशी सती भार्या ।

मधुरसश्च वाचि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलं ।

अत एव निपीयते धरो हृदयं मुष्टिभिरेव ताड्यते ॥

ततश्च साधोर्वीर्यां शृणुत यूयं राजपुरुषाः । अयं गृहान्निःसृत्य द्वादशभिर्वर्षैर्वीर्यानिज्यं कृत्वा मलयोपकण्ठान्नाना दुर्लभानि रत्नानि आदाय इमां नगरीमागतः अत्र वेश्यागृहे सुप्तः ततः कुट्टिन्या गृहद्वारि स्थापितकाष्ठघतितवेतालस्य मूर्ध्नि रत्नमेकमत्युत्कृष्टमास्ते तद्दृष्ट्वा र्थलुब्धेन साधुना रात्रावुत्थाय हस्तो यदा रत्ने दत्तस्तदैव तेन वेतालेन संचारितः बाहुभ्यां पीडितः सन्नार्तनादं चकार । पश्चादुत्थाय कुट्टिन्या उक्तं । साधु पुत्रमलयोपकण्ठादागतोऽसि तत्सर्वरत्नानि प्रयच्छ न चेदनेन न त्यक्तव्योऽसि इत्थमेवायं चेटकः ततोऽनेन सर्वरत्नानि समर्पितानि अधुना चायमपि हृतसर्वसोऽस्माभिर्मिलितः । एतत्सर्वं श्रुत्वा राजपुरुषैर्न्यायः प्रवर्तितः । अतोऽहं ब्रवीमि स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वेत्यादि । ततः सुयं कृतोऽयं दोषोऽत्र विलपनमनुचितं । क्षणं विमृश्य मित्रयथानयोः सौहार्दं मया कारितं तथा मित्रभेदोऽपि मया कार्यः ।

यतः । अतश्चान्यपि तथ्यानि दर्शयन्त्यतिपेशलाः ।

समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥

अपरं च । उत्पन्नेष्वपि कार्येषु मतिर्यस्य न हीयते ।

स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा ॥

करटकः पृच्छति कथमेतत् ॥ दमनकः कथयति अस्ति द्वारावत्यां
पूर्यां कस्यचिद्गोपस्य बधूर्बन्धकी सा ग्रामस्य दंडनायकेन तत्पुत्रेण च
समं रमते ॥

तथा चोक्तं ॥ नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ॥

नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥

अन्यच्च ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया ॥

न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमाः स्त्रियः ॥

यतः ॥ गुणाश्रयं कीर्तिमन्तं कान्तं रत्नं विधेयं सधनं रतिज्ञं ॥

विहाय शीघ्रं वनिता व्रजंति नरांतिकं शीलगुणादिहीनं ॥

अपरं च ॥

न तादृशी प्रीतिमुपैति नारी विचित्रशय्यां शयितापि कामं ॥

यथा हि दूर्वादिविकीर्णभूमौ प्रयाति सौख्यं परकांतसंगात् ॥

अथ सा कदाचित् दंडनायकसुतेन सह रममाणा तिष्ठति अथ दंडना
यकमायान्तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले निःक्षिप्य दंडनायकेन समं तथैवाकृ
तत् अनन्तरं तस्या भर्ता गोपो गोष्ठात् समागतः तत्रालोक्य गोप्योक्तं
दंडनायकत्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन् सत्वरं याहि ॥ तथा कृते
गोपेनागत्य पत्नी पृष्ट्वा केन कार्य्येनात्र दंडनायकः सकोपः समागतः ॥
सा ब्रूते अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः स च पलायमानोऽत्रा
गत्य प्रविष्टः मया कुशूले निःक्षिप्य रक्षितः पित्रा चान्विष्टात्र गृहे न
दृष्टः अतोऽयं कुपित एव गच्छति ॥ ततः सा तत्पुत्रं कुशूलादवतार्य
दर्शितवती ॥

तथा चोक्तं ॥ आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ॥

षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥

अतोऽहं ब्रवीमि उत्पन्नेष्वपि कार्य्येषु इत्यादि ॥ करटको ब्रूते अ
स्त्वेवं किंतूनयोर्महानिसर्गस्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः ॥ दमनक आह
उपायश्चिन्तनीयः ॥

तथा चोक्तं ॥ उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ॥
 काकी कनकसूत्रेण कृष्णसर्पमघातयत् ॥
 करटकः पृच्छति कथमेतत् ॥ दमनकः कथयति कस्मिंश्चित्तरौ वाय
 सदम्पती निवसतः तयोरपत्यानि तत्ररुकोटरे वस्थितकृष्णसर्पेण खा
 दितानि ततः पुनर्गर्भवती वायसी ब्रूते स्वामिन् त्यज्यतामयं तरुः अ
 त्रैव तस्मात्कृष्णसर्पादावयोः कदाचिदपि प्रजा वृद्धिर्न भविष्यति ॥
 यतः ॥ दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्याश्चोत्तरदायकाः ॥
 ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥
 वायसो ब्रूते प्रिये न भेतयं वारं वारं मयैतस्य महापराधः सोढः इदानीं
 पुनर्न क्षन्तयः ॥ वायस्याह कथमनेन बलवता सार्द्धं भवान् वियहितुं
 समर्थः ॥ वायसो ब्रूते अलमनया शंकया ॥
 यतः ॥ बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बोधस्य कुतो बलं ॥
 पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥
 वायस्याह कथमेतत् ॥ वायसः कथयति अस्ति मन्दरनाम्नि पर्वते
 दुर्दीन्तो नाम सिंहः स च सर्वदा पशुनां वधं कुर्वन्नास्ते ततः सर्वैः पशु
 भिर्मिलित्वा स सिंहो विज्ञप्तः किमर्थं सर्वपशुचेदः क्रियते वयमेव
 भवदाहारार्थं प्रत्यहमेकैकं पशुं दास्यामः ॥ सिंहेनोक्तं एवमस्तु ॥
 ततः प्रभ्रति एकैकं पशुं भक्षयन्नास्ते अथ कदाचित् वृद्धशशकस्य
 वारः समायातः सोऽचिन्तयत् ॥
 त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया ॥
 पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन वा ॥
 तन्मन्दं मन्दमुपगच्छामि ॥ ततः सिंहोऽपि क्षुधापीडितः कोपात्तमु
 वाच किमागमने विलम्बकरणं सोऽब्रवीत् नाहमपराधः पथि सिंहान्त
 रेणावलोकितः बलाद्धतः पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं तन्नि
 वेदयितुमत्रागतोऽस्मि ॥ सिंहः सकोपमाह सत्वरं गत्वा दर्शय क्वासौ
 दुरात्मा तिष्ठति ॥ ततः शशकस्तं गृहीत्वा गम्भीरकूपसमीपं गतः

अत्रागत्य पश्य स्वामीत्युक्त्वा कूपान्तर्जले तत्सिंहस्य प्रतिबिम्बं दर्शित
वान्ततोऽसौ दर्पध्मातः कोपात् तस्योपरि पपात उर्ध्वपादः अधः शिरा
तज्जले मग्नः पंचत्वमगमत् ॥ अतोऽहं ब्रवीमि बुद्धिर्यस्य इत्यादि ॥
वायस्याह सर्वं श्रुतं सम्प्रति यथा कर्तव्यं तदुपदिश्यतामिति ॥ वाय
सोऽवदत् अत्रासन्ने सरसि राजपुत्रः सततमागत्य स्नाति स्नानसमये
तदंगादवतारिततीर्थशिलानिहितकनकसूत्रं चञ्चा विधृत्यानीयास्मिन्
कोटरे धरिष्यसि ॥ अथ कदाचित् स्नातुं जलं प्रविष्टे राजपुत्रे वा
यस्या तदनुष्ठितं अथ कनकसूत्रानुसरणवृत्तैः राजपुरुषैस्तत्र तरुको
टरे कृष्णसर्पो दृष्टो व्यापादितश्च ॥ अतोऽहं ब्रवीमि उपायेन हि यच्छ
क्यमित्यादि ॥ करटक आह यद्येवं तदा गच्छ शिवा सन्तु ते पन्था
नः ॥ ततो दमनकः पिंगलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच देव आत्य
यिकं वचनमकुशलं मन्यमानः समागतोऽस्मि ॥

यतः ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ॥
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टोऽपि हितो नरः ॥

अन्यच्च ॥ भोगस्य भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनं ॥
राजकार्यपरिध्वंशी मंत्री दोषेण लिप्यते ॥

तथा हि पश्य अमात्यानामेष क्रमः ॥

वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वाऽपि कर्तनं ॥

न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणं ॥

पिंगलकः सादरं ब्रूते अथ भवान् किं वक्तुमिच्छति ॥ दमनक आह
अयं तावत् संजीवकः तवोपरि असदृशव्यवहारी तथा चास्मत्सन्निधाने
श्रीमद्देवपादानां शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति ॥ एत
च्छ्रुत्वा पिंगलकः समयं साश्चर्यं तूष्णीं स्थितः दमनकः पुनराह देव
सर्वामात्यपरित्यागं कृत्वा एक एवायं सकलकार्याधिकारी कृतः अयं
च महान् दोषः ॥ यतः ॥

अत्युच्छिन्ते मंत्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ॥

सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥

अपरं च ॥ एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रधानं यदा ॥
 तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ॥
 निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतंत्रस्पृहा ॥
 स्वातंत्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं दुहति ॥
 तथा चोक्तं ॥ विरक्तस्य च भक्तस्य दन्तस्य गलितस्य च ॥
 अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं वरं ॥
 किं च ॥ यः कुर्यात् सचिवायत्तां श्रियं तद्वसने सति ॥
 सोऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत् संचारकैर्विना ॥
 विशेषतश्च ॥ सदाऽमात्यो न साध्यः स्यात् समृद्धः सर्व एव हि ॥
 सिद्धानामयमादेशो ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥
 स च सर्वकार्ये स्वेच्छातः प्रवर्तते तदत्र प्रमाणं स्वामी जानाति ॥
 न सोऽस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियं ॥
 परस्य युवतीं भार्यां साकांक्षं नेक्षते च कः ॥
 सिंहो विमृश्याह भद्रं यद्यपि एवं तथापि संजीवकेन सह मम महान्
 स्नेहः ॥
 पश्य ॥ कुर्वन्पि बलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ॥
 अशेषदोषदुष्टोऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥
 अन्यच्च ॥ अप्रियाण्यपि कुर्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ॥
 दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य वङ्गावनादरः ॥
 दमनकः पुनराह देव स एवातिदोषः ॥
 यतः ॥ यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोहयति पार्थिवः ॥
 सुतेऽमात्येऽप्युदासीने स लक्ष्म्याश्रीयते जनः ॥
 शृणु देव ॥ अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिनामः सुखावहः ॥
 वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र सम्पदः ॥
 त्वया च मूलभृत्यानपास्यायमागन्तुकः पुरस्कृतः एतच्चानुचितं कृतं ॥
 मूलभृत्यापराधेन नागन्तून् प्रतिपालयेत् ॥
 नातः परतरो दोषो राज्यभेदकरो यतः ॥

सिंहो ब्रूते किमाश्चर्यं मया न्यमभयवाचं दत्त्वानीतः संवर्द्धितश्च तत् कथं
दुहति १ दमनको वदति देव १

दुर्जनः प्रकृतिं याति सेवमानोऽपि नित्यशः १

स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितं ॥

अपरं च १ स्वेदितो भर्द्धितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः १

युक्तो द्वादशभिर्वर्षैः श्वपुच्छः प्रकृतिं गतः ॥

अन्यच्च १ वर्द्धनं चाथ सम्मानं खलानां प्रीतये कुतः १

फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषदुमाः ॥

अतोऽहं ब्रवीमि १

अपृष्टोऽपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवं १

एष एव सतां धर्मो विपरीतमतोऽन्यथा ॥

तथा चोक्तं १

स म्लिग्धोऽकुशलान्निवारयति यस्तत् कर्म यन्निर्मलं १

सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते १

सा श्रीया न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णाया मुच्यते १

तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥

यदि संजीवक्यसनार्द्धितो विज्ञापितोऽपि स्वामी न निवर्तते तदा भृत्ये
न दोषः १

तथा च १ नृपः कामासक्तो न गणयति कार्यं न च हितं १

यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रविचरति मत्तो गज इव १

ततो मानध्मातः स पतति यदा शोकगहने १

तदा भृत्ये दोषान् क्षिपति न निजं वेत्यविनयं ॥

पिंगलकः स्वगतं १

न परस्यापवादेन परेषां दंडमाचरेत् १

आत्मनावगमं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेच्च वा ॥

तथा चोक्तं १ गुणदोषावनिश्चित्य विधिना ग्रहणियहौ १

स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात् सर्पमुखे करः ॥

प्रकाशं ब्रूते तदा संजीवकः किंप्रत्यादिश्यतां ॥ दमनकः ससम्भ्रममाह
देव मैवमेतावता मंत्रभेदो जायते ॥

तथा चोक्तं ॥ मंत्रवीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं यथा तथा ॥

मनागपि न भिद्येत तद्धिन्नं न प्ररोहति ॥

किं च ॥ आदरस्य प्रधानस्य कर्तव्यस्य च कर्मणः ॥

क्षिप्रमकृत्यमानस्य कालः पिवति तद्रसं ॥

तदवश्यं समारब्धो महता प्रयत्नेन संपादनीयं ॥

किं च ॥ मंत्रो योधा इवाधीरः सर्वांगैः संवृतैरपि ॥

चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशंकया ॥

यदि असौ दृष्टदोषोऽपि दोषान्निवर्त्य सन्धातव्यस्तदतीवानुचितं ॥

यतः ॥ सकृद्दुष्टं तु यन्मित्रं पुनः संधातुमिच्छति ॥

स मृत्युमेव गृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥

सिंहो ब्रूते ज्ञायतां तावत् किमयमस्माकं कर्तुं समर्थः ॥ दमनक आह
देव ॥

अंगांगिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ॥

पश्य टिट्ठिभ मात्रेण समुद्रो व्याकुली कृतः ॥

सिंहः पृच्छति कथमेतत् ॥ दमनकः कथयति दक्षिणसमुद्रतीरे टि

ट्ठिभदम्पती निवसतः ततः टिट्ठिभी चासन्नप्रसवा भर्तारमाह नाथ

प्रसवयोग्यस्थानं निभृतमनुसन्धीयतां ॥ टिट्ठिभोऽवदत् नन्विदमेव

स्थानं प्रसूतियोग्यं ॥ सा आह समुद्रवेलया स्थानमिदं व्याप्यते ॥ सो

ब्रवीत् भद्रे किमहं निर्बलः मम गृहावस्थितान्युडानि समुद्रेणापहर्त

यानि ॥ टिट्ठिभी विहस्याह नाथ त्वया समुद्रेण च महदन्तरं ॥

अथ वा ॥ पराभवं परिच्छेत्तुं योग्यायोग्यं न वेति यः ॥

अस्तीह यस्य विज्ञानं स कृद्धेऽपि न सीदति ॥

अपि च ॥ अनुचितकार्यारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्द्धा

प्रमदजनविश्वासो मृत्योर्द्वाराणि चत्वारि ॥

ततः सकृच्छ्रेण स्वामिवचनात् सा तत्रैव प्रसूता ॥ एतत् सर्वं श्रुत्वा समुद्रे
ण तच्छक्तिजिज्ञासार्थं तदं डान्यपहतानि अथ टिट्टिभी शोकात्तीभर्तार
माह नाथ कष्टमापतितं तान्यंडानि मेऽपहतानि ॥ टिट्टिभोऽवदत्
प्रिये मा भैषीः इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य
समीपं गतः तत्र गत्वा सकलवृत्तान्तं टिट्टिभेन भगवतो गरुडस्य पुरतो
निवेदितं देव समुद्रेणाहं स्वगृहावस्थितो विनापराधेनैवं निगृहीतः ॥
तद्वचनमाकर्ण्य गरुत्मता प्रभुर्भगवान् नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहे
तुर्विशप्तः समुद्रं अंडदानायादिदेश ततो भगवदाज्ञा मौलौ निधाय समु
द्रेण तान्यंडानि टिट्टिभाय समर्पितानि ॥ अतोऽहं ब्रवीमि अंगांगि
भावमज्ञात्वा इत्यादि ॥

शास्त्रातिक्रममज्ञात्वा वैरमारभते द्विषः ॥

स पराभवमाप्नोति समुद्रमिव टिट्टिभात् ॥

राजाह कथमसौ ज्ञातयोद्रोहबुद्धिरिति ॥ दमनकः पुनराह यदाऽसौ
सदर्पः शृंगाग्रप्रहरणाभिमुखश्च कितमिवागच्छति तदा ज्ञास्यति स्वा
मी ॥ एवमुक्त्वा संजीवकसमीपं गतः तत्र गतश्च मन्दं मन्दमुपसर्पन्
विस्मितमिवात्मानमदर्शयत् संजीवकेन सादरमुक्तं भद्र कुशलं ते ॥
दमनको ब्रूते अनुजीविनां कुतः कुशलं ॥

यतः ॥ सम्पत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतं ॥

स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसेवकाः ॥

अन्यच्च ॥

कोऽर्थान् प्राप्य न गर्वितो विषयिनः कस्यापदोऽस्तं गताः ॥

स्त्रीभिः कस्य न खंडितं भूवि मनः को वाऽस्मि राज्ञां प्रियः ॥

कः कालस्य भुजान्तरं न च गतः कोऽर्थी गतो गौरवं ॥

को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥

संजीवकेनोक्तं सखे ब्रूहि किमेतत् ॥ दमनक आह किं ब्रवीमि मन्द
भाग्यः ॥

पश्य ॥ मज्जन्नपि पयोराशौ लब्ध्वा सर्पीवलंबनं ॥
 न मुंचति न चाधत्ते तथा मुग्धोऽस्मि संप्रति ॥
 यतः ॥ एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बान्धवः ॥
 किं करोमि क्व गच्छामि पतितो दुःखसागरे ॥
 इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः संजीवको ब्रूते मित्र तथापि सुविस्तरं
 मनोगतमुच्यतां ॥ दमनकः सुनिभृतमाह यद्यपि राजविश्वासो न कथं
 नीयस्तथापि भवानस्मदीयप्रत्ययादागतः मया परलोकार्थिनाऽवश्यं
 तव हितमाख्येयं शृणु अयं स्वामी तवोपरि विकृतबुद्धी रहस्युक्तवान्
 संजीवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि ॥ एतच्छ्रुत्वा संजीवकः
 परं विषादमगमत् दमनकः पुनराह अलं विषादेन प्राप्तकालकार्यं
 मनुष्ठीयतां ॥ संजीवकः क्षणं विमृथाह सुमुखादिदमुच्यते ॥
 दुर्जनगम्यानाख्यः प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा ॥
 कृपणानुसारि च धनं देवो गिरिजलधिवर्षी च ॥
 तथा ॥ नीचमाश्रयते लक्ष्मीरकुलेन सरस्वती ॥
 अपात्रं भजते नारी गिरौ वर्षति वासवः ॥
 स्वगतं किं वा दुर्जनचेष्टितं न वेद्मि तद्व्यवहारं विनेतुं न शक्यते ॥
 यतः ॥ कश्चिदाश्रयसौन्दर्याद्धत्ते शोभामसज्जनः ॥
 प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवांजनं ॥
 तत्र विचिन्त्योक्तं कष्टं किमिदमापतितं ॥ यतः ॥
 आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्नात् न तोषमायाति किमत्र चित्रं ॥
 अयं त्वपूर्वप्रतिमा विशेषः यः सेवमानो रिपुतामुपैति ॥
 तदयमशक्यार्थः प्रमेयः ॥
 यतः ॥ निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ॥
 ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ॥
 अकारणद्वेषिमनस्तु यस्य ॥
 कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥

किं मयापकृतं राज्ञः अथ वा निर्निमिन्नापकारिणश्च भवन्ति राजानः १ दमनको ब्रूते एवमेतत् शृणु १

विज्ञैः स्निग्धरूपकृतमपि द्वेषतामेति कश्चित् १

साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ॥

चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां १

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥

अन्यच्च १ सुकृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुद्धेषु १

वचनशतमवचनकरेषु बुद्धिशतमचेतनेषु नष्टं ॥

किंच १ चन्दनतरुषु भुजंगा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः १

गुणघातिनश्च खला भोगेषुः अलं सुखान्यविद्यानि ॥

अन्यच्च १

मूलं भुजंगैः कुसुमानि भृंगैः शाखा प्लवंगैः शिखराणि भल्लैः १

नास्त्येव तच्चन्दनस्य पादपस्य यन्नाश्रितं दुष्टरैः कुपंकैः ॥

दमनको ब्रूते अयं तावत् स्वामी वाचि मधुरो विषद्वयो ज्ञातः १

यतः १ दूरादुच्छ्रितपाणियार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्द्धासनो १

गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः १

अन्तर्भूतविषो बहिर्मधुमयश्चातीव मायापटुः १

को नामायं अपूर्वनाटकविधिर्यः शिशितो दुर्जनैः ॥

तथा हि १ पोतोदुस्तरवारिराशितरणे दीपोन्धकारागमे १

निर्वीते यजनं मदान्धकारिणां दर्पोपशान्त्यै शृणि १

इत्थं तद्भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता १

मन्ये दुर्जनचित्तिवृत्तिहरणे धाताऽपि भग्नोद्यमः ॥

संजीवकः पुनर्निश्चस्य कष्टं भो कथमहं शस्यभक्षकः सिंहेन निपाति

तथः १

यतः १ द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलं १

तयोर्विवादो मन्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥

पुनर्विचिन्त्य केनायं राजा ममोपरि विकारितः न जाने भेदमुपग
तात् राज्ञः सदा भेतयं ॥

यतः ॥ मंत्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघटितं क्वचित् ॥

बलयं स्फटिकस्येव को हि सन्धातुमीश्वरः ॥

अन्यच्च ॥ वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणं ॥

एकमेकात्र पतति पतत्यन्यत् समन्ततः ॥

ततः संयामे मृत्युरेव वरमिदानीं तदाज्ञानुवर्तनमयुक्तं ॥

यतः ॥ मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा ॥

उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥

युद्धे कालश्चायं ॥

यत्रायुद्धे ध्रुवं मृत्युर्युद्धे जीवितसंशयः ॥

तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

यतः ॥ अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किञ्चिद्द्रुहितमात्मनः ॥

युध्यमानस्तदा प्राप्नोति मृत्युं रिपुना सह ॥

जये च लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुरांगनां ॥

क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥

एतच्चिन्तयित्वा संजीवक आह भो मित्र कथमसौ मां जिघांसीति तथः ॥

दमनको ब्रूते यदासौ स्तब्धकर्णः समुन्नतलांगुल उन्नतचरनो विवृता
स्यस्त्वां पश्यति तदा त्वमेव स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि ॥

यतः ॥ बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदं ॥

निःशंकं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदं ॥

किंतु सर्वमेतत् सुगुप्तमनुष्ठातयं नो चेन्न त्वं नाहमित्युक्त्वा दमनकः

करटकसमीपंगतः ॥ करटकेनोक्तं किं निष्पन्नं ॥ दमनकेनोक्तं नि

ष्पन्नोऽसावन्यन्यभेदः ॥ करटको ब्रूते कोऽत्र सन्देहः ॥

यतः ॥ बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्यते को न याचितः ॥

को न तृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पंडितः ॥

अन्यच्च १ दुर्वृतः क्रियते धूर्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये ॥
 किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाश्रवत् ॥
 ततो दमनकः पिंगलकसमीपं गत्वा देव समागतोऽसौ पापाशयः ततः
 सज्जीभूय स्थीयतामित्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास ॥ संजीवको
 ऽप्यागत्य तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं विक्रमं चकार
 ततस्तयोर्युद्धे संजीवकः सिंहेन व्यापादितः ॥ अथ संजीवकं सेवकं पिं
 गलको व्यापाद्य विश्रान्तः सशोक इव तिष्ठति ब्रूते च किं मया दारुणं
 कर्म कृतं ॥
 यतः ॥ परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनं ॥
 धर्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥
 अपरं च ॥
 भूम्येकदेशस्य गुणान्वितस्य भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशः ॥
 भृत्यप्रणाशो मरणं नृपानां नष्टाऽपि भूमीः सुलभा न भृत्याः ॥
 दमनको ब्रूते स्वामिन् कोऽयं नूतनो न्यायः यदरातिं हत्वा सन्तापः
 क्रियते ॥
 तथा चोक्तं ॥ पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ॥
 प्रानछेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥
 अपि च ॥ धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत् ॥
 न हि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान् भक्षितुं क्षमः ॥
 किं च ॥ क्षमा सत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणं ॥
 अपराधिषु सत्त्वेषु नृपानां सैव दूषणं ॥
 अपरं च ॥ राज्यलोभादहंकारादिच्छतः स्वामिनः पदं ॥
 प्रायश्चित्तं तु तस्यैकं जीवोत्सर्गो न चापरं ॥
 अन्यच्च ॥
 राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षः स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सहायः ॥
 प्रेष्यः प्रतिपोऽधिकृतः प्रमादीत्याज्या इमे सप्तकृतं न वेत्तियः ॥

विशेषतश्च १ सत्यानृता च परुषा प्रियवादिनी च ।

हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या १

नित्यथया प्रचुररत्नधनागमा च ।

वेश्यांगनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥

इति दमनकेन सन्तोषितः पिंगलकः स्वां प्रकृतिमापन्नः सिंहासने
समुपविष्टः १ दमनकः प्रहृष्टमना विजयतां महाराज शुभमस्तु सर्व
जगतामित्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः १

विष्णुशर्मावाच सुहृद्भेदः श्रुतस्तावद्भवद्भिः १ राजपुत्रा उचुः भवत्
प्रसादात् श्रुतः सुखिनो भूतावयं १ विष्णुशर्मा ब्रवीत् १

अपरमपीदमस्तु १

सुहृद्भेदस्तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये ।

खलः कालाकृष्टः प्रलयमुपसर्पत्वहरहः १

जनो नित्यं भूयात् सकलसुखसम्पत्तिवसतिः ।

कथारम्भे रम्ये सततमिह बालोऽपि रमतां ॥

इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम

द्वितीयकथासंग्रहः

समाप्तः

१

॥ हितोपदेशः ॥

॥ विग्रहः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रा उचुः आर्य्य राजपुत्रावयं तद्विग्रहं
श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति । विष्णुशर्मेणोक्तं यदेव भवद्भ्यो रोचते कथयामि
श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे ।

विश्वास्य वंचिता हंसाः काकैः स्थितारिभंदिरे ॥

राजपुत्रा उचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति अस्ति कर्पूरद्वीपे
पद्मकेलिनामधेयं सरः तत्र हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति स
च सर्वैर्जलचरपक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्ये भिषिक्तः ।

यतः । यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्ज्ञेता ततः प्रजाः ।

अकर्णधारो जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥

अपरं च । प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्द्धयति पार्थिवं ।

वर्द्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत् ॥

एकदा सौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यंके सुखासीनः परिवारपरि
वृतस्तिष्ठति ततः कुतश्चिद्देशादागत्य दीर्घमुखो नाम बकः प्रणम्योप
विष्टः । राजोवाच दीर्घमुख देशान्तरादागतोऽसि वार्तां कथय ।
स ब्रूते देव अस्ति महती वार्ता तां वक्तुं सत्वरमागतोऽहं श्रूयतां अस्ति
जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिस्तत्र चित्रवर्णो नाम मयुरः पक्षिराजो
निवसति तस्यानुचरैश्चरद्भिः पक्षिभिरहं दग्धारण्यमध्ये चरन्नवलो
कितः पृष्ठश्च कस्त्वं कुतः समागतोऽसि । तदा मयोक्तं कर्पूरद्वीपस्य
राजचक्रवर्तिनो हिरण्यगर्भस्य राजहंसस्यानुचरोऽहं कौतुकाद्देशान्तरं

दृष्टुमागतोऽस्मि ॥ एतच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तं अनयोः देशयोः को देशो
भद्रतरो राजा च ॥ मयोक्तं आः किमेवमुच्यते महदन्तरं यतः कर्पूर
द्वीपः स्वर्ग एव द्वितीयः राजहंसश्च द्वितीयः स्वर्गपतिः अत्र मरुस्थले
पतिता युयं किं कुरुथ अस्मद्देशे गम्यतां ॥ ततोऽस्मद्वचनमाकर्ण्य सर्वे
सकोपा बभूवुः ॥

तथा चोक्तं ॥ पयः पानं भुजंगानां केवलं विषवर्द्धनं ॥

उपदेशो हि मूर्खानां प्रकोपाय न शान्तये ॥

अन्यच्च ॥ विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन ॥

वानरानुपदिश्याथ स्थानभ्रष्टा ययुः खगाः ॥

राजोवाच कथमेतत् ॥ दीर्घमुखः कथयति अस्ति नर्मदातीरे विशालः
शाल्मलीतरुः तत्र निर्मितनीउक्रोडे पक्षिनो निवसन्ति सुखेन वर्षासु अथ
नीलपटलैरिव जलपटलैरावृते नभस्तले धारासरैर्महती वृष्टिर्बभूव
ततो वानरांश्च तरुतलेऽवस्थितान् शीताकुलान् कम्पमानानवलोक्य कृ
पया पक्षिभिरुक्तं भो भो भानराः शृणुतः ॥

अस्माभिर्निर्मितानीडाश्चुमात्राहृतैस्तृणैः ॥

हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमिति सीदथ ॥

तत् श्रुत्वा वानरैर्जातमर्षेरालोचितं अहो निर्वीतनीउगर्भावस्थिताः
सुखिनः पक्षिणोऽस्मान्निन्दन्ति भवतु तावदृष्टेरुपशमः ॥ अनन्तरं
एकवानरेणोक्तं ॥

शूचीमुखा दुराचारा मूर्खा पंडितमानिनः ॥

अशक्ता गृहकरणे शक्ताश्च गृहभंजने ॥

अनन्तरं शान्ते पानीयवर्षे तैर्वानरैर्वृक्षमारुह्य सर्वे नीडा भग्नास्तेषामं
डानि चाधपतितानि ॥ अतोऽहं ब्रवीमि विद्वानेवोपदेष्टव्य इत्यादि ॥
राजोवाच ततस्तैः किंकृतं ॥ वकः कथयति ततस्तैः कोपादुक्तं केनासौ
राजहंसो राजा कृतः ॥ ततो मयोपजातकोपेनोक्तं अयं ते मयूरः केन रा
जा कृतः ॥ तच्छ्रुत्वा ते मां हंतुमुद्यतास्ततो मयापि सुविक्रमः दर्शितः ॥

यतः १ अन्यदाभूषणं पुंसां क्षमा लज्जेव योषितां ॥
 पराक्रमः परिभवे वैजात्यं सुरतेष्विव ॥
 राजा विहस्याह १
 आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलं ॥
 अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥
 अन्यच्च १ सुचिरं हि चरन्नित्यं श्रेयः पश्यत्यबुद्धिमान् ॥
 द्वीपिचर्मपरिहृन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः ॥
 वक्ः पृच्छति कथमेतत् १ राजा कथयति अस्ति हस्तिनापुरे विलासो
 नाम रजकः तस्य गर्दभोऽतिवाहनाद्बुर्बलो मुमूर्षुरिव भवत् ततस्तेन
 रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रह्लाधारण्यसमीपे शस्यक्षेत्रे नियुक्तः ततो दूरा
 दवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते गर्दभस्तत् शस्यभक्षणा
 द्विने दिने पुष्टांगो भवत् अथ केनापि शस्यरक्षकेन धूषरकम्बलकृत
 तनुत्राणेन धनुः सज्जीकृत्यैकान्तस्थितः तं च दूरादृष्ट्वा गर्दभः पुष्टांगो
 गर्दभीयमिति मत्वा शब्दं कुर्वीणस्तदभिमुखं स धावितः शस्यरक्षकेन
 गर्दभोऽयमिति ज्ञात्वा लीलयैव व्यापादितः १ अतोऽहं ब्रवीमि सुचिरं
 हि चरन्नित्यमित्यादि १ दीर्घमुखो ब्रूते ततः पक्षिभिरुक्तं अरे पाप
 दुष्ट वक् अस्माकं भूमौ चरन्नस्माकं स्वामिनमधिक्षिपसि तन्न क्षन्त
 यमिदानीमित्युक्त्वा सर्वे मां चंचुभिर्हत्वा सकोपा उचुः पश्य रे मूर्ख स
 हंसस्तव राजा सर्वथा मृदुस्तस्य राज्येऽधिकारो नास्ति यतः एकान्त
 मृदुः करतलस्थमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः स कथं पृथिवीं शास्ति राज्यं वा
 तस्य किं किंतु त्वं च कूपमंडूकसमा तेन तदाश्रयमुपदिशसि १
 शृणु १ सेवितव्यो महावृक्षः फलछायासमन्वितः ॥
 यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्यते ॥
 अन्यच्च १ हीनसेवा न कर्तव्या कर्तव्यो महदाश्रयः ॥
 पयोऽपि शौंडिनीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥
 अपरं च १ न स्थातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यसता सह ॥
 असतां संगमः मृत्युः सतां संगो हि भेषजं ॥

अजा सिंहप्रसादेन वने चरति निर्भयं ।
 अन्यच्च । महानप्यल्पतां याति निर्गुणो गुणविस्तरः ।
 आधारार्थेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥
 विशेषतश्च । अपदेशेऽपि सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे ।
 शशिनो अपदेशेन शशकः सुखमेधते ॥
 मयोक्तं कथमेतत् । पक्षिणः कथयन्ति कदाचिद्वर्षास्वपिवृष्टेरभावात्
 तृषार्तो गजयूथो यूथपतिमाह नाथ कोऽप्युपायोऽस्माकं जीवनाय ना
 स्ति क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानं वयं च निमज्जनाभावादन्धा इव क्व
 यामः किं वा कूर्मः । ततः हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं हृदं दर्शि
 तवान् अनन्तरं तत्तीरावस्थितशशकाः गजयूथपदाहतिभिः चूर्णिता
 बभूवु अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकश्चिन्तयामास अनेन गजयूथेन
 पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागन्तव्यं अतो विनष्टमस्मत् कुलं । ततो
 विजयो नाम वृद्धशशकोऽवदत्मा विषीदत मयात्र प्रतीकारः कर्तव्यः ।
 इति प्रतिज्ञाय चलितः गच्छता च तेनालोचितं कथं मया गजयूथनि
 कटे स्थित्वा वक्तव्यं ।
 यता । स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः ।
 पालयन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्जनः ॥
 अथाहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथं निवेदयामि । तथाऽनुष्ठिते यूथ
 नाथ उवाच कस्त्वं कुतः समायातः । स ब्रूते दूतोऽहं भगवता चन्द्रेण
 प्रेषितो यूथपतिराह कार्यमुच्यतां । विजयो वदति ।
 उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ।
 सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥
 तदाऽहं तदाज्ञया ब्रवीमि शृणु यदेते शशका चन्द्रसररक्षकास्त्वया निः
 सारितास्तन्नभद्रं कृतं यतोऽस्मदीय रक्षका अत एव मम शशाकं इति
 प्रसिद्धिः । एवमुक्तवति दूते यूथपतिर्भयादिदमाह इदमज्ञानतः कृतं
 पुनर्न गमिष्यामि । दूत उवाच तदत्र सरसि भगवन्तं चन्द्रमसं कोपात्

प्रकम्पमानं प्रणम्य प्रसाद्य च गच्छ ॥ ततस्तेन रात्रौ नीत्वा तत्र सरसि
जले चंचलं प्रतिविम्बं दर्शयित्वा यूथपतिः प्रणामं कारितः देव अज्ञा
नादनेन कृतं क्षम्यतामित्युक्त्वा तेन शशकेन स यूथपतिः प्रस्थापितः ॥
अतोऽहं ब्रवीमि व्यपदेशेऽपि सिद्धिः स्यादित्यादि ॥ ततो मयोक्तं स
एवास्मत् प्रभुः महाप्रतापो अतिसमर्थः त्रैलोकस्यापि प्रभुत्वं तत्र यु
ज्यते ॥ अथाहंतैः पक्षिभिर्बद्ध्वा कथमस्मद्भूमौ चरसि ॥ इत्यभिधाय
चित्रवर्णस्य राज्ञः समीपं नीतः ततो राज्ञः पुरतो मामुद्दिश्य तैः प्रण
म्योक्तं देव अवधीयतां एष दुष्टबकोऽस्मद्देशे चरन्नपि देवपादानधिपति
पति ॥ राजाह कोऽयं कुतः समायातः ॥ ते उचुः हिरण्यगर्भस्य रा
जहंसस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः ॥ अथाहं गृध्रेण मंत्रिणा पृष्ठः कस्त
त्र मुख्यो मंत्रीति ॥ मयोक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगः सर्वज्ञो नाम चक्रवाकः ॥
गृध्रो ब्रूते युज्यते स्वदेशजोऽसौ ॥

यतः ॥ स्वदेशजं कुलाचारे विशुद्धमुपधाशुचिं ॥

शास्त्रज्ञमथ सनिनं यमिचारविवर्जितं ॥

अधीतव्यवहारज्ञं ख्यातं मौनं विपश्चितं ॥

अर्थस्योत्पादकं सम्यक् निदध्यान्मंत्रिणं नृपः ॥

अत्रान्तरे शुकेनोक्तं देव कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपा जम्बुद्वीपांतर्गता एव
तत्रापि देवपादानामधिपत्यं ॥ ततो राज्ञाप्युक्तं एवमेव ॥

यतः ॥ राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमादी धनगर्वितः ॥

अप्राप्यमभिवाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्यतेऽपि यत् ॥

ततो मयोक्तं यदि वचनमात्रेणैवाधिपत्यं सिध्यति तदा जम्बुद्वीपेऽस्म
त्प्रभोर्हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति ॥ शुको ब्रूते कथमत्र निर्णयः मयोक्तं
संग्राम एव ॥ राज्ञा विहस्योक्तं स्वस्वामिनं गत्वा सज्जी कुरु ॥ तदा
मयोक्तं स्वदूतोऽपि प्रस्थाप्यतां ॥ राजोवाच कः प्रस्थास्यति दौत्येन
यत् एवं भूतो दूतः कार्यः ॥

भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भोऽथ सनी क्षमी ॥

ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात् प्रतिभाववान् ॥

गृध्रो वदति सन्त्येव दूता वहवः किंतु ब्राह्मण एव कर्तव्यः ॥

यतः ॥ प्रसादं कुरुते पत्युः सम्पत्तिं नाभियाचते ॥

कालिमा कालकुटस्य नापैतीश्वरसंगमात् ॥

ततः शुक एव ब्रजतु शुक त्वमेवानेन सह गत्वा अस्मदभिलषितं ब्रूहि ॥

शुको ब्रूते यथाज्ञापयति देवः किंत्वयं दुर्जनो वक्कः दुर्जनेन सह क्वचित्
न गच्छामि ॥

तथाद्युक्तं ॥ खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ॥

दशाननो हरेत् सीतां बन्धनं स्यान्महोदधेः ॥

अपरं च ॥ न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्वचित् ॥

काकसंगाद्धतो दंसस्तिष्ठन् गच्छंश्च वर्तकः ॥

राजोवाच कथमेतत् ॥ शुकः कथयति अस्त्युज्जयिनीवर्त्मनि प्रांतरे
महान् पिप्पलवृक्षतत्र हंसकाकौ निवसतः कदाचित् ग्रीष्मसमये परि
श्रान्तः कश्चित् पथिकः तत्ररुतले धनुः कांडं सन्निधाय सुप्तः ततः क्ष
णान्तरे तन्मुखात् वृक्षछाया अपगता ततः सूर्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तम
वलोक्य कृपया वृक्षस्थितहंसेन पक्षौ प्रसार्य छाया कृता ततो निर्भरनि
द्रासुखेन तेन मुखव्यादानं कृतं अथ सुखमसहिष्णुः स्वभावदौर्जन्येन स
काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः ततो सावुत्थाय ऊर्ध्वं पश्य
ति तावद्धंसो दृष्टः तेन शरेण हत्वा व्यापादितः ॥ अतो हं ब्रवीमि न
स्थातव्यमित्यादि ॥

यतः ॥ त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमं ॥

कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यतां ॥

देव वर्तकवार्तामपि कथयामि ॥ एकदा सर्वे पक्षिणो भगवतो गरूडस्य
यात्राप्रसंगेन समुद्रतीरं बलिताः तत्र क्वत्केन सह वर्तकश्चलितः अथ गच्छ
तोगोपस्य शिरसि स्थितदधिभांडाद्धिं वारं वारं तेन काकेन खाद्यते त
तो यावदसौ दधिभांडं भूमौ निधाय ऊर्ध्वमवलोकते तावत् तेन काकवर्त
कौ दृष्टौ ततस्तेन खेदितः काकः पलायितः वर्तकः स्वभाविनरपराधो

मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि न स्थातव्यं न गन्तव्यमित्यादि ॥ ततो मयोक्तं भ्रातः शुक किमेवं ब्रवीषि मां प्रति यथा श्रीमद्देवपादास्तथा भवानपि ॥ शुको ब्रूते एवमस्तु किंतु ॥

दुर्जनैरुच्यमानानि सस्मितानि प्रियाण्यपि ॥

अकालकुसुमानीव भयं संजनयन्ति मे ॥

दुर्जनतुं च भवतो वाग्यापारादेव प्रत्यक्षी कृतं यदनयोर्भूपालयोर्वियहे भवद्वचनं निदानं ॥

पश्य ॥ प्रत्यक्षेऽपि कृते दोषे मूर्खः शान्त्येन तुष्यति ॥

रथकारो निजां भार्यां सजारं शिरसाऽकरोत् ॥

राजीवाच कथमेतत् ॥ शुकः कथयति अस्ति श्रीनगरे मन्दमतिर्नाम रथकारः स च स्वभार्यां बन्धकीं जानाति किंतु जारेण समं स्वचक्षुषा एकस्थाने न पश्यति ततोऽसौ रथकारोऽन्यग्रामं गमिष्यामीत्युक्त्वा चलि तः कियद्दूरं गत्वा पुनरागत्य स्वगृहे खट्वातलं प्रविश्य निभृतं स्थितः अथ मम भर्ता ग्रामान्तरं गत इति विश्वासाद्जारः सन्ध्याकाले आ हूतः पश्चात्तेन सह तस्यां खट्वायां निर्भरं क्रीडति खट्वातले किञ्चिदंगस्पर्शात् स्वामिनं विज्ञाय सा विषणा भवत् ॥ ततो जारेनोक्तं किं मया सह अद्य निर्भरं न रमसि विस्मित एव प्रतिभासि ॥ तयोक्तं योऽसौ प्राणेश्वरः सोऽद्य ग्रामान्तरं गतः तेन सकलजनपूर्णोऽप्ययं ग्रामस्तावन्मां प्रत्यरण्यमिव प्रतिभाति किं भावि तत्र परस्थाने किं खादितवान् कथं वा प्रसुप्तः इत्यस्मद्दयं विदीर्यते ॥ जारेणोक्तं तत् किमेवं विधः स्नेह भूमिस्ते रथकारः यः कलहकारी बन्धकीति ब्रूते ॥ ततस्तयोक्तं बर्बर किं ब्रवीषि शृणु ॥

परुषाण्यपि चोक्ता या दृष्टा वा क्रोधचक्षुषा ॥

या प्रसन्नमुखी भर्तुः सा नारी धर्मभागिनी ॥

अपरं च ॥ नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः ॥

यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोके सुखोदयः ॥

अन्यच्च १ भर्ता हि परमं नार्या भूषणं भूषणैर्विना ॥
 एषा विरहिता तेन शोभनाऽपि न शोभना ॥
 त्वं जारः मनोलौल्यात् पुष्पताम्बुलसदृशः कदाचित् सेवसे स च स्वामी
 मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽपि दातुं समर्थः स्यात् किं बहुना ॥
 अपरं च १ तस्मिन् जीवति जीवामि मृते तस्मिन् मृये पुनः ॥
 तन्मरणे चानुमरणमेषः मे दृढनिश्चयः ॥
 यतः १ तिस्रः कोट्यर्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ॥
 तावत् कालं वसेत् स्वर्गे भर्तारं याऽनुगच्छति ॥
 अन्यच्च १ बाल्याही यथा बालं बलादुद्धरते विलात् ॥
 तद्वद्भर्तारमादाय स्वर्गलोके महीयते ॥
 अपरं च १ चित्तौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं ॥
 प्रिया हि या मुंचति देहमात्मनः ॥
 कृतातिपापं शतलक्षमप्यसौ ॥
 पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात् ॥
 यतः १ यस्मै दद्यात्पितात्वेनां भ्राता चानुमते पितुः ॥
 शुश्रूयेज्जीवितं हि तं वृत्तं चानुशयेदिति ॥
 एतत् सर्वं श्रुत्वा स रथकारो धन्योऽहं यस्यैतादृशी भार्या स्नेहवती प्रिय
 वादिनीति मनसि निधाय तां खट्वां त्वीपुरुषसहितां मूर्द्ध्नि कृत्वा चिरं
 ननर्त्त ॥ अतोऽहं ब्रवीमि प्रत्यक्षेऽपि कृते दोष इत्यादि ॥ अतोऽहं
 तेन राज्ञा यथा व्यवहारं संपूज्य प्रस्थापितः शुकोऽपि मम पश्चादागच्छ
 न्नास्ते एतत् सर्वं ज्ञात्वा यथा कर्तव्यमनुष्ठीयतामिति ॥ चक्रवाको
 विहस्याह देव ब्रूकेन तावद्देशान्तरं गत्वा यथाशक्ति राजकार्यमनुष्ठितं
 किंतु स्वभाव एव भूर्खाणां ॥
 यतः १ शतं दद्यान्नविवदेदिति प्राज्ञस्य लक्षणं ॥
 विना हेतुमपि ब्रूमेतन्मूर्खस्य लक्षणं ॥
 राजाह अलमनेनोपालम्भेन प्रस्तुतमनुसन्धीयतां ॥ चक्रवाको ब्रूते देव

विजने ब्रवीमि ।

यतः । वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्त्रविकारतः ।

अप्यूहन्ति मनोधीरास्तस्माद्रहसि मंत्रयेत् ॥

ततो राजा मंत्री च तत्र स्थितौ अन्येऽन्यत्र गताः । चक्रवाको ब्रूते
देवाहमेव जानामि कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणाय बकेनेदमनुष्ठितं ।

यतः । वैद्यानामातुरः श्रेयान् व्यसनीयो नियोगिनां ।

विदुषां जीवनं मूर्खः सङ्घो नृपतेर्जनः ॥

राजा ब्रवीत् भवतु कारणमत्र पञ्चान्निरूपणीयं सम्प्रति यत् कर्तव्यं तद्
हि । चक्रवाको ब्रूते देव प्रणिधिः प्रस्थीयतां ततस्तदनुष्ठानं बलाबलं
च जानीमः ।

तथा हि । भवेत् स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने ।

चारश्चक्षुर्महीभर्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय द्वि
तीयं मंत्रकार्यं सुनिभृतं संपाद्य प्रस्थापयिष्यति ।

तथा चोक्तं । तीर्थश्रमपुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।

तपस्वि ब्रंजनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति ततोऽसावेव बको नियुज्यतां एतादृश
एव कश्चिद्बको द्वितीयत्वेन प्रयातु तद्गृहलौकाश्च राजद्वारे तिष्ठन्तु किंतु
देव एतदपि सुगुप्तमनुष्ठातव्यं ।

यतः । षट् कर्णो भिद्यते मंत्रस्तथा गुप्तस्य वार्त्तया ।

इत्यात्मना द्वितीयेन मंत्रः कार्यो महीभुजा ॥

अपरं च । मंत्रभेदेऽपि ये दोषा भवन्ति पृथिविपतेः ।

न शक्यास्ते समाधातुं इति नीतिविदां मतं ॥

राजा विभृथोवाच प्राप्तस्तावन्मयोत्तमः प्रणिधिः । मंत्री ब्रूते देव
तदा संग्रामे जयोऽपि प्राप्तः । अत्रांतरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच
देव जम्बुद्वीपादागतो द्वारि शुकस्तिष्ठति । राजा चक्रवाकमालोकते

चक्रवाकेनोक्तं कृतावासे तं स्थापय पश्चादानीय दृष्टव्यः । यथाज्ञापयति
 देव इत्यभिधाय प्रतीहारः शुक्रं गृहीत्वा गतः । राजाह विग्रहस्ता
 वदुपस्थितः । चक्रवाको ब्रूते देव तथाच विग्रहो न विधिः ।
 अपरं च । विजेतुं यतते चारीन् युद्धेन कदाचन ।
 अनित्यो विजयो यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥
 अन्यच्च । साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
 साधितुं प्रयते चारीन् युद्धेन कदाचन ॥
 यतः । सर्व एव जनः शूरो ह्यनासादितविग्रहः ।
 अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्न हि ॥
 किं च । न तथोत्थाप्यते यावा प्राणिभिर्दीरुणा तथा ।
 अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मंत्रफलं महत् ॥
 किंतु विग्रहमुपस्थितं विलोक्य व्यवहीयतां ।
 यतः । यथाकालकृतोद्योगात् कृषिः फलवती भवेत् ।
 तद्वन्नीतिरियं देव चिरात् फलति न क्षणात् ॥
 अपरं च । महतो दूरे भीरुत्वमासन्ने शूरता गुणः ।
 विपत्तौ हि महान्लोके धीरत्वमधिगच्छति ॥
 अन्यच्च । प्रत्यूहः सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल ।
 अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूतलं ॥
 विशेषतश्च महाबलोऽसौ चित्रवर्णो राजा ।
 यतः । बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं ।
 तद्युद्धं हस्तिना सार्द्धं नराणां मृत्युमावहेत् ॥
 अन्यच्च । स भूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तारि वर्तते ।
 कलिर्बलवता सार्द्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥
 किं च । कौर्मः संकोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत् ।
 प्राप्तकाले तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत् क्रूरसर्पवत् ॥
 महत्यल्पेऽयुपायज्ञः सम एव भवेत् क्षमः ।
 समुन्मूलयितुं वृक्षान् तृणानीव नदीरयः ॥

अतस्तद्वृत्तोऽप्याश्वास्य तावद्वियतां यावद्दुर्गः सज्जोक्रियते ॥
 यतः ॥ एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ॥
 शतं शतसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विशिष्यते ॥
 किं च ॥ सदुर्गविषयो कस्य राज्ञो परिभवास्पदं ॥
 अदुर्गविषयो राजा गोत्रच्युतमनुथवत् ॥
 दुर्गं कुर्यान्महाखातमुच्चप्राकारसंयुतं ॥
 सयंत्रास्त्रजलं शैलसरिन्मरुवनाश्रयं ॥
 विस्तिर्णं चातिवैषम्यं धनधान्यरसान्वितं ॥
 प्रवेशश्चापसारश्च सप्तैता दुर्गसम्पदः ॥
 स्वाम्यमात्यमुहत् कोषो राष्ट्रदुर्गबलानि च ॥
 परस्परोपकारी च राज्यं सप्तांगमुच्यते ॥
 दुर्गाध्यक्षो बलाध्यक्षो धनाध्यक्षश्च भूपतिः ॥
 दूतो पुरौधा दैवज्ञो भिषजो मंत्रिणो मताः ॥
 राजाह दुर्गपुरस्यानुसन्धाने को नियुज्यतां ॥ चक्रवाको ब्रूते ॥
 यो यत्र कुशलो कार्ये तत्र तं विनियोजयेत् ॥
 कार्येष्वदृष्टकर्मा यो शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति ॥
 तदाहूयतां सारसः ॥ तथानुष्ठिते सति समागतं सारसमालोक्य राजो
 वाचभो सारस त्वं सत्वरं दुर्गमनुसन्धेहि ॥ सारसः प्रणम्योवाच देव
 दुर्गं तावदिदं चिरात् सुनिरूपितमास्ते महत् सरः किन्त्वेतन्मध्यवर्ति
 नि द्वीपे धान्यसंग्रहः क्रियतां ॥
 यतः ॥ धान्यानां संग्रहो राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् ॥
 निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्यात् प्राणधारणं ॥
 किं च ॥ ख्यातः सर्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ॥
 गृह्णीयात्तं विना तेन बंजनं गोमयायते ॥
 राजाह सत्वरं गत्वा सर्वमनुष्ठियतां ॥ पुनः प्रविश्य प्रतीहारो ब्रूते
 देव सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णो नाम वायसः सपरिवारो द्वारि तिष्ठ

ति देवपादं दृष्टुमिच्छति ॥ राजाह काकः प्राज्ञः बहुदृष्टः च तद्भवति
संयासः ॥ चक्रवाको ब्रूते काकः स्थलचरः वयं जलचराः तेनास्मदि
पक्षपक्षे निक्षिप्य कथं संगृह्यते ॥

तथा चोक्तं ॥ आत्मपक्षपरित्यागात् परपक्षे च यो रतः ॥

स परैर्हन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत् ॥

राजोवाच कथमेतत् ॥ मंत्री कथयति अस्ति शृगालः कश्चित् स्वेच्छ
यानगरोपान्ते भ्राम्यन् नीलपाचनभाण्डे निपतितः पश्चादुत्थातुमसमर्थः
प्रातरात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य स्थितः अथ नीलीसन्धानभाण्डस्वामिना तं
शृगालमूर्ध्वचरणं निमीलितनयनं दन्तनिष्काशितं मृतमिति मत्वा तदु
त्थाप्य ग्रामादूरं नीत्वा परित्यक्तः ततोऽसौ वनं गत्वात्मानं नीलवर्णम
वलोक्याचिन्तयत् ॥ अहमिदानीं नीलवर्णः उत्तमवर्णः तदात्मनः औ
त्कर्षं किं न साधयामि ॥ इत्युक्त्वा शृगालानाहूय तेनोक्तं अहं भगवत्या
वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्वोषधिरसेनाभिषिक्तः पश्यत यूयं
मम वर्णं तदद्वारभ्य अस्मदाज्ञया स्मिन्नरण्ये व्यवहारः कार्यः ॥ शृगा
लाश्च तं विशिष्टवर्णमवलोक्य साष्टांगपातं प्रणम्योचुः यथाज्ञापयति
देव ॥ ततोऽनेन क्रमेण सर्वेषु पशुषु स्वाधिपत्यं तेन स्वज्ञातिभिरावृ
तेनाधिकं साधितं ततस्तेन सिंहयाघ्रादीनुत्तमपरिजनान् प्राप्य शृगाला
नवलोक्य लज्जमानेनावज्ञाय स्वज्ञातयः सर्वे दूरीकृताः ततो विषण्णान्
शृगालानवलोक्य वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञानं मा विषीदत एवं चेदनेनानी
तिज्ञेन वयं मर्मज्ञाः परिभूताः तद्यथाऽयं नश्यति तन्मया विधेयं यतो
ऽत्र याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः शृगालमज्ञात्वा राजानमिमं मन्यन्ते
तद्यथायं परिचीयते तथा कुरुत तत्रैवमनुष्ठेयं यत् सन्ध्यासमयेऽस्य सन्नि
धाने महारावमेकं करिष्यथ ततस्तं शब्दमाकर्ण्य जातिस्वभावात्तेनापि
शब्दः कर्तव्यः ॥

यतः ॥ यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः ॥

श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहं ॥

ततस्तथा नुष्ठिते शृगालोऽयमित्यभिज्ञाय व्याघ्रेण व्यापादितः ॥

तथा चोक्तं ॥ छिद्रं मर्म च वीर्यं च सर्वं वेत्ति हि यो रिपुः ॥

दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः ॥

अतोऽहं ब्रवीमि आत्मपक्षपरित्यागादित्यादि ॥ राजाह यद्येवं तथा
पि दृश्यतां तावदयं दूरादागतः तत् संग्रहे विचारः कार्यः ॥ चक्र
वाको ब्रूते देव प्रणिधिः प्रहितो दुर्गं च सज्जीकृतं अतः शुकोऽप्यानीय
प्रस्थाप्यतां ॥

यतः ॥ मंत्रजयो न चाशक्यस्तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ॥

तच्चारान्तरितं दूतं पश्येद्दीरसमन्वितः ॥

ततः सभां कृत्वा हतः शुकः काकश्च शुकः किञ्चिदुन्नताशिरा दत्तासनमु
पविश्य ब्रूते महाराजाधिराजः श्रीमच्चित्रवर्णस्त्वां समाज्ञापयति यदि
जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरमागत्यास्मच्चरणौ प्रणम
न चेदवस्थातुं स्थानान्तरं चिंतय ॥ राजा सकोपमाह आः कोऽप्य
स्माकं नास्ति ॥ तत उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते देवाज्ञापय हन्मि दुष्टशुकं ॥
अत्रान्तरे चक्रवाको राजानं शान्तयन्नाह ॥ यतः ॥

न सा सभा यत्र न संति वृद्धाः वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मं ॥

धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं न तद्यद्भयमभ्युपैति ॥

यतो धर्मो लेशः ॥

किं च ॥ दूतो भ्रूयादप्यवध्यः स्याद्राजा दूतमुखो यतः ॥

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु नृपतेः किं पुनर्द्विजं ॥

तथा हि ॥ स्वापकर्षं परोत्कर्षं न दूतो मन्यते क्वचित् ॥

सदैवावध्यभावेन दूतः सर्वं हि जल्पति ॥

ततो राजा काकश्च प्रकृतिमापन्नः शुकोऽप्युत्थाय चलितः पश्चाच्चक्रवा
केनानीय प्रबोध्य कनकालंकारादिकं दत्त्वा संप्रेषितः स्वदेशं ययौ ततो
विन्ध्याचलं गत्वा स्वराजानं चित्रवर्णं प्रणतवान् तमालोक्य चित्रवर्णो
राजाह शुक का वार्ता कीदृशोऽसौ देशः ॥ शुको ब्रूते देव संक्षेपादियं

वार्ता संप्रति युद्धोद्योगं क्रियतां देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशः राजा
च द्वितीयः स्वर्गपतिः कथं वर्णयितुं शक्यते । ततः सर्वान् शिष्टानां
हूय राजा मंत्रयितुमुपविष्टः स आह संप्रति कर्तव्यविग्रहविषये यथा
कर्तव्यमुपदिश्यतां विग्रहोऽवश्यं कर्तव्यः ।

तथा चोक्तं । असन्तुष्टा द्विजा नष्टा सन्तुष्टा इव पार्थिवाः ।

॥ सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः ॥

दूरदर्शी नाम गृध्रो ब्रूते देव वसनितया विग्रहो न विधिः ।

यतः । मित्राभाल्यसुहृद्ग्री यदा स्युर्द्विभक्तयः ।

शत्रुणां विपरिताश्च कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥

अन्यच्च । भूमिर्भिन्नं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयं ।

यदैतन्निश्चितं भावि कर्तव्यो विग्रहस्तदा ॥

राजाह मम वचनादिदं तवदवलोकयतु मंत्री तदेतेषामुपयोगः केन
वर्तनदानेन क्रियतां तदाहूयतां मौहूर्तिकः शुभलग्नं यात्रार्थं करोतु ।

मंत्री वदति देव तथापि सहसा यात्राकरणमयुक्तं ।

यतः । विशन्ति सहसा मूढा ये विचार्य द्विषद्बलं ॥

॥ खड्गधारापरिष्वंगं लभन्ते ते मुनिश्चितं ।

राजाह मंत्रिन् ममोत्साहभंगं सर्वथा मा कृथाः विजिगीषुर्यथा परभू
मिमाक्रमति तथा कथय । गृध्रो ब्रवीत् देव तत् कथयामि किंतु
तदनुष्ठितमेव फलप्रदं ।

तथा चोक्तं । किं मंत्रेणाननुष्ठाने शास्त्रवत् पृथिविपतेः ।

न लोषधपरिज्ञानाद्वाधेः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ॥

राजादेशश्चानतिक्रमणीय इति यथा श्रुतं निवेदयामि शृणु देव ।

नद्यद्विवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृपः ।

॥ तत्र तत्र च सेनानी यायाद्बहुतरैर्वलैः ॥

बलाध्यक्षः पुरो यायात् प्रवीरपुरुषान्वितः ।

मध्ये कलत्रं स्वामी च कोषभूतं च यजनं ॥

पार्श्वयोरुभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वतो रथाः ॥
 रथानां पार्श्वतो नागा नागानां च पदातिभ्यः ॥
 पश्चात् सेनापतिर्यायात् खिन्नानाश्वासयन् शनैः ॥
 मंत्रिभिः सुभटैर्युक्तः प्रतिगृह्य बलं नृपः ॥
 समेयाद्विषमं नागैर्जलाढ्यं समहीधरं ॥
 सममश्वैर्जलं नौभिः सर्वत्रैव पदातिभिः ॥
 हस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ॥
 तदन्यच्चतुरंगानां पत्नीनां सर्वदैव हि ॥
 शैलेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणं ॥
 स्वयोधैरक्षितस्यापि शयनं योगिनिद्रया ॥
 नाशयेत् कर्षयेच्छत्रुन् दुर्गैः कण्टकमर्दनैः ॥
 परदेशप्रवेशे च कुर्यादाटविकान् पुरः ॥
 यत्र राजा तत्र कोषो विना कोषं न राजता ॥
 स्वभृत्येभ्यस्ततो दद्यात् को हि दातुर्नयुध्यते ॥
 न नरस्य नरो दासो किंतु द्रव्यस्य भूपतेः ॥
 गौरवं लाघवं वापि धनाधननिबन्धनं ॥
 अभेदेन च युध्येत रक्षेच्चैव परस्परं ॥
 फल्गुसैन्यं च यत् किञ्चिन्मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ॥
 पदातिश्च महीपाल पुरोऽनीकस्य योजयेत् ॥
 उपरुध्यादिमासीत् राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥
 स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनुपे नौद्विपैस्तथा ॥
 वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्मीयुधैः स्थले ॥
 दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनं ॥
 भिद्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखांस्तथा ॥
 बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथान्यो महीपतेः ॥
 निजैरवयवैरेव मातंगोऽष्टायुधः स्मृतः ॥

बलमश्वश्च सैन्यानां प्राकारजंगमो यतः ॥
 तस्मादश्वाधिको राजा विजयी स्थलवियहे ॥
 तथा चोक्तं ॥ युध्यमाना हयास्तदा देवानामपि दुर्जयाः ॥
 अपि दूरस्थितास्तेषां वैरिणो हस्तवर्तिनः ॥
 प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनं ॥
 दिङ्मार्गीणां विशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥
 स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमं ॥
 प्रसिद्धं क्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥
 यथा प्रभुकृतान्मानाद्युध्यन्ते भुवि मानवाः ॥
 न तथा बहुभिर्दैनैर्द्रविणैरपि भूपतेः ॥
 वरमल्पबलं सारं न बह्वी मुंउमंडली ॥
 कुर्यादसारभंगो हि सारभंगमपि स्फुटं ॥
 अप्रमादोऽनधिस्थानं देयांशहरणं च यत् ॥
 कालयापोऽप्रतिकारस्तद्वैराग्यस्य कारणं ॥
 आपीउयन् बलं शत्रोर्जिगीषुरतिपोषयेत् ॥
 सुखसाध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घकालप्रपीडितं ॥
 दायादादपरो मंत्री नास्ति भेदकरो द्विषां ॥
 तस्मादुत्थापयेद्यत्नादायादं तस्य विद्विषः ॥
 संधाय युवराज्येन यदिवा मुख्यमंत्रिणा ॥
 अंतः प्रकोपनं कार्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः ॥
 द्वेषं मित्रवरैश्चापि भंगं दत्वाभिघातयेत् ॥
 अथवा गोयहाकृष्टः तन्मुख्यं प्रतिबन्धनात् ॥
 स्वराष्ट्रं वासयेद्राजा परदेशापहारनात् ॥
 अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत् ॥
 राजाह आः किं बहुनोदितेन ॥
 आत्मोदयः परग्लानिर्द्वयं नीतिरितीयती ॥
 इत्युरीकृत्य कृतिभिर्वीचस्पत्यं प्रतीयते ॥

मंत्रिणा विहस्योक्तं सर्वमेतत् ॥ किंतु ॥

अन्यदुच्छं खलं सत्वमन्यच्छास्त्रनियंत्रितं ॥

सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥

तत उत्थाय राजाभौहर्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः ॥ अथ प्रहितप्रणि
धिश्चरो हिरण्यगर्भसमीपमागत्य प्रनम्योवाच देव समागतो प्रायो रा
जा चित्रवर्णः संप्रति मलयपर्वतोपत्यकायां स्कन्धावरे वर्तते दुर्गसा
धनं प्रतिक्षणमत्र सन्धातयं यतोऽसौ गृधो महामंत्री किंच केनचित् सह
तस्य विश्वासकथाप्रसंगेन एतदिंगितमवगतं यदेतेन कोऽप्यस्मद्गुर्गे
नियुक्तः ॥ चक्रवाको ब्रूते देव काक एवासौ संभवति ॥ राजाह
न कदाचिदेतत् यद्येवं तदा कथं तेन शुकस्याभिभवायोद्योगः कृतः अ
परं च शुकस्यागमनात् तस्य वियहोत्साहः स चिरादत्रास्ते ॥ मंत्री
वदति तथाप्यागन्तुकः शंकनीयः ॥ राजाह आगन्तुका हि हितकरा
दृश्यन्ते क्वचित् ॥ शृणु ॥

परोऽपि हितवान् बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः ॥

अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधं ॥

अपरं च ॥ आसीद्बीरवरो नाम शुभ्रकस्य महीपतेः ॥

सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः ॥

चक्रवाकः पृच्छति कथमेतत् ॥ राजा कथयति अहं पुरा शुभ्रकस्य
राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमंजरी
महानुरागवानभवं तत्र वीरवरो नाम राजपुत्रः कुतश्चिद्देशादागत्य रा
जद्वारि प्रतीहारमुपागम्य उवाच अहं वर्तनार्थी राजपुत्रो मां राज
दर्शनं कारय ॥ ततस्तेनासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते देव यदि मया
सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्तनं क्रियतां ॥ शुभ्रक उवाच किं ते
वर्तनं ॥ वीरवरेणोक्तं प्रत्यहं सुवर्णशतचतुष्टयं ॥ राजाह का ते सा
मग्री ॥ वीरवरो ब्रूते द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः ॥ राजाह नैतच्छक्यं त
च्छ्रुत्वा वीरवरो प्रणम्य चलितः अथ मंत्रिभिरुक्तं देव दिनचतुष्टयस्य

॥ निजात्मा निजमात्रेण निजोक्तं निजोक्तं ॥

वर्त्तनं दत्त्वा ज्ञायतामस्य स्वरूपं किमुपयुक्तोऽयं एतावद्वर्त्तनं गृह्णात्यनु-
पयुक्तो वेति ॥ मंत्रिवचनादाहूय ताम्बूलं दत्त्वा तद्वर्त्तनं दत्तवान् ॥
यतः ॥ ताम्बूलं कटुतिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषायान्वितं ॥
वातघ्नं कफनाशनं कृमिहरं दौर्गन्धिदोषापहं ॥
वक्त्रस्याभरणं मलापहरणं कामाग्निसन्दीपनं ॥
ताम्बूलस्य सखे त्रयोदशगुणाः स्वर्गेऽप्यमी दुर्लभाः ॥
वर्त्तनविनियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः तदर्द्धं वीरवरेण देवेभ्यो
ब्राह्मणेभ्यो दत्तं अपरस्तृतीयो भागो दीनेभ्यो दत्तः तदवशिष्टं च भोजि-
नाय विलासाय च व्ययितः एतत् सर्वं नित्यकृत्यं कृत्वा राजद्वारमह-
र्निशं खड्गपाणिः सेवते यदा च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमपि
याति ॥ अथ कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ राजा सकरुणक्रन्दनध्वनिं शुश्राव
शुभ्रक उवाच कः कोऽत्र द्वारि तिष्ठति ॥ तदा तेनोक्तं देव अहं वीर-
वरः ॥ राजोवाच क्रन्दनानुसरणं क्रियतां ॥ सोऽवदत् यथाज्ञापयति
देव ॥ इत्युक्त्वा चलितः राज्ञा चिन्तितं अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूची-
मेघे तमसि प्रहितः तदनुचितं अहमपि गत्वा निरूपयामि ॥ ततो
राजाऽपि खड्गमादाय तदनुचलितः नगराद्बहिर्जगाम ततो गत्वा च
वीरवरेण रुदती रूपयौवनसंपन्ना सर्वालङ्कारभूषिता काचित् स्त्री दृष्ट्वा
पृष्ट्वा च का त्वं किमर्थं रोदिषि ॥ स्त्रियोक्तं अहमेतस्य शुभ्रकस्य राज्ञो
लक्ष्मी चिरादेतस्य भुजङ्गायायां महता सुखेन विश्रान्ता इदानीमन्यत्र
गमिष्यामि दुःखिता ॥ वीरवरो ब्रूते यत्रोपायः सम्भवति तत्रोपाय-
स्तिष्ठति तत् कथं स्यात् पुनरिहावलंबनं भगवत्याः ॥ लक्ष्मीरूवाच
यदि त्वमात्मनः पुत्रं शक्तिवरं द्वात्रिंशलक्षणोपेतं भगवत्याः सर्वमंगला-
या उपहारी करोषि तदाहं पुनरत्र सुचिरं निवसामि ॥ इत्युक्त्वा
श्याम्भवत् ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रायमाना स्वबधूः प्रबोधि-
ता पुत्रश्च तौ निद्रां परित्यज्य उत्थाय उपविष्टौ वीरवरस्तत् सर्वं
लक्ष्मीवचनमुक्तवान् तच्छ्रुत्वा शक्तिवरः सानन्दो ब्रूते धन्योऽहं एवंभूतः

राज्यरक्षायां यस्योपयोगस्तावत् को विलम्बनहेतुरेवं विधे कर्मणि देह
स्य विनियोगः श्लाघ्यः ॥ शक्तिवरमातोवाच अस्मत्कुलोचितं यद्येतन्न
कर्तव्यं तदा केनापरेण कर्मणास्य महावर्तनस्य निस्तारो भवेत् ॥ इत्या
लोच्य सर्वे सर्वमंगलायतनं गताः तत्र सर्वमंगलां संपूज्य वीरवरो ब्रूते
देवि प्रसीद विजयतां शुभ्रको महाराजः गृह्यतामयमुपहारः ॥ इत्यु
क्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिदे ततो वीरवरश्चिन्तयामास गृहीतराजवर्तनस्य
निस्तारः कृतः ॥ संप्रति अपुत्रस्य जिवनविडम्बनमालोच्यात्मनः शि
रश्चिन्नवान् ततः स्त्रियाऽपि स्वामिपुत्रशोकार्त्तया तदनुष्ठितं ततः स
राजा एतत् सर्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च चिन्तयामास ॥

जिवन्ति च म्रियन्ते च मद्बिधाः क्षुद्रजन्तवः ॥

अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥

एतत्परित्यागाद्राज्येन मम किं प्रयोजनं ॥ ततः स्वशिरश्चेतुं शुभ्रकेन
राज्ञा खड्ग उत्थापितः अथ भगवत्या सर्वमंगलया प्रत्यक्षभूतया राज
हस्तो धृत उक्तं च पुत्र प्रसन्नास्मि ते अलं साहसेन जीवनान्तेऽपि तव
राज्यभंगो नास्ति ॥ राजा च साष्टांगपातं प्रणम्योवाच देवि राज्येन
वा मम प्रयोजनं नास्ति यदि मय्यनुकंपा कियते तदा ममायुः शेषेणा
प्ययं राजपुत्रः सपुत्रदारो जीवतु अन्यथाहं यथाप्राप्तिं गतिं गच्छा
मि ॥ भगवत्युवाच अनेन ते सत्योत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च तुष्टास्मि
गच्छ विजयी भव अयमपि सपरिवारो राजपुत्रो जीवतु ॥ इत्युक्त्वा
देवदृश्या भवत् राजा तां प्रणम्या लक्षितश्चलितः प्रासादपृष्ठं तथैव गत्वा
सुप्तः वीरवरोऽपि सपुत्रदारः प्राप्तजीवनः स्वगृहं गतः ॥ अथ पुनर्द्वी
रस्थो वीरवरो भूपालेन पृष्ठः सन् आह देव सा रुदती स्त्री मामवलोक्या
दृश्या भवत् न काञ्चन्या वार्ता विद्यते ॥ तद्वचनमाकर्ण्य राजा चिन्त
यत् कथमयं श्लाघ्यो महासत्त्वः ॥

यतः ॥ प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकल्पनः ॥

दाता सत्पात्रवर्षी स्यात् प्रगल्भः स्यादनिष्टुरः ॥

एतन्महापुरुषलक्षणं एतस्मिन् सर्वमस्ति ॥ ततः सराजा प्रातः शिष्ट
सभां कृत्वा सर्ववृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्रसादात्तस्मै कर्णाटराज्यं ददौ ॥ तत्
किमागन्तुको जातिमात्राद्दुष्टः तत्रापि उत्तमाधममध्यमाः सन्ति ॥
चक्रवाको ब्रूते ॥

यो कार्यं कार्यवच्छास्ति स किं मंत्री नृपेच्छया ॥

वरं स्वामिमनोदुःखं तन्न शासेदकार्यतः ॥

वैद्यो गुरुश्च मंत्री च यस्य राज्ञः प्रियम्बदाः ॥

शरीरधर्मकोषेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥

शृणु देव ॥ पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति ॥

हत्वा भिक्षुं महालोभान्निध्यधीं नापितो यथा ॥

राजा पृच्छति कथमेतत् ॥ मंत्री कथयति अस्त्ययोध्यायां चूडामणिनीम
क्षत्रियः तेन धनार्थिना महता क्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्द्रचूडामणिश्चिरमा
राधितः तस्याज्ञया यक्षेश्वरेण स्वप्ने आदिष्टः यत् त्वमद्य प्रातः क्षौरं
कृत्वा लगुडहस्तः सन् स्वगृहे निभृतं स्थास्यसि ततो यदागतं भिक्षुकं प्रां
गने पश्यसि तमेव निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि ततोऽसौ भिक्षुकः तत्
क्षणात् सुवर्णपूर्णकलशो भविष्यति तेन त्वया स्वेच्छया यावज्जीवं सुखिना
भवितव्यं ॥ अथ तदनुष्ठिते सति तद्वृतं क्षौरकरणाया नीतेन नापितेन
तत्सर्वमालोक्य चिन्तितं अहो निधिप्राप्तेरयमुपायः तदहमप्येवं किं न
करोमि ॥ ततः प्रभृति स नापितस्तथाविधो लगुडहस्तः प्रतिदिनं
भिक्षुकागमनमपेक्षते एकदा समागतो भिक्षुको लगुडेन हत्वा व्यापादितः
तेनापराधेन राजपुरुषस्ताडितः पंचत्वं गतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि पुण्या
ल्लब्धं यदेकेन इत्यादि ॥ राजाह ॥

पुरावृत्तकथोद्गारैः कथं निर्नीयते परः ॥

स्यान्निष्कारणो बन्धुर्वा किं वा विश्वासघातकः ॥

यातु प्रस्तुतमनुष्ठीयतां मलयाधित्यकायां चित्रवर्णस्तदधुना किं वि
धेयं ॥ मंत्री वदति देव आगतप्रनिधिमुखान्मया श्रुतं तन्महामन्त्रिणो

गृध्रस्य उपदेशश्चित्रवर्णेनानादरः कृतः ततोऽसौ मूढो जेतुं शक्यः ॥

यतः ॥ लुब्धः क्रुरोऽवशोऽसत्यः प्रमादी भिरुरस्थिरः ॥

मूढो योधावमन्ता च सुखभेद्यो रिपुः स्मृतः ॥

ततोऽसौ यावदस्मद्गुर्गद्वाररोधं न करोति तावन्नद्यद्विवनवर्त्मसु तद्वला
नि हंतुं सारसादयः सेनापतयो नियुज्यन्तां ॥

तथा चोक्तं ॥ दीर्घवर्त्मपरिश्रान्तं नद्यद्विवनसंकुलं ॥

घोरग्निभयसंत्रस्तं क्षुत्पिपासार्दितं तथा ॥

प्रसस्तं भोजनवयं बाधिदुर्भिक्षपीडितं ॥

असंस्थितमभूयिष्ठं वृष्टिवातसमाकुलं ॥

पंकपांशुजलक्लिन्नं सुखस्तं वर्त्मवर्जितं ॥

एवं भूतं महीपालः परसैन्यं विनासयेत् ॥

अन्यच्च ॥ अवस्कांदभयाद्राजा प्रजागरकृतश्रमं ॥

दिवासुप्तं सदा हन्यान्निद्रायाकुलसैनिकं ॥

अतस्ते तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं दिवारात्रौ वा घ्नंतु ॥

बहवो निहताः ततश्चित्रवर्णो विषणः स्वमंत्रिनं दूरदर्शिनमाह तात

किमित्यस्मदुपेक्षा क्रियते किं क्वापि विनयो ममास्ति ॥

तथा चोक्तं ॥ न राज्यं प्राप्तमित्येवं वर्तितव्यमसांप्रतं ॥

श्रियं ह्यविनयो हन्ति जरा रूपमिवोत्तमं ॥

अपि च ॥ दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी न च

उद्युक्तो विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥

गृध्रोऽवदत् देव शृणु ॥

अविद्वानपि भूपालो ज्ञानबुद्धौपसेवया ॥

परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरूर्यथा ॥

अन्यच्च ॥ पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च ॥

वाग्दंडयोश्च पारुष्यं दूषणानि महीभुजां ॥

किं च ॥ न साहसैकान्तवशानुवर्तिना ॥

न चाप्युपायोपहतात्मना ॥

विभूतयः शक्यमवाप्तुभूर्जिता ।

नये च शौर्ये च वसन्ति सम्पदः ॥

त्वया स्वबलोत्साहमवलोक्य साहसैकरसिकेन मयोपन्यस्तेष्वपि मन्त्रेष्व
नवधानं वाक्पारुष्यं च कृतं अतो दुर्नीतेः फलमिदमनुभूयते ।

तथा चोक्तं । दुर्मन्त्रिणं कमपयान्ति न नीतिदोषाः ।

सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।

कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः ।

कं स्त्रीकृता न विषयाः परितापयन्ति ॥

मुदं विषादः शरदं हिमागमः ।

तमो विवस्वान् सुहृदः कृतघ्नता ।

विशुद्धबुद्धिः शुचमापदं नयः ।

श्रियः समृद्धा अपि हन्ति दुर्नयः ॥

ततो मयाप्यालोचितं प्रज्ञाहीनोऽयं कथमन्यथा मम नीतिकथाभिर्वर्त
यति । यतः ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किं ।

लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥

तेनाहमपि तूष्णीं स्थितः । अथ राजा बद्धांजलिराह तात अस्ति
ममापराधः इदानीमवशिष्टबलसहितोऽपि विन्ध्याचलं यथा गमिष्या
मि तदुपदिश । गृध्रः स्वगतं चिन्तयति कर्तव्योऽत्र प्रतीकारः ।

यतः । देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।

नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥

मंत्री विहस्य ब्रूते देव मा भैषीः समाश्वसिहि शृणु देव ।

मंत्रीणां भिन्नसन्धाने भिषजां सान्निपातके ।

कर्माणि युज्यते प्राज्ञः सुस्थः को वा न पंडितः ॥

अपरं च । आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं यथा भवन्ति च ।

महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठति च निराकुलाः ॥

तदत्र भवत्प्रतापादेव दुर्गं भङ्क्वा कीर्तिप्रतापसहितं त्वामचिरेण कालेन
विन्ध्याचलं नेषामि ॥ राजाह कथमधुना स्वाल्पबलेन तत् संपद्य
ते ॥ गृध्रो वदति देव सर्वं भविष्यति यतः विजिगीषोर्दीर्घसूत्रता वि
जयसिद्धेरवश्यं भावः तदद्य दुर्गद्वाररोधो विधीयतां ॥ प्रहितप्रणिधि
ना वकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य तत् कथितं देव स्वल्पबल एवायं राजा
चित्रवर्णो गृध्रस्य मंत्रोपष्टंभेन दुर्गावरोधं करिष्यति ॥ राजहंसो ब्रूते
सर्वज्ञ किमधुना विधेयं ॥ चक्रवाको वदति स्वबले सारासारः वि
चार्य्य स्वर्णवस्त्रादिदानेन यथार्हं पूज्यतां ॥ यतः ॥

यः काकिनिमप्यपथप्रपन्नां समुद्वरेन्निष्कसहस्रतुल्यां ॥

कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्थं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मी ॥

अन्यच्च ॥ कृतौ विवाहे यस्य रिपुक्षये ॥

यसस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे ॥

प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ॥

अतिथयो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥

यतः ॥ मूर्खः स्वल्पययत्रासात् सर्वनाशं करोति हि ॥

कः सुधीः संत्यजेद्गाण्डं शुल्कस्येवातिसाधुसात् ॥

राजाह कथमिदानीमतिथयो युज्यते उक्तं च आपदर्थं धनं रक्षेत् ॥

मंत्री ब्रूते श्रीमतः कथमापदः ॥ राजाह कदाचित् कुपिता लक्ष्मी ॥

मंत्री पुनर्वदति संचितार्थो विनश्यति तदेवं कार्पण्यं परित्यज्य स्व
भटाः दानमानाभ्यां पुरस्क्रियतां ॥ तथाचोक्तं ॥

परस्परज्ञाः संतुष्टाः प्राणान् त्यक्तुं मुनिश्चिताः ॥

कुलिनाः पूजिताः सम्यग्विजयंते द्विषां बलं ॥

अपरं च ॥ स्वभटाः शीलसंपन्नाः संहताः कृतनिश्चयाः ॥

अपि पंचशतशूरा निघ्नन्ति रिपुवाहिनीं ॥

किं च ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः ॥

त्यज्यते किं पुनरन्यैर्यथाप्यात्मभरिर्नरः ॥

यतः १ सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते महागुणाः १
 एतैस्त्यक्तो महीपालः प्राप्नोति खलुवाच्यतां ॥

अमात्या एव पुरस्कर्तव्याः १ तथा चोक्तं १
 यो येन प्रतिबुद्धः स्यात् सह तेनोदयी बयी १
 सुविश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥

यतः १ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मंत्रीणः स्युर्महीपतेः १
 अनीतिपवनक्षिप्तः कार्य्याब्धौ स निमज्जति ॥

शृणु देव १ हर्षक्रोधौ समौ यस्य कोषः स्वल्पव्ययेन च १
 नित्यं भृत्यानपक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥
 येषां राज्ञा सह स्यातामुपचयापचयौ ध्रुवं १
 तेऽमात्या इति तान्राजा नावमन्येत् कदाचन ॥

यतः १ महीभुजो मदांधस्य मज्जतः कार्य्यसागरे १
 स्थलतो हि करालम्बः स सुहृत् चिरचेष्टितं ॥

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते देव दृष्टिप्रसादं कुरु एषः युद्धार्थी वि
 पक्षो दुर्गद्वारि तिष्ठति तद्देवपादादेशाद्बहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शया
 मि तेन देवपादानामानृण्यमुपगच्छामि १ चक्रवाको ब्रूते मैवं यदि
 बहिर्निःसृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणं निष्प्रयोजनं १

अपरं च १ विषमोऽपि यथा नक्रः सलिलान्निःसृतोऽवशः १
 वनाद्विनिर्गतः सत्यं सिंहोऽपि स्यात् शृगालवत् ॥

वायसो ब्रूते देव स्वयं गत्वा दृश्यतां युद्धं १

यतः १ पुरस्कृत्य बलं राजा योधयेदवलोकयन् ॥
 स्वामिनाऽधिष्ठितः श्वाऽपि किं न सिंहायते ध्रुवं ॥

अथ ते सर्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहवं कृतवन्तः १ अपरैद्युश्चित्रवर्णो रा
 जा गृध्रमुवाच तात यत् प्रतिज्ञातं तदधुना पालय १ गृध्रो ब्रूते शृणु
 देव १

अकालसहमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकं १
 अगुप्तं भीरयोधश्च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥

तत्रावदत्र नास्ति १

उपजापश्चिरारोधोऽवस्कन्दस्तीव्रपौरुषः १

दुर्गस्य लंघनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥

अत्र च यथावक्ति कृत्यां युद्धं कर्णे कथयति १ तत्रानुदित एव भास्करे प्रातः काले चतुर्ष्वपि द्वारेषु युद्धे प्रवृत्ते दुर्गाभ्यन्तरे गृहे गृहे काके नाग्निर्निक्षिप्तः १ ततो गृहीतं दुर्गमिति कोलाहलं श्रुत्वा अनेकगृहेषु पावकं प्रदीप्तं प्रत्यक्षेणावलोक्य राजहंसस्य सैनिकाः अन्ये च दुर्गवासिनः सत्वरं जलं प्रविष्टाः १ यतः १

सुमन्त्रीतं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितं १

प्राप्तकाले यथाशक्ति कुर्यान्न तु विचारयेत् ॥

राजहंसः सुखिस्वभावात् मंदगतिः सारसद्वितीयश्च चित्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः हिरण्यगर्भो राजाह सेनापते सारसममानुरोधादात्मानं न व्यापादयिष्यसि त्वं गन्तुमधुनाऽपि समर्थः तद्गत्वा जलं प्रविश मत्पुत्रं चूडाकर्णनामानं सर्वज्ञस्य संमत्या राजानं कारयिष्यसि १ सारसो ब्रूते देव न वक्तव्यमेवं दुःसहं वचः यावत् चंद्राको दिवि तिष्ठतः तावद्विजयतां देव अहं पुनरेव दुर्गाधिकारी तन्मम मांसासृग्विलिप्तेन वर्त्मना प्रविशतु शत्रुः १

क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी भाग्येन लभ्यते १

शुचिर्दक्षोऽनुरक्तश्च भृत्यः खलु सुदुर्लभः ॥

सारसो ब्रूते शृणु देव १

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमिदं न्यथा प्रयातुं १

अथ मरणमवश्यमेवं जंतोः किमिति सुधा मलिनं यशः क्रीयंतां ॥

अन्यच्च १ भवेऽस्मिन् पवनोद्घातवीचिविभ्रमभंगुरे १

जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितवयः ॥

देव त्वं च स्वामी सर्वथा रक्षणीयः १

यतः १ प्रकृतिः स्वामिना त्यक्ता समृद्धाऽपि न जीवति १

अपि धन्वंतरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि ॥

अपरं च १ नरेश्वरे जगत्सर्वमुन्मीलति निमीलति १

सूर्योदय इवांभोजं तत्प्रबोधे प्रबुध्यते ॥

अपि च १ स्वाम्यमत्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोषो बलं सुहृत् १

राज्यंगानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयोऽपि च ॥

अत्रापि प्रधानांगं राजा १ अथ कुक्कुटेनागत्य राजहंसस्य शरीरे
खरतरनखाघातः कृतः ततः सत्वरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहान्तरितो
अनन्तरं कुक्कुटनखप्रहारैर्जजरीकृतेन सारसेन स्वांगेनाच्छाद्य राजा
जले क्षिप्तः कुक्कुटोऽपि सेनापतेश्चुप्रहारेण व्यापादितः पश्चात् सार
सोऽपि बहुभिः पक्षिभिः संभूय व्यापादितः अथ चित्रवर्णो राजा दुर्गं
प्रविश्य दुर्गावस्थितं द्रव्यं ग्राहयित्वा वन्दिभिर्जयशब्दैरानन्दितो
बहिर्निर्जगाम १ राजपुत्रैरुक्तं तस्मिन् राजहंसबले सौ सारसः पुण्य
वान् येन स्वदेहदानेन राजा रक्षितः १

यतः १ जनयन्ति सुतान् गावः सर्वानेव गवाकृतीन् १

विषाणोल्लिखितस्कन्धं काचिदेव गवां पतिं ॥

विष्णुशर्मणोक्तं स्वभावतः स्वदेहेन क्रीतानक्षयलोकान् विद्याधरीपरि
जनोऽनुभवतु महासत्त्वः १ तथा चोक्तं १

आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थं त्यक्तजीविताः १

भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥

यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवारितः १

अक्षयान् लभते लोकान् यदि कैयं न गच्छति ॥

वियहः श्रुतो भवद्भिः १ राजपुत्रैरुक्तं श्रुत्वा सुखिनो भूतावयं १ वि
ष्णुशर्मा ब्रवीत् अपरमप्येवमस्तु १

वियहः करितुरंगपतिभिर्न कदाचिद्भवतां महीभुजां १

नीतिमंत्रपवनैः समाहतः संश्रयन्तु गिरिगङ्गारं द्विषः ॥

इति हितोपदेशे वियहो नाम तृतीयः

कथासंग्रहः समाप्तः १

॥ हितोपदेशः ॥

॥ संधिः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तं आर्यं विग्रहः श्रुतोऽस्माभिः संधि
रधुनाभिधीयतां विष्णुशर्मणोक्तं । श्रूयतां सन्धिमपि कथयामि यस्याय
माद्यश्लोकः ।

वृत्ते महति संयामे राज्ञोर्निहतसेनयोः ।

स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा संधिः कृतः क्षणात् ॥

राजपुत्रा उचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति ततस्तेन राजहंसे
नोक्तं केनास्मद्गुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः किं पारक्येन किं वास्मद्गुर्गवासिना
केनापि विपक्षयुक्तेन । चक्रवाको वदति देव भवतो निष्कारणबन्धु
रसौ मेघवर्णः सपरिवारो न दृश्यते तन्मन्ये तस्य विचेष्टितमिदं ।
राजा क्षणं विचिन्त्याह अस्ति तावदेवं मम दुर्भाग्यमेतत् ।

तथा चोक्तं । अपराधः स दैवस्य न पुनर्भत्रिणामयं ।

कार्यं सुघटितं यत्नात् दैवयोगाद्विनश्यति ॥

मंत्री ब्रूते उक्तमेतत् ।

विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः ।

आत्मनः कर्मदोषांश्च नैव जानात्यपंडितः ॥

अपरं च । सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति ।

स कुर्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्वष्टो विनश्यति ॥

राजाह कथमेतत् । मंत्री कथयति अस्ति मगधदेशे पुल्लोत्पलाभि

दानं सरस्तत्र चिरात् संकटविकटनामानौ हंसौ निवसतः तयोर्मित्रं
कम्बुयीवनामा कुम्भश्च प्रतिवसति अथ एकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तं
यदत्र अस्माभिरद्योषित्वा प्रातर्मत्स्यकूम्भीदय व्यापादयितव्याः ॥ त
दाकर्ण्य कूम्भो हंसावाह सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरालापः अधुना किं मया
कर्तव्यं ॥ हंसावाहतुशीयतां पुनस्तावत् प्रातर्यदुचितं तत् कर्तव्यं ॥
कूम्भो ब्रूते मैवं यदृष्टं तत् कर्तव्यमत्र ॥

तथा चोक्तं ॥ अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ॥

द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥

तावाहतुः कथमेतत् ॥ कूम्भः कथयति पुरा एतस्मिन्नेव सरसि एवं
विधेषु धीवरेषूपस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितं तत्रानागतविधाता नामै
को मत्स्यः अहं तावत् जलाशयांतरं गच्छामीत्युक्त्वा हृदांतरं प्रविष्टः ॥
अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिहितं भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात्
कुत्र मया गंतव्यं तदुत्पन्ने यथाकार्यं तदनुष्ठेयं ॥

तथा चोक्तं ॥ उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् ॥

वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निन्दुतो यथा ॥

यद्भविष्यः पृच्छति कथमेतत् ॥ प्रत्युत्पन्नमतिः कथयति अस्ति वि
क्रमपुरे समुद्रदत्तो नाम वणिक् तस्य रत्नप्रभा नाम बधूः केनापि स्व
सेवकेन सह सदा रमते ॥

यतः ॥ नैतावत् समवेक्षंते नचावयवनिश्चियं ॥

सुरूपं वा कुरूपं वा पुमानित्येव भुजंते ॥

अन्यच्च ॥ शास्त्रं सुचिंतितमपि प्रतिचिंतनीयं ॥

आराधितो नरपतिः प्रतिशंकनीयः ॥

अंके स्थिताऽपि युवतिः परिशंकनीया ॥

शास्त्रे नृपे च युवतौ च कुतो वशित्वं ॥

अथैकदा तस्य मुखे चुम्बनं ददति सा समुद्रदत्तेनालोकिता ततः बंध
की भर्तुः समीपं गत्वा प्राह नाथ एतस्य सेवकस्य महती निर्वृत्तिः यतो

युष्मदर्थं नीयमानं कर्पूरमश्नाति अस्य वदने कर्पूरगंधो मयाघ्रातः ।
 तच्छ्रुत्वा सेवकेन प्रकुप्योक्तं यस्य स्वामिनो गृहे एतादृशी भार्या तत्र
 सेवकेन कथं स्थातव्यं यत्र प्रतिक्षणं गृहीणी सेवकस्य मुखं जिघ्रति त
 तोऽसावुत्थाय चलितः । ततोऽसौ साधुना यत्रात् संतोष रक्षितः ।
 अतोऽहं ब्रवीमि उत्पन्नामापदमित्यादि । ततो यद्भविष्येणोक्तं यदभा
 वि न तद्भावीत्यादि । ततः प्रातर्जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर्मृतव
 दात्मानं संदर्श्य स्थितः ततो जालादपसारितो यथाशक्त्युत्प्लुत्य गंभीरं
 जलं प्रविष्टः । यद्भविष्यच्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः अतोऽहं ब्रवीमि
 अनागतविधातेत्यादि । तद्यथाऽहमन्यद्दं प्राप्नोमि तथा क्रियतां ।
 हंसावाहतुः जलाशयांतरे प्राप्ते तव कुशलं स्थले गच्छतस्ते को वि
 धिः । कूर्मो ब्रूते यथाऽहं भवद्भ्यां सहाकाशवर्त्मना यामि तथा विधी
 यतां । हंसौ ब्रूतः कथमुपायः सम्भवति । कच्छपो वदति युवाभ्यां
 चंयुधृतं काष्ठखंडमेकं मया मुखेनावलंब्य गंतव्यं युवयाः पक्षबलेन म
 याऽपि सुखेन गंतव्यं । हंसौ ब्रूतः सम्भवत्येवमुपायः ।
 किंतु । उपायं चिंतयन् प्राज्ञोऽप्युपायमपि चिंतयेत् ।

पश्यतो बकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिताः प्रजाः ॥

कूर्मः पृच्छति कथमेतत् । तौ कथयतः अस्त्युत्तरपथे गृध्रकूटो नाम
 पर्वतः तत्रैव रेवातीरे न्यग्रोधपादपे बकाः निवसन्ति तद् वृक्षस्या
 धस्ताद्विवरे सर्पस्तिष्ठति स च तेषां बालापत्यानि खादति । अथ
 शोकार्त्तानां बकानां प्रलापं श्रुत्वा केनचिद्बृद्धबकेनोक्तं एवं कुरुथ युयं
 मत्स्यानानीय नकुलविवरात् सर्पविवरं यावत् पंक्तिक्रमेण एकैकशो
 मत्स्यानास्तीर्य दातव्याः ततस्तदाहारलुब्धैर्नकुलैरागत्य सर्पो दृष्टव्यः
 स्वभावद्वेषात् सर्पविवरं दृष्ट्वा प्रविश्य स सर्पो हंतव्यः । तथाऽनुष्ठि
 ते सति तैः नकुलैस्तद्विवरं प्रविश्य सर्पो मारितः ततो नकुलैर्वृक्षोपरि
 पक्षिशावकानां रावः श्रुतः अनंतरं तद्भक्षमारुह्य पश्यतां बकानां शा
 वका भक्षिताः । अत आवां ब्रूवः उपायं चिंतयन्नित्यादि । आवा

भ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव आश्चर्य्यत्वात् तदा क
र्ण्य यदि त्वमुत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति तत् सर्वथा नैव
स्थीयतां । कुर्मो वदति किमहमप्राज्ञः नाहमुत्तरं दास्यामि किमपि
न वक्तव्यं मया । तथा नुष्ठिते सति आकाशे नीयमानं तं कूर्ममालो
क्य सर्वे गोरक्षकाः पञ्चाद्वावन्ति वदन्ति च अहो महदाश्चर्य्यं पक्षिभ्यां
कूर्मः समुद्यते तत्र कश्चिदाह यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खा
दितव्यः मया । कोऽपि निगदति खंडशोऽंशं कृत्वा नेतव्यः । कश्चिद्व
दति गृहं नीत्वा दग्धा भक्षणीयः । एवं दुःसहं परुषवचनमाकर्ण्य
क्रोधाद्विस्मृतपूर्वसंस्कारोऽवदत् युष्माभिर्भस्मभक्षितव्यमिति वदन् का
ष्ठात् पतितो गोरक्षकैर्यापादितः । अतोऽहं ब्रवीमि सुहृदां हितका
मानामित्यादि ।

अन्यच्च । रक्षितव्यं सदा वाक्यं वाक्याद्भवति नाशनं ।

हंसाभ्यां नीयमानस्य कूर्मस्य पतनं यथा ॥

अथ प्रणिधिर्वक्तव्यस्तत्रागत्य तमुवाच देव प्रागेव मया निवेदितं दुर्ग
शोधनं प्रतीक्षणं कर्तव्यमिति तच्च युष्माभिर्न कृतं अतस्तदनवधानस्य
फलमिदमनुभूतं दुर्गदाहश्चायं मेघवर्णनाम्ना वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः
राजा निःश्वस्याह ।

प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसति सत्रुषु ।

प्रसुप्त इव वृक्षायात् पतितः प्रतिबुध्यते ॥

प्रणिधिरुवाच ततो दुर्गदाहं विधाय यदागतो मेघवर्णस्तदा चित्रव
र्णेन प्रसादितेनोक्तं अयं मेघवर्णोऽत्र कपूरद्वीपराज्ये भिषिच्यतां ।

तथा चोक्तं । कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् ।

फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥

चक्रवाको ब्रूते देव श्रुतं यत् प्रणिधिः कथयति । राजाह ततस्ततः ।

प्रणिधिरुवाच ततः प्रधानमंत्रिणा गृध्रेणोक्तं देव नेदमुचितं प्रसादांत
रं क्रियतां ।

यतः १ अधिकारेण यो युक्तः कथं तस्यास्ति खंडनं ॥
 नीचेष्पकृतं राजन् बालुकमिव मुद्रितं ॥
 अपरं च १ महतामास्पदे नीचः कदापि न हि युज्यते ॥
 न हि चूडामणिस्थाने पादुका कैश्चिदिष्यते ॥
 तथा चोक्तं १ नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हंतुमिच्छति ॥
 मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हंतुं गतो यथा ॥
 चित्रवर्णः प्रच्छति कथमेतत् १ गृध्रः कथयति अस्ति गौतमस्य मु-
 नेस्तपोवने महातपानाम मुनिः तेनाश्रमसन्निधाने मूषिकशावकः का-
 कमुखाद्भ्यो दृष्टः तेन दयायुक्तेन स्वकीयाहारविशेषैः पालितः तं च
 मूषिकं खादितुं यत्रादन्विषन् विडालो मुनिना दृष्टः तं मूषिकं भीत-
 मालोक्य तपप्रभावात् बलिष्ठो विडालः कृतः स विडालो कुकुराद्वि-
 भेति ततः कुकुरः कृतः सोऽपि व्याघ्राद्विभेति ततोऽसौ व्याघ्रः कृतः अथ
 व्याघ्रमपि तन्मुनिर्मूषिकनिर्विशेषं पश्यति अतः सर्वे तत्रस्था जनाः
 तं मुनिं दृष्ट्वा वदन्ति अनेन मुनिना मूषिकोऽयं व्याघ्रतां नीतः ॥ एत-
 च्छ्रुत्वा व्याघ्रः सद्यथोऽचिन्तयत् यावदनेन मुनिना जीवितव्यं तावत्
 मम स्वरूपाख्यानमकीर्तिकरं न पलायिष्यते ॥ इति समालोच्य मुनिं
 हंतुं समुद्यतः मुनिस्तस्य चिकीर्षितं ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भव इत्युक्त्वा मू-
 षिक एव कृतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य इत्यादि ॥
 अपरं च देव सुकरमिदमिति न मंतव्यं ॥
 शृणु १ भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ॥
 अतिलौल्याद्वकः पञ्चान्मृतः कर्कटसंग्रहात् ॥
 चित्रवर्णः पृच्छति कथमेतत् ॥ मंत्री कथयति अस्ति मालवविषये
 पद्मगर्भाभिधानं सरः तत्रैको वृद्धवकः सामर्थ्यहीन उद्विग्नमात्मानं द-
 र्शयित्वा स्थितः स च केनचित्कुलीरेण दृष्टः पृष्ठश्च किमिति भवानत्रा-
 हारपरित्यागेन तिष्ठति ॥ वकेनाभिहितं मत्स्या मम जीवनहेतवः
 मत्स्याश्चात्रावश्यमेव प्रातः कैवर्तेयापादयितव्याः इति वार्ता नगरोपान्ते

मयाकर्णिता ततो वर्तनाभावेनास्मन्मरणमुपस्थितं इति ज्ञात्वा आह
रेऽपि मन्दादरः कृतः ॥ ततो मत्स्यैरालोचितं इह समये तावदुपका
रक एवायं लक्ष्यते तदयमेव यथा कर्तव्यं पृच्छतां ॥

तथा चोक्तं ॥ उपकर्त्रीऽरिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा ॥

उपकारापकारौ हि लक्षं लक्षणमेतयोः ॥

मत्स्या उचुः भो बक अस्माकं कुत्र रक्षणोपायः ॥ बको ब्रूते अस्ति
रक्षणोपायः जलाशयांतराश्रयणं तत्राहमेकैकशो युष्मान्नयामि ॥ म
त्स्यैरपि भयादुक्तमेवमस्तु ॥ ततोऽसौ दुष्टबकः तावन्मत्स्यानेकैकशो
नीत्वा कस्मिंश्चिद्देशे खादित्वा पुनरागत्य वदति ते मया जलाशयां
तरे स्थापिताः ॥ अनन्तरं कुलीरस्तमुवाच भो बक मामपि तत्र
नय ॥ ततो बकोऽप्यपूर्वकुलीरमांसांसी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान्
कुलीरोऽपि मत्स्यकंठकाकीर्णां भूमिं दृष्ट्वा चिन्तयत् हा हतोऽस्मि मं
दभाग्यः भवतु इदानीं समयोचितं व्यवहरिष्यामि ॥ इत्यालोच्य कु
लीरस्तस्य बकस्य ग्रीवां चिच्छेद स बकः पंचत्वं गतः ॥ अतोऽहं ब
वीमि भक्षयित्वा बहून्मत्स्यानित्यादि ॥ ततः पुनश्चित्रवर्णो ब्रूते शृणु
तावन्महामंत्रिन् मयैतदालोचितमस्ति अत्रावस्थितेनानेन मेघवर्णेन
राज्ञा यावन्ति कर्पूरद्वीपस्योत्तमवस्तूनि तावन्त्यस्माकमुपनेतव्यानि ते
न महता विलासेनास्माभिर्विधयाचले स्थातव्यं ॥ दूरदर्शी विहस्याह
देव ॥

अनागतवर्तीं चिन्तां कृत्वा यस्तु प्रहृष्यति ॥

स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभांडो द्विजो यथा ॥

राजाह कथमेतत् ॥ मंत्री कथयति अस्ति देवीकोटे नगरे देवशर्मा
नाम ब्राह्मणः तेन महाविषुवसंक्रान्तौ शत्रुपूर्णशरावैकः प्राप्तः ततस्त
मादायांसौ भांडपूर्णकुम्भकारमंडपस्यैकदेशे शयने क्षिप्तदेहः शत्रुर
क्षार्थं हस्ते दंडैकमादाय रात्रावचिन्तयत् यद्यहमिमं शत्रुशरावं वि
क्रीय दश कपर्दकान् प्राप्नोमि तदाऽत्रैव तैः कपर्दकैर्घटशरावादिक
मुपक्रीय अनेकधा बृद्धैर्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रादिकमुपक्रीय तं विक्रीय

लक्षसंख्यानि धनानि कृत्वा विवाहचतुष्टयं करिष्यामि ततस्तासु या
रूपवती तस्यामधिकानुरागं करिष्यामि सपत्न्यो यदा द्वंद्वं करिष्यंति
तदा कोपाकुलोऽहं ता लगुडेन ताडयिष्यामि ॥ इत्यभिधाय तेन लगु
उः प्रक्षिप्तः शत्रुशरावशूणितो भांडानि च बहूनि भग्नानि ततस्तेन
शब्देनागतेन कुम्भकारेण तथाविधानि भांडान्यवलोक्य ब्राह्मणस्तिर
स्कृतो मंडपाद्वहिष्कृतः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि अनागतवर्तों चिन्तामि
त्यादि ॥ ततो राजा रहसि गृध्रं मंत्रिणं पप्रच्छ तात यथा कर्तव्यं त
थोपदिश ॥ गृध्रो वदति ॥

शृणु ॥ मदोद्धतस्य नृपतेः प्रकिर्णस्येव दन्तिनः ॥

गच्छन्त्युन्मार्गया तस्य नेतारः खलुवाच्यतां ॥
देव किमस्माभिर्बलदुर्गादुर्गं भग्नं न किंतु तव प्रतापाधिष्ठितेनोपा
येन ॥ राजाह भवतामुपायेण ॥ गृध्रो ब्रूते यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा
स्वदेशं गम्यतामधुना अन्यथा वर्षाकाले प्राप्ते तुल्यबलेनानेन सह पु
नर्विग्रहे सत्यस्माकं परभूमिष्ठानां स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति
सुखशोभार्थं सन्धाय गम्यतां दुर्गं भग्नं कीर्तिश्च लब्ध्वैव मम सम्मतं
तावदेतत् ॥

यतः ॥ यो हि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्तुः प्रियाप्रियं ॥

अप्राण्याह तथ्यानि तेन राजासहायवान् ॥

परं तु ॥ संधिमिच्छेत् समेनापि संदिग्दो विजयो युधि ॥

सुंदोपसुंदावन्योन्यं नष्टौ तुल्यबलौ न किं ॥

अन्यच्च ॥ सुहृद्वलं तथा राज्यमात्मानं कीर्तिमेव च ॥

युधि संदेहदोलस्थं को हि कुर्यादबालिशः ॥

राजोवाच कथमेतत् ॥ मंत्री कथयति पुरा दैत्यौ महोदारौ सुंदोप

सुंदनामानौ महता कायक्लेशेन त्रैलोक्यराज्यकामनया चिराच्चंद्रशेख

रमाराधितवंतौ ततस्तयोर्भगवान् परितुष्टः सन् वरं वरयतमित्युवा

च अनंतरं तयोर्भीरुमयेयोः समाधिष्ठया सरस्वत्या तावन्यद्वक्तुकामा

वन्यदभिहितौ यद्यप्योर्भगवान् परितुष्टस्तदा स्वप्नियां पार्वतीं पर
मेश्वरो ददातु ॥ अथ भगवता क्रुद्धेन वरप्रदानस्यावश्यकतया मूढ
तया च पार्वती प्रदत्ता ततस्तस्या रूपलावन्यालुब्धाभ्यां जगद्वातिभ्यां
मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिराभ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरु
षः कश्चित् पृच्छतामिति मतौ कृतायां स एव भर्ता बृद्धद्विजरूपी समा
गत्य तत्रोपस्थितः अनंतरमावाभ्यामियं स्वबललब्धा कस्येयभावयो
र्भवति ब्राह्मणं पृच्छतां ॥ ब्राह्मणो ब्रूते ॥

वर्णश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवानपि ॥

धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजशेवया ॥

तत् युवाभ्यां क्षत्रधर्मानुगो युद्ध एव युवयोर्नियमः ॥ इत्यभिहिते
सति साधूक्तमनेनेति कृत्वा अन्योन्यतुल्यवीर्यौ समकालेन्योन्यघा
तेन विनाशमुपगतौ ॥ अतोऽहं ब्रवीमि सन्धिमुच्छेत् समेनापीत्या
दि ॥ राजाह प्रागेव किं नोक्तं भवद्भिः ॥ मंत्री वदति मद्रचनं कि
मवसानपर्यन्तं श्रुतं भवद्भिः तथापि मम सम्मत्या नार्यं वियहारम्भः
साधुगुणयुक्तोऽयं हिरण्यगर्भः न वियस्यः ॥

तथा चोक्तं ॥ सत्याय्यो धार्मिको नार्यभ्रातृसंघातवान् बली ॥

अनेकयुद्धविजयी सन्धेयाः सप्तकीर्तिताः ॥

सत्येन प्रालयन् सत्यं सन्धितो नैति विक्रियां ॥

प्राणबाधेऽपि सुयुक्तमार्यो नायात्यनार्यतां ॥

धार्मिकस्याभियुक्तस्य सर्व एव हि पूज्यते ॥

प्रजानुरागाद्धर्माच्च दुःखहेद्यो हि धार्मिकः ॥

सन्धिः कार्य्याप्यनार्येण विनाशे समुपस्थिते ॥

विना तस्याश्रयणान्यः कुर्यान्न कालयापनं ॥

संहतत्वाद्यथा वेणुर्निविडः कंटकैर्वृतः ॥

न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसंघातवांस्तथा ॥

बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति चिदर्शनं ॥

प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति ॥

जमदग्नेः सुतस्येव सर्वः सर्वत्र सर्वदा ॥
 अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते ॥
 अनेकयुद्धविजयी सन्धानं यस्य गच्छति ॥
 तत्प्रतापेन तस्यासु वशमायान्ति शत्रवः ॥
 तदत्र बहुभिर्गुनैरुपेतः सन्धेयोऽयं राजहंसः ॥ चक्रवाकोऽवदत् सर्वं
 भवगतं भो बक व्रज त्वं तद्विशेषविश्वं पुनर्ज्ञात्वागमिष्यसि ॥ अथ
 हिरण्यगर्भः चक्रवाकं पृष्ठवान् मन्त्रिन् असन्धेयाः कति तान् श्रोतुमि
 च्छामि ॥ मन्त्री ब्रूते देव कथयामि ॥
 शृणु ॥ बालो वृद्धो दीर्घरोधो तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ॥
 भीरुको भीरुजनको लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥
 विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिशक्तिमान् ॥
 अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥
 दैवोपहतकश्चैव दैवचिन्तक एव च ॥
 दुर्भिक्षयसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः ॥
 अदेशस्थो बहुरिपुयुक्तः कालेन यश्च न ॥
 सत्यधर्मव्यपेतश्च विंशति पुरुषा अमी ॥
 एतैः सन्धि न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलं ॥
 एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशं ॥
 बालस्याल्पप्रभावत्वान्न लोको योद्धुमिच्छति ॥
 युद्धायुद्धफलं यस्मात् दातुं शक्तो न बालिशः ॥
 उत्साहशक्तिहीनत्वाद् वृद्धो दीर्घमयस्तथा ॥
 स्वैरेव परिभूयेते द्वावप्येतावसंशयं ॥
 सुखहेद्यो हि भवति सर्वज्ञातिबहिष्कृतः ॥
 तत्र चैनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस्त्वात्मभानिनः ॥
 भीरुर्युद्धपरित्यागात् स्वयमेवापगच्छति ॥
 तथैव भीरुजनकः संग्रामे तैर्विमुच्यते ॥

लुब्धस्यासंविभागित्वान्न युध्यन्त्यनुजीविनः ॥
 लुब्धानुजीविकैरेषो दानभिन्नैर्निहन्यते ॥
 सन्त्याज्यते प्रकृतिभिर्विरक्तप्रकृतिर्युधि ॥
 सुखाभियोज्यो भवति विषयेष्वतिशक्तिमान् ॥
 अनेकचित्तमंत्रश्च द्वेषो भवति मंत्रिणां ॥
 अनवस्थितचित्तत्वात् कार्ये तैः स उपेक्ष्यते ॥
 सदा धर्मबलीयस्त्वाद्देवब्राह्मणनिन्दकः ॥
 विशीर्यते स्वयं ह्येव दैवोपहतकस्तथा ॥
 सम्पत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणं ॥
 इति दैवं पुरोध्यायन्नात्मानमपि चेष्टते ॥
 दुर्भिक्षयसनी चैव स्वयमेवावसीदति ॥
 बलवसनयुक्तस्य योद्धुं शक्तिर्न जायते ॥
 अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते ॥
 ग्राहोऽल्पीयानपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥
 भृशशत्रुस्तु संत्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ॥
 येनैव गच्छति पथा तेनैवासौ विपद्यते ॥
 अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ॥
 कौशिकेन हतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥
 सत्यधर्मव्यपेतेन न सन्दध्यात् कदाचन ॥
 स सन्धितोऽप्यसाधुत्वादचिराद्याति विक्रियां ॥
 अपरमपि कथयामि सन्धिविग्रहासनयानसंश्रयद्वैधीभावाः षडुणाः
 कर्मणामारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसम्पददेशकालविभोगोऽरिनिपातप्रती
 कारः कार्यसिद्धिश्चेति पञ्चांगो मंत्रः सामदानभेददंडाश्चतार उपायाः
 उत्साहप्रभुमंत्र इति शक्तित्रयं एतत् सर्वमालोच्य नित्यं विजिगीषवो
 भवन्ति महान्तः ॥
 यतः ॥ या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ॥
 सा श्रीनीतिविदां गेहे चंचलाऽपि प्रधावति ॥

तथा चोक्तं ॥

वित्तं यदा यस्य समं विभक्तं गुढश्च चारो निभृतश्च मंत्रः ॥

न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति स सागरांतां पृथिवीं प्रशास्ति ॥
किंतु यद्यपि महामंत्रिणा गृध्रेण सन्धिमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा सं
प्रति जयगर्वान्न मन्तव्यं देव तदेवं क्रियतां अस्मन्मित्रं सिंहलद्वीपस्य
महाबलो नाम सारसो राजा जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु ॥ यतः ॥

सुगुप्तिमाधाय सुसंहतेन बलेन वीरो विचरन्नरातिं ॥

सन्तापयेद्येन समं सुतप्तस्तप्तेन सन्धानमुपैति तप्तः ॥

ततो राजा एवमस्तु इत्युक्त्वा विचित्रो नाम बकः सुगुप्तलेखं दत्वा सिं
हलद्वीपं प्रस्थापितः ॥ अथ प्रणिधिः पुनरागत्य उक्तवान् देवश्रुयतां
तत्रत्य प्रस्तावः एवं तत्र गृध्रेणोक्तं देव मेघवर्णस्तत्र चिरमुषितः स
वेति किं सन्धेयगुणयुक्तो हिरण्यगर्भो राजा न वा इति ॥ ततोऽसौ
समाहूय राज्ञा पृष्ठः वायस कीदृशोऽसौ हिरण्यगर्भो राजा चक्रवाको
मंत्री वा कीदृशः ॥ मेघवर्णोवाच देव स हिरण्यगर्भो राजा युधि
ष्ठिरः इव महाशयः सत्यवाक् चक्रवाकसमो मंत्री न क्वाप्यवलोक्य
ते ॥ राजाह यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वंचितः ॥ मेघवर्णो ब्रूते ॥

विश्वासप्रतिपन्नानां वंचने का विचित्रता ॥

अंकमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषं ॥

शृणु देव तेन मंत्रिणाहं प्रतमदर्शने विज्ञातः किंतु महासयोऽसौ राजा
तेन मया विप्रलब्धः ॥ तथा चोक्तं ॥

आत्मौपम्येन यो वेति दुर्जनं सत्यवादिनं ॥

स तथा वंच्यते धूर्तैर्ब्राह्मणं छागलस्तथा ॥

राजाह कथमेतत् ॥ मेघवर्णः कथयति अस्ति गौतमस्यारण्ये प्रस्तु
तयज्ञः कश्चिद्ब्राह्मणः स च यज्ञार्थं ग्रामान्तराच्छागमुपक्रीय स्कन्धे
नीत्वा गच्छन् धूर्तत्रयेणावलोकितः ततस्ते धूर्ता यद्येष छागः केनाप्यु
पायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवति ॥ इत्यालोच्य वृक्षत्रयतले क्रो
शान्तरेण तस्य ब्राह्मणस्यागमनं प्रतीक्ष्य पथि स्थिताः ॥ तत्रैकेन

धूर्त्वेण गच्छन् स ब्राह्मणोऽभिहितः भो ब्राह्मण किमिति कुक्कुरः स्वां
धेनोऽखते ॥ विप्रेणोक्तं नायं श्वा किन्तु यज्ञहारागः ॥ अथानन्तरस्थि
तेनान्येन धूर्त्वेन तथैवोक्तं तदाकर्ण्य ब्राह्मणश्चायं भूमौ निधाय मुहुर्नि
श्य पुनः स्कन्धे कृत्वा दोलायमानश्चलितः ॥

यतः ॥ मतिर्दोलायते नूनं सतामपि खलोक्तिभिः ॥

ताभिर्विश्वसितो योऽसौ प्रियते चित्रवर्णवत् ॥

राजा पृच्छति कथमेतत् ॥ स कथयति अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे मदो
त्कोटो नाम सिंहः तस्यानुचरास्त्रयः काकः व्याघ्रः शृगालश्च अथ तैर्धर्म
द्भिः कश्चिदुष्टो दृष्टः पृष्ठश्च कुतो भवानागतः स चात्मवृत्तांतमकथयत्
ततस्तैर्नीत्वा सिंहेऽसौ समर्पितः तेनाभयवाचं दत्वा चित्रवर्ण इति नाम
कृत्वा स्थापितः एवं कालो गच्छति अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवेक
त्यात् भूरिवृष्टिकारणाच्चाहारमलभमानास्ते यस्ता बभूवुः ततः काक
व्याघ्रगोमायुभिरालोचितं चित्रवर्णमेव यथा स्वामी आपादयति तथा
गुह्यीयतां किमनेन कंठकभुजा ॥ व्याघ्रो ब्रूते स्वामिनाभयवाचं दत्वा
गृहीतोऽयं कथमेवं संभविष्यति ॥ वायसो वदति इह समये परिक्षीणः
स्वामी पापमपि करिष्यति ॥ यतः ॥

त्यजेत् शुधान्ता महिलाऽपि पुत्रं खादेत् शुधान्ता भुजंगी स्वमंडं ॥

बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करणा भवन्ति ॥

अन्यच्च ॥ मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्तः श्रान्तः क्रोधी बुभुक्षितः ॥

लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मवित् ॥

इति निश्चित्य सर्वे सिंहांतिकं जग्मुः ॥ सिंहेनोक्तं आहारार्थं प्राप्तं

किंचित् ॥ काको ब्रूते देव यत्नादपि किंचिन्न प्राप्तं ॥ सिंहोऽवदत्

कोऽधुना जीवनोपायः ॥ काको वदति स्वाधीनाहारपरित्यागात्

सर्वनाशोऽयमुपस्थितः ॥ सिंहेनोक्तं अत्राहारः कः स्वाधीनः ॥ काकः

कर्णे कथयते चित्रवर्ण इति ॥ सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णो स्पृशति मयैत

स्याभयवाचं दत्वा गृहीतं च कथमेवं युज्यते ॥ तथा चोक्तं ॥

न गो प्रदानं न च भूमिदानं न चान्नदानं न पयप्रदानं ॥

यथा वदंतीह महाप्रदानं सर्वप्रदानेष्वभयप्रदानं ॥

अन्यच्च १ सर्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत् फलं ॥
 तत् फलं लभते सम्यक् रक्षिते शरणागते ॥
 काको ब्रूते नासौ स्वामिना यापादयितव्यः किन्त्वस्माभिरेव तथा कर्त-
 व्यं यथाऽसौ स्वदेहदानमंगीकरोति ॥ तच्छ्रुत्वा सिंहस्तुष्णीं स्थितः
 ततोऽसौ लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्वानादाय सिंहसमीपमागतः ॥
 अथ काकेनोक्तं देव यत्रादप्याहारो न प्राप्तः अनेकोपवासविलष्टः
 स्वामी तदिदानीं मदीयमांसमुपभुज्यतां ॥
 यतः ॥ स्वामिभूला भवन्त्येताः सर्वाः सम्पत्तयः खलु ॥
 सनूलेष्वपि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणां ॥
 सिंहेनोक्तं वरं प्राणपरित्यागो न पुनरीदृशो कर्मणि प्रवृत्तिः ॥ जम्बु-
 केनापि तथोक्तं ततः सिंहेनोक्तं मैवं ॥ आघ्र उवाच मद्देहेन जीवतु
 स्वामी ॥ सिंहेनोक्तं न कदाचिदेवमुचितं ॥ अथ चित्रवर्णोऽपि जा-
 तप्रत्ययः तथैवात्मदेहदानमाह तद्वदन्नेव द्वीपिना कुक्षिं विदार्य या-
 पादितः सर्वैर्भक्षितश्च ॥ अतोऽहं ब्रवीमि मतिर्दोलायते नूनमित्या-
 दि ॥ अनन्तरं पुनर्गच्छन् स ब्राह्मणः तृतीयेन धूर्तेनोक्तं भो ब्राह्मण कि-
 मिति कुक्कुरं स्कन्धेन भवान् वहति ॥ तदाकर्ण्य चिन्तति निश्चित-
 मेवायं कुक्कुर इति मत्वा छागं त्यक्त्वा स्नात्वा स्वगृहं ययौ स छाग-
 स्तैर्धूर्तेर्जीत्वा भक्षितः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि आत्मौपम्येन यो वेत्ती-
 त्यादि ॥ राजाह मेघवर्णं कथं त्वया शत्रुमध्ये सुचिरमुषितं कथं वा
 तेषामनुनयः कृतः ॥ मेघवर्ण आह देव स्वामिकाथ्यार्थिना स्वप्रयो-
 जनवशाद्वा किं न क्रियते ॥
 प्रश्य ॥ लोको वहति किं राजन् मूर्खा दग्धुमिन्धनं ॥
 क्षालयन्नपि वृक्षांघ्रिं नदीवेला निवृन्तति ॥
 तथा चोक्तं ॥ स्कन्धेनापि वहेच्छत्रुन् कार्यमासाद्य बुद्धिमान् ॥
 यथा वृद्धेन सर्पेण मंडूका विनिपातिताः ॥
 राजाह कथमेतत् ॥ मेघवर्णः कथयति अस्ति जीर्णोद्याने मंदविसर्पो

नाम सर्पः सौमिजीर्णतया स्वाहारान्वेषणेऽप्यक्षमः सरस्तीरे पति
त्वा स्थितः ततो दूरात् केनचिन्मंडूकेन दृष्टः पृष्ठश्च किं स्वाहारं
नान्वेषसीति ॥ सर्पो ब्रूते गच्छ किं ते भम मन्दभाग्यस्य वृत्तान्तं
प्रश्नेन ॥ ततः संजातकौतुकः स भेकः सर्वथा कथ्यतामिति ॥ सर्पो
ब्रूते ब्रह्मपुरवासिनः श्रोत्रियस्य कौण्डिन्यस्य पुत्रो विंशतिवर्षीयः सर्व
गुणसम्पन्नः दुर्दैवान्मम नृशंसस्वभावाद्दृष्टः तं पुत्रं सुशीलनामानं मृत
मवलोक्य कौण्डिन्यः शोकेन पृथिवीतले लुलोढ अनन्तरं ब्रह्मपुरवा
सिनः सर्वे बान्धवास्तस्य तत्रागत्योपविष्टाः ततः कपिलो नाम स्नात
कोऽवदत् अरे कौण्डिन्य मूढोऽसि तेनैवं विलपसि ॥

शृणु ॥ क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातमनित्यता ॥

धात्रीव जननी पश्चात्तथा शोकस्य कः क्रमः ॥

तथा च ॥ क्व गताः पृथिवीपालाः ससैन्यबलवाहनाः ॥

वियोगसाक्षिणी येषां भूमिरद्यापि तिष्ठति ॥

अपरं च ॥ प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ॥

आमकुम्भ इवाम्भस्थो विशीर्णः सन् विभायते ॥

आसन्नतरतामेति जन्तोर्मृत्युर्दिने दिने ॥

आघातं नीयमानस्य बध्यस्येव पदे पदे ॥

अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसंचयः ॥

ऐश्वर्यं प्रियसंवासो मुखे तत्र न पंडितः ॥

यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ॥

समेत्य च व्यपेयातां तद्बद्धतसमागमः ॥

यथा हि पथिकः कञ्चिच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ॥

विश्रम्य च पुनर्गच्छेत्तद्बद्धतसमागमः ॥

अन्यच्च ॥ पंचभिर्निर्मिते देहे पंचत्वं च पुनर्गते ॥

स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥

यावतः कुरुते जन्तुः संबन्धान् मनसः प्रियान् ॥

तावन्तोऽपि लिखत्यन्ते हृदये शोकशंकावः ॥

नाथमत्यंतसंवासः कस्यचित् केनचित् क्वचित् ॥
 अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्यैः पृथग्गुणैः ॥
 अपि च १ अनतिक्रमनीयस्य जन्म मृत्योरिवागमं ॥
 जन्मान्तरसहस्राणि वियोगः संगमं क्षणं ॥
 आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ॥
 अपथ्यानामिवान्धानां परिणामोऽतिदारुणः ॥
 अपरं च १ व्रजन्ति न निवर्तन्ते श्रोतांसि सरितां तथा ॥
 आयुरादाय मर्त्यानां तथा रात्र्यहनी सदा ॥
 सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः ॥
 स वियोगावसानत्वात् दुःखानां धुरि युज्यते ॥
 अत एव हि नेच्छन्ति साधवः सत्समागमं ॥
 यद्वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजं ॥
 सुकृतान्यपि कर्माणि राजभिः सगरादिभिः ॥
 अथ तान्येव कर्माणि ते चापि प्रलयं गताः ॥
 संचिन्त्य संचिन्त्य तमुग्रदंडं मृत्युं मनुषस्य विचक्षणस्य ॥
 वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्मबंधाः सर्वप्रयत्नाः शिथिली भवंति ॥
 यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति गर्भे निवासी नरवीरलोकः ॥
 ततः प्रभृत्यस्वलितप्रयाणः स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥
 अथ संसारमविचारयतां शोकोऽयमज्ञानस्य प्रपंचः ॥
 पश्य १ अज्ञानं कारणं न स्याद्वियोगो यदि कारणं ॥
 शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्द्धतामपयाति किं ॥
 तदत्रात्मानमनुसन्धेहि शोकचर्च्चां परिहर ॥
 यतः १ अकांडपातजातानामस्त्राणां मर्मभेदिनां ॥
 गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधं ॥
 ततस्तद्वचनं निशम्य प्रबुद्ध इव कौण्डिन्य उत्थायाब्रवीत् तदलमिदा
 नीं गृहनरकवासेन वनं गच्छामि १ पुनः कापिलो ब्रूते ॥

वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां ।
 गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनियहस्तपः ।
 अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते ।
 निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनं ॥
 यतः ॥ दुःखितोऽपि चरेद्धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः ।
 समः सर्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्मकारणं ॥
 उत्तं च ॥ वृत्त्यर्थं भोजनं येषां सन्तानार्थं च मैथुनं ।
 वाक् सत्यवचनार्थाय दुर्गीण्यपि तरन्ति ते ॥
 तथा हि ॥ आत्मा नदी भारत पुण्यतीर्था सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः ।
 अत्राभिषेकं कुरु पांडुपुत्र न वारिणा शुद्ध्यति चान्तरात्मा ॥
 विशेषतश्च ॥ जन्ममृत्युजरायाधिवेदनाभिरभिप्लुतं ।
 संसारमिदमत्यन्तमसारं त्यजतः सुखं ॥
 दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात्तदुपलक्ष्यते ।
 दुःखार्तस्य प्रतीकारे सुखसंज्ञा विधीयते ॥
 कौण्डिन्यो ब्रूते एवमेव । ततोऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः
 यदद्यारभ्य मंडूकानां वाहनं भविष्यतीति अथ कश्चित् ब्राह्मण उवाच
 कपिलोपदेशाद्विश्रान्तं ते हृदयं तथाहि शृणु ।
 संगः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्यक्तुं न शक्यते ।
 स सद्भिः सह कर्तव्यः सतां संगो हि भेषजं ॥
 अन्यच्च । कामः सर्वात्मना हेयः स चेद् हातुं न शक्यते ।
 स्वभार्यां प्रति कर्तव्यः सैव तस्य हि भेषजं ॥
 एतच्छ्रुत्वा स कौण्डिन्यः कपिलोपदेशामृतप्रशान्तशोकानलो यथा
 विधि दंडग्रहणं कृतवान् अतो ब्राह्मणशापान्मंडूकान् वोढुमत्र तिष्ठा
 मि । अनन्तरं तेन मंडूकेन गत्वा मंडूकनाथस्याग्रे तत् कथितं
 ततः समागत्य मंडूकनाथस्तस्य सर्पस्य पृष्ठमारूढवान् स च सर्पस्तं पृष्ठे

कृत्वा चित्रपदक्रमं बभ्राम परेद्युश्चलितुमसमर्थं तं मंडूकनाथोऽवदत्
 किमद्य भवान् मन्दगतिः ॥ सपौ ब्रूते देव आहारविरहादसमर्थो
 ऽस्मि ॥ मंडूकनाथोऽवदत् अस्मदाज्ञया मंडूकान् भक्षय ॥ ततो गृ
 हीतोऽयं प्रसाद इत्युक्त्वा क्रमशो स मंडूकान् खादति अथ निर्मंडूकं सरो
 विलोक्य मंडूकनाथोऽपि तेन खादितः ॥ अतोऽहं ब्रवीमि स्कन्धेना
 पि वहेच्छत्रून् इत्यादि ॥ देव यात्विदानीं पुरावृत्ताख्यानकथनं सर्व
 था सन्धेयोऽयं हिरण्यगर्भो राजा सन्धीयतामिति मे मतिः ॥ राज्ञो
 वाच कोऽयं भवतो विचारः यतो जितस्तावदयमस्माभिस्ततो यद्यस्म
 त्सेवया वसति तदास्तां नो चेद्विगृह्यतां ॥ अत्रान्तरे जम्बुद्वीपादा
 गत्य शुकनोक्तं देव सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा संप्रति जम्बुद्वीपमा
 क्रम्यावतिष्ठते ॥ राजा तं ससम्भ्रममाह किं किं ॥ शुकः पूर्वोक्तं कथ
 यति ॥ गृध्रो ब्रूते साधु रे चक्रवाकमंत्रिन् साधु ॥ राजा सकोपमाह
 आस्तां तावदयं गत्वा तं समूलमुन्मूलयामि दूरदर्शी विहस्याह ॥

न शरन्मेघवत् कार्यं वृथैव घनगर्जितं ॥

परस्यार्थमनर्थं वा प्रकाशयति नो महान् ॥

अपरं च ॥ एकदा न विगृहीयात् बहून् राजा विवादिनः ॥

सदपौऽप्युरगः कीटैर्बहुभिर्नश्यते ध्रुवं ॥

देव किं इतो विना संधानं गमनमस्मि तदस्मत् पश्चात् प्रकोपः कर्तव्यः ॥

अपरं च ॥ योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः ॥

स तथा तप्यते भूढो ब्राह्मणो नकुलादिव ॥

राजा पृच्छति कथमेतत् ॥ दूरदर्शी कथयति अस्त्युज्जयिन्यां माध
 वो नाम ब्राह्मणः तस्य ब्राह्मणी प्रसूता बालापत्यरक्षणार्थं ब्राह्मणमवस्था
 प्य स्नातुं गता तस्मिन् काले ब्राह्मणाय राज्ञः पार्ष्णिश्राद्धं दातुमाह्वान
 मागतं तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणः सहजदारिद्र्यादचिन्तयत् यदि सत्वरं न
 गच्छामि तदान्यः कश्चित् श्रुत्वा श्राद्धं ग्रहीष्यति किंतु बालकस्यात्र
 रक्षको नास्ति तत् किं करोमि यातु चिरकालपालितमिमं नकुलं

पुत्रनिर्विशेषं बालकरक्षायां व्यवस्थाप्य गच्छामि ॥ तथा कृत्वा गतः
ततस्तेन नकुलेन बालकसमीपमागच्छन् कृत्स्नसर्पो दृष्ट्वा व्यापाद्य कोपात्
खंडं खंडं कृत्वा खादितः ततोऽसौ नकुलो ब्राह्मणमायान्तमवलोक्य
रक्तविलिप्तमुखपादः सत्वरमुपागम्य ब्राह्मणस्य चरणयोर्लुलोठ ततो
ऽसौ ब्राह्मणस्तं तथा विधं दृष्ट्वा मम पुत्रोऽनेन भक्षित इति बुद्ध्वा व्यापा
दितवान् अनन्तरं यावदसावागत्य पश्यति तावद्बालकः सुस्थः सर्पश्च
व्यापादितस्तिष्ठति तदुपकारकरं नकुलं निरूप्य महांतं सन्तापमवाप्नु
वान् ॥ अतोऽहं ब्रवीमि योऽर्थतत्त्वमविज्ञाय इत्यादि ॥

अपरं च ॥ कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ॥

षड्वर्गमुत्सृजेदेनं यस्मिंस्त्यक्ते सुखी भवेत् ॥

राजाह मंत्रिन् एष ते निश्चयः ॥ मंत्री ब्रूते एवमेव ॥

यतः ॥ स्मृतिश्च परमार्थेषु वित्तको ज्ञाननिश्चयः ॥

दृढता मंत्रगुप्तिश्च मंत्रिणः परमोगुणः ॥

तथा च ॥ सहसा विदधीत न कृत्यामविवेकः परमापदां पदं ॥

वृणुते हि विमृश्य कारिणं गुणलुब्धाः स्रयमेव सम्पदः ॥

तद्देव यदीदानीमस्मद्वचनं क्रियते तदा सन्धाय गम्यतां ॥

यतः ॥ यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्दिष्टाः साध्यसाधने ॥

संख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता ॥

राजाह कथमेवं सत्वरं संभवति ॥ मंत्री ब्रूते देव सत्वरं भविष्यति ॥

यतः ॥ मृद्वटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ॥

सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥

अपरं च ॥ अज्ञः सुखमाराध्य सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ॥

ज्ञानलब्धुर्विदग्धं ब्रह्माऽपि तं नरं न रंजयति ॥

विशेषतश्चार्यं धर्मज्ञो राजा सर्वज्ञो मंत्री च ज्ञातमेतन्मया पूर्वं भेद्यवर्णं

वचनात्तत्कृतकार्यसन्दर्शनाच्च ॥

यतः ॥ कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः ॥

तस्मात् परोक्षवृत्तिनां फलैः कर्म विभावयेत् ॥

राजाह अलमुत्तरोत्तरेण यथाऽभिमतमनुष्ठीयतां एतन्मंत्रयित्वा गृध्रो
महामंत्री दुर्गादन्तरं चलितः ततः प्रणिधिबकेनागत्य राज्ञो हिरण्य
गर्भस्य निवेदितं देव संधिं कर्तुं महामंत्री गृध्रोऽस्मत्समीपमागच्छत् ॥
राजहंसो ब्रूते मंत्रिन् पुनः संबन्धिना केनचिदत्रागन्तव्यं ॥ सर्वज्ञो
विहस्याह देव शंकास्पदमेतत् यतो महाशयोऽसौ दूरदर्शी अथवा स्थि
तिरियं मन्दमतीनां कदाचित् शंकैव न क्रियते ॥

तथा हि ॥ सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात् परिवंचितः ॥

कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः ॥

न दशति पुनस्ताराशंकी दिवाऽपि सितोत्पलं ॥

कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥

दुर्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः बालः पायसदग्धो
दध्यपि फुत्कृतं भुङ्क्ते ॥

तद्देव यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादि सामग्री सज्जी कृत्यां ॥

तथाऽनुष्ठिते सति स गृध्रो मंत्री दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेण सत्कृत्यानीय राज्ञ

दर्शनं कारितो दत्तासने चोपविष्टः ॥ चक्रवाक उवाच युष्मदायतं

सर्वं स्वेच्छयोपभुज्यतामिदं राज्यं ॥ राजहंसो ब्रूते एवमेव ॥ दूर

दर्शी ब्रूते एवमेवैतत् किन्त्विदानीं बहुप्रपंचनं निष्प्रयोजनं ॥

यतः ॥ लुब्धमर्थेन गृहीयात् स्तब्धमंजलिकर्मणा ॥

मूर्खं छन्दोनुवृत्तेन याथातथ्येन पंडितं ॥

अन्यच्च ॥ सद्भावेन हरेन्मित्रं संभ्रमेण तु बान्धवान् ॥

स्त्रीभृत्यान् दानमानैश्च दाक्षिण्येनेतरां जनां ॥

तदिदानीं सन्धाय गम्यतां महाप्रतापश्चित्रवर्णो राजा ॥ चक्रवाको

ब्रूते यथा सन्धानं कार्यं तदप्युच्यतां ॥ राजहंसो ब्रूते कतिप्रकाराः

सन्धीनां संभवन्ति ॥ गृध्रो वदति कथयामि श्रूयतां ॥

बलीयसाभियुक्तस्तु नृपो नान्पप्रतिक्रियः ॥

आपन्नः सन्धिमन्विच्छेत् कुर्वीणः कालयापनं ॥

॥ रुद्रिनाम्नी मन्त्रः लोपः सन्धोऽपि नृपः कालम्

कपाल उपहारश्च सन्तानः संगतस्तथा ॥
 उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः ॥
 अदृष्टनर आदिष्ट आत्मादिष्ट उपग्रहः ॥
 परिक्रमस्तथोन्नस्तथा च परभूषणं ॥
 स्कन्धोपानेयः सन्धिश्च सोऽशैते परिकीर्तिताः ॥
 इति शोऽशकं प्राहु संधिं सन्धिविदो जनाः ॥
 कपालसन्धिर्विशेषः केवलं समसन्धितः ॥
 संप्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ॥
 सन्तानसन्धिर्विजेयो दारिकादानपूर्वकः ॥
 सन्निस्तु संगतः सन्धिर्मेत्रीपूर्व उदाहृतः ॥
 यावदायुः प्रमाणस्तु समानात्मप्रयोजनं ॥
 सम्पत्तौ वा विपत्तौ वा कारनैर्यो न भिद्यते ॥
 संगतः सन्धिरेवायं प्रकृष्टत्वात् सुवर्णवत् ॥
 तथाऽन्यैः सन्धिकुशलैः कांचनः स उदाहृतः ॥
 द्रव्यसिद्धिं समुद्दिश्य सन्धिश्च क्रियते यतः ॥
 स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः ॥
 मयाप्युपकृतं पूर्वं ममाप्येषः करिष्यति ॥
 इति यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते ॥
 उपकारं करोम्यस्य ममाप्येषः करिष्यति ॥
 अयं चापि प्रतीकारो राममुयीवयोरिव ॥
 एकार्थी सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति ॥
 ससंहितप्रमाणस्तु स च संयोग उच्यते ॥
 आवयोर्योधिमुखैस्तु मदर्थः साध्यतामिति ॥
 यस्मिन् पणस्तु क्रियते स संधिः पुरुषान्तरः ॥
 त्वयैकेन मदीयोर्यः संप्रसाध्यस्त्वसाविति ॥
 यत्र शत्रुः पणं कुर्यात् सोऽदृष्टपुरुषः स्मृतः ॥

यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुवर्जितः ॥
 संधीयते संधिविद्धिः आदिष्टः स उदाहृतः ॥
 स्वसैन्येन तु सन्धानमात्मादिष्ट उदाहृतः ॥
 क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्वदानादुपग्रहः ॥
 कोषांशेनार्द्धकोषेण सर्वकोषेण वा पुनः ॥
 शिष्टस्य प्रतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः ॥
 भुवां सारवतीनां तु दानादुच्छन्न उच्यते ॥
 सर्वभूम्यर्थदानेन फलेन परभूषणः ॥
 परिच्छिन्नं फलं यत्र प्रतिस्कन्धेन दीयते ॥
 स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः संधिं सन्धिविचक्षणः ॥
 परस्परोपकारस्तु मैत्रः संबन्धजस्तथा ॥
 उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव संधयः ॥
 एक एवोपहारश्च सन्धिरेव मतो मम ॥
 उपहारविभेदास्तु सर्वे मैत्र विवर्जिताः ॥
 अभियोक्ताबलीयस्त्वादलब्ध्वा न निवर्तते ॥
 उपहारादृते तस्मात् सन्धिरन्यो न विद्यते ॥
 राजाह भवन्तो महापंडिताः तदत्रास्माकं यथा कार्यमुपदिश्यतां ॥
 दूरदर्शी ब्रूते आः किमेवमुच्यते ॥
 आधियाधिपरितापैरद्य श्वो वा विनाशिनं ॥
 क्रो हि नाम शरीरं यो धर्मोपेतं समाचरेत् ॥
 जलातश्चद्रचपलं जीवितं खलु देहिनां ॥
 तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत् कल्याणमाचरेत् ॥
 मृगतृल्लोपमं व्रीक्ष्य संसारं क्षणभंगुरं ॥
 सुजनैः संगतं कुर्यात् धर्माय च सुखाय च ॥
 तन्मम संमतेन तदेव क्रियतां ॥
 अश्वमेधसहस्राणि सत्यं च तुलया घृतं ॥
 अश्वमेधसहस्राणि सत्यमेवातिरिच्यते ॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरः सरयोरप्यनयोर्भूपालयोः कांचनाभिधा
नसन्धिर्विधीयतां ॥ सर्वज्ञो वदति एवमस्तु ॥ ततो वस्त्रोपहारादि
ना स मंत्री दूरदर्शी पूजितः प्रहृष्टमनाश्चक्रवाकं गृहीत्वा मयूरस्य रा
ज्ञः समीपं गतः तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्वज्ञो गृध्रवचनाद्बहुमानदान
पुरःसरं संभाषितः तथाविधं संधिं स्वीकृत्य राजहंससमीपं प्रस्थापि
तः ॥ दूरदर्शी ब्रूते देव सिद्धं नः समीहितं इदानीं स्वस्थानमेव विंध्या
चलं प्रतिगम्यतां ॥ अथ सर्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोभिलषित फलं यथा
सुखमनुभवन्तीति ॥ विलुशर्मनोक्तं अपरं किं कथयामि तदुच्यतां ॥
राजपुत्रा उचुः आर्य श्रीमत् प्रसादात् सकलराज्यव्यवहारांगं ज्ञातं
ततः सुखिनो भूतावयं ॥ विलुशर्मोवाच यद्यप्येवं तथापि अपरम
पीदमस्तु ॥

संधिः सर्वमहीभुजां विजयिनामस्तु प्रमोदः सदा ॥
संतः संतु निरापदः सुकृतिनां कीर्तिश्चिरं वर्द्धतां ॥
नीतिर्वीरविलासिनीव सततं वक्षस्थले राजतां ॥
भूमिभीरवतीतवर्द्धिसहिता भोगाय वस्तिष्ठतु तु ॥

॥ इति हितोपदेशसंग्रहः ॥

॥ सम्पूर्णः ॥

॥

Library, East-India House:

Cox, Son, and Baylis, Printers,

London,

1810.

ERRATA.

Page Line (from the top).

3	22	For सृज्यन्ते	read सृज्यन्ते
5	25	वहुमानपुरं	वहुमानपुरः
6	2	बधुरसौ	बन्धुरसौ
	3	सभावसकरी	सभावशकरी
	4	पशु	पशुः
	15	ब्रवित्	ब्रवीत्
7	13	ब्रूते	ब्रूते
8	15	प्रेत्याख्याने	प्रत्याख्याने
10	14	चित्रगीव	चित्रगीव
11	10	निवृत्तः	निवृत्तः
14	15	मृतवन्	मृतवन्
15	18	भवन्तश्चैतादृशा	भवन्तश्चैतादृशा
17	22	कुतुम्बकं	कुतुम्बकं
25	4	पतिमोवलक्य	पतिमवलोक्य
28	17	निर्वृतिः	निर्वृतिः
	21	दुर्लभ	दुर्लभ
30	5	पादास्फालनेन	पादास्फालनेन
31	25	वृत्त्यर्थं	वृत्त्यर्थं
34	10	जलजन्तूनां	जलजन्तूनां
37	6	ससम्भ्रमुत्थाय	ससम्भ्रमुत्थाय
	17	भाग्ये	भाग्ये
40	7	दक्षिण पथे	दक्षिणपथे
42	20	गर्जितमिव	गर्जितमिव
43	18	पटु	पटु
44	7	स्फाटितस्य	स्फाटितस्य
	14	विश्यमेव	वश्यमेव

ERRATA.

Page Line (from the top).

44	20	For वयस्कया	read वयस्थया
45	1	विधर	विधुर
48	1	सम्यगादेशयति	सम्यगादेशयेति
57	25	रममान	रममाण
59	8	भाप्या	भार्या
	15	लुब्देन	लुब्धेन
61	15	पशुनां	पशूनां
	16	चेद	वधः
	23	नाहमपराद्धः	नाहमपराध
	24	निवेदयितुम	निवेदयितुम
62	1	पश्य	पश्यतु
63	14	विमृश्याह	विमृथाह
73	4	अस्म	अस्म
77	10	दंस	हंस
	26	स्वभाविन	स्वभाविनि
78	20	इत्यस्मद्दयं	इत्यस्माद्दयं
80	18	तद्दृहलोकाश्च	तद्दृहलोकाश्च
85	12	तवदवलोकयतु	तावदवलोकयतु
87	6	प्रचक्षते	प्रचक्ष्यते
92	19	श्रियमधिगच्छति	श्रियमधिगच्छति
	22	ज्ञानबुद्धोपसेवया	ज्ञानबुद्धोपसेवया
	27	चाप्युपायोपहतात्मना	चाप्युपायोपहतांतरात्मना
93	1	भूर्जिता	मूर्जिता
94	10	लक्ष्मी	लक्ष्मीः
	18	Ditto	Ditto

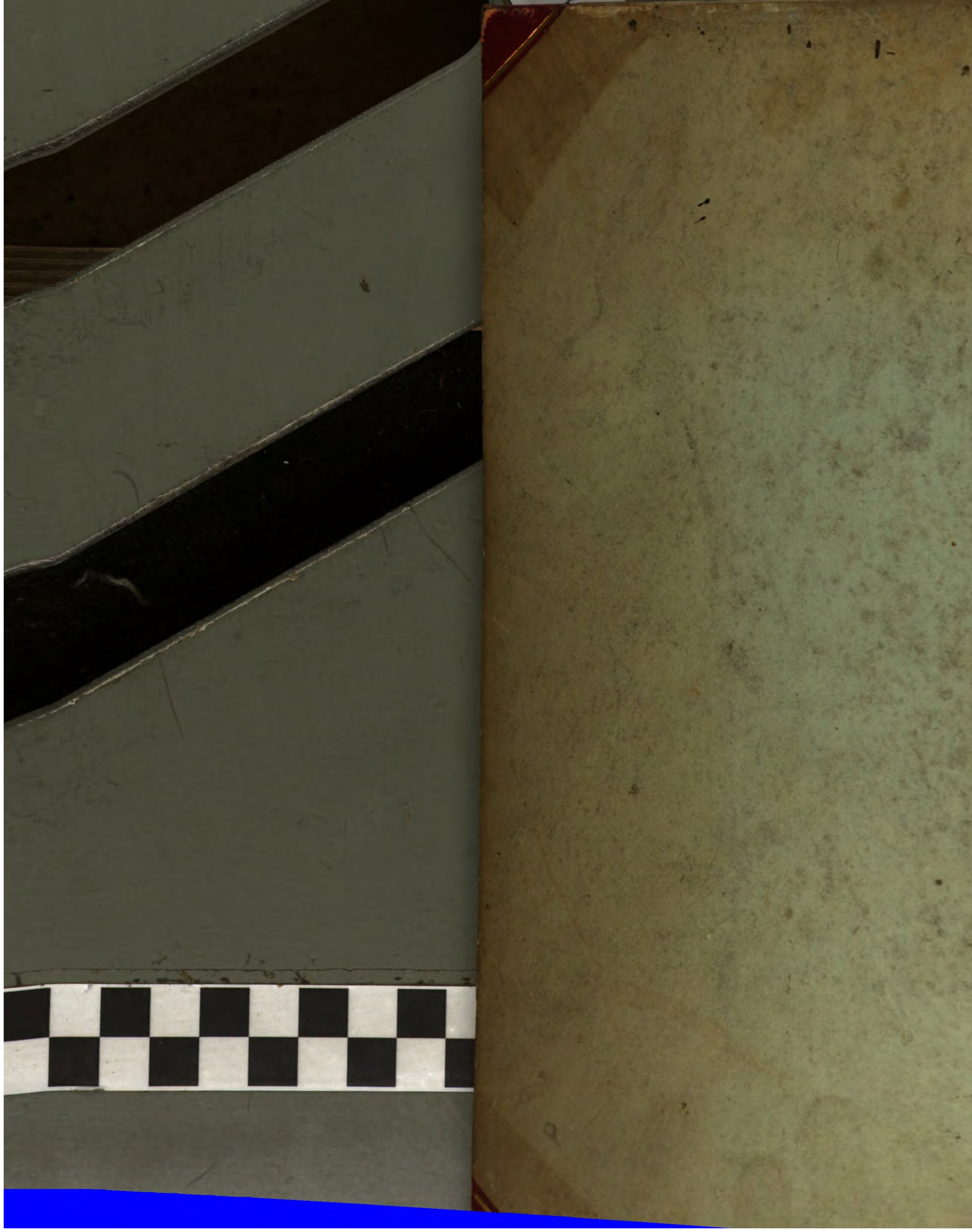
ERRATA.

Page Line (from the top).

96	26	For पुर्न	read पुनर्न
96	4	वक्ति	शक्ति
97	3	मत्य	मात्य
	4	राज्यंगानि	राज्यांगानि
	7	जरी	ज्जरी
	9	भहुभिः पक्षिभिः	बहुभिः पक्षिभिः
	24	समाहतः	समाहताः
	25	हितोपदंशे	हितोपदेशे
98	20	पुल्लो	फुल्लो
99	9	एतस्मिन्नेव	एतस्मिन्नेव
	15	निहुतो	निहुतो
	17	नाभ	नाभ
	26	ददति	ददती
100	13	चंयु	चंचु
		युवयाः	युवयोः
104	18	अप्रियाण्याह	अप्रियाण्याह
	19	सन्दिग्धो	सन्दिग्धो
	22	दोलस्थं	दोलास्थं
105	4	पापतिमिराभ्या	पापतिमिराभ्यां
	6	अनंतरमावाभ्यामियं	अनन्तरमावाभ्यामियं
	23	तस्याश्रयण	तस्याश्रयेण
106	4	तस्यासु	तस्याशु
	9	रोधी	रोगी
107	15	भहू	बहु
	22	सम्पद	सम्पद्
		भोगो	भागो

ERRATA.

Page	Line (from the top).		
108	2	For गुढश्च	read गूढश्च
	9	श्रुयतां	श्रूयतां
	22	ब्राह्मणं छागलस्तथा	ब्राह्मणश्चागतोयथा
109	3	आगं	श्चागं
		भुहुर्निक्ष्य	मुहुर्निरीक्ष्य
	8	मदोत्कोटो	मदोत्कटो
	12	यस्ता बभूवु	यया बभूवुः
	27	पय	पयः
110	9	सन्	सम्
	19	मध्ये	मध्ये
114	18	गमनमस्ति	गमनमस्ति
116	4	सर्व	सर्व
	25	नान्प	नान्य
117	6	शोडशकं	षोडशकं
	9	जेयः	ज्ञेयः
117	12	कारनैर्यो	कारणैर्यो
118	10	विचक्षणः	विचक्षणाः
	21	जलातश्चद्र	जलान्तश्चन्द्र
	26	धृ	धृ
119	3	दूरदर्शी	दूरदर्शी

The Hitōpadēsa in the Sanskrita language

London 1810

4 A.or. 2651

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10219663-5